

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė (I dalis)

Vilius Šadauskas (II dalis)

LIETUVOS IR
BALTARUSIJOS
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI
RYŠIAI

Kaunas, 2023

Leidinio tekstas parengtas 2021 metais.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/9786094675645>
<https://doi.org/10.7220/9786094675645.3>

© Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė, 2023
© Vilius Šadauskas, 2023
© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

ĮVADAS 5

BALTARUSIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS	5
LIETUVOS IR BALTARUSIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS	7
Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo tendencijos iki XIX a.	7
Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo tendencijos XIX–XX a.	9
ISTORIOGRAFINĖ APŽVALGA	12
Istorinių ir kultūrinių ryšių (iki XIX a.) atspindžiai istoriografijoje	12
Istorinių ir kultūrinių ryšių (XIX–XX a.) atspindžiai istoriografijoje	14

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR BALTARUSIJOS RYŠIAI IKI XIX A. 17

LIETUVOS PLĖTRA Į DABARTINĖS BALTARUSIJOS ŽEMES	17
KARALIUS MINDAUGAS IR NAUGARDUKO MITAS	20
LDK VALDOVŲ PILYS BALTARUSIJOJE	22
SENOJI SLAVŲ KALBA – LDK KANCELIARIJOS KALBA	25
GARDINAS – ANTROJI LDK SOSTINĖ	27
ANTANAS TYZENHAUZAS IR GARDINAS	30
LDK DIDIKŲ PĖDSAKAI BALTARUSIJOJE	31
RADVILŲ NESVYŽIUS	37

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A. 41

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.	41
Politiniai Lietuvos ir Baltarusijos santykiai Rusijos imperijos laikotarpiu	41
Kovos dėl nepriklausomybės ir tarpukario laikotarpis	42
<i>Įdomybė. Gudija ar Baltarusija?</i>	42
Antrasis pasaulinis karas	45
Baltarusijos ir Lietuvos santykiai SSRS	47
<i>Įdomybė. Minskas – miestas herojus</i>	47
<i>Įdomybė. Du Izraelio prezidentai gimė Baltarusijoje</i>	49
LIETUVOS IR BALTARUSIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.	50
<i>Įdomybė. Radiacijos paveiktos negyvenamos teritorijos</i>	52
LIETUVOS IR BALTARUSIJOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.	52
<i>Įdomybė. Mirties bausmė Baltarusijoje</i>	56

LITERATŪROS

SĄRAŠAS 57

CHRESTOMATIJA 63

IVADAS

BALTARUSIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS

Baltarusija. Baltarusijos Respublika (baltarus. Рэспубліка Беларусь (Baltarusija arba Gudija)) – yra žemyninė valstybė Rytų Europoje. Pietuose Baltarusija ribojasi su Ukraina, vakaruose – su Lenkija, šiaurės vakaruose – su Lietuva, šiaurėje – su Latvija, šiaurės rytuose ir rytuose – su Rusija. Baltarusija driekiasi per vidutinių platumų klimato zoną, pereinančią iš jūrinio į žemyninį tipą. Tai žemyninė valstybė, neturinti priėjimo prie jūros. Šalies teritorijos plotas 207 600 km², joje gyvena beveik 10 mln. gyventojų, iš kurių apie 80 proc. yra baltarusių tautybės. Baltarusijos sostinė ir didžiausias miestas – Minskas. Šalis suskirstyta į šešias sritis, o Minsko miestas veikia kaip atskiras administracinis vienetas.

Baltarusija yra prezidentinė respublika, valdžia sutelkta prezidento (renkamas kas penkerius metus) ir Aukščiausiosios Tarybos rankose. Veikia ir dviejų rūmų parlamentas. Nepaisant demokratinės valstybės valdymo bruožų, pripažįstama, kad Baltarusija – autoritarinė valstybė, kur galią savo rankose sutelkęs prezidentas. Baltarusija bendradarbiauja su daugeliu valstybių, itin artimus ryšius palaiko su NVS šalimis (Armėnija, Azerbaidžanu, Kazachstanu, Kirgizija, Moldavija, Rusija, Tadžikija, Uzbekija). Šiai sąjungai Baltarusija priklauso nuo 1991 m. Baltarusiai savo nepriklausomybės dieną švenčia liepos 3 d., tą dieną minimas Minsko išlaisvinimas 1944 m.

Pirmieji žinomi gyventojai į Baltarusijos teritoriją atklydo prieš ~ 30 000 t. m. pr. Kr. VIII–X a. didžioji Baltarusijos dalis buvo baltiška, čia gyveno baltiškai kalbėjusios Bancerovo ir Tušemlios kultūros bei jotvingiai. Nuo X a. pab. beveik visa dabartinės Baltarusijos teritorija tapo Kijevo Rusios dalimi, bet XI–XIII a. dėl Baltarusijos teritorijų varžėsi Lietuvos didžioji kunigaikštystė ir Turovo, Voluinės, Smolensko, Polocko ir Černigovo kunigaikštystės. 1320–1772 m. beveik visa Baltarusijos teritorija buvo LDK dalis. Nuo XVI a. vid. iki XVII a. pab. viena iš LDK oficialių kalbų buvo rusėnų kalba, susiformavusi bažnytinės slavų ir gudų kalbos pagrindu. Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Baltarusijos teritorija atiteko Rusijai¹.

Pagrindinė Baltarusijos eksporto partnerė yra Rusija (49,1 %), o antroji – ES (Jungtinė Karalystė, Lenkija, Vokietija, Nyderlandai). Baltarusija į ES daugiausia tiekia kurą, o ES į Baltarusiją eksportuoja sunkiosios pramonės įrangą².

Baltarusijos valstybiniai simboliai – vėliava ir herbas. Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusija-68476>.

1 EIDINTAS Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas, TAMOŠAUTIS Mindaugas. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 100–101.*

2 Belarus and the EU. Prieiga internetu: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/15975/belarus-and-eu_en.

Lietuvos valstybiniai simboliai –
vėliava ir herbas
(https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt)

Lietuva. Lietuva – oficialiai vadinama Lietuvos Respublika (*LR*; Lietuva) – yra demokratinė respublika Baltijos jūros pietrytinėje pakrantėje. Dalijama į penkis regionus ir apima 65 286 km² plotą. Nuo 2004 m. Lietuva yra viena iš Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2015 m. valstybė priklauso euro zonai. Šalis ribojasi su Latvija, Baltarusija, Lenkija ir Rusija.

Lietuva užima 65 286 km² plotą, turi 2,8 mln. gyventojų. Valstybinė lietuvių kalba priklauso baltų kalbų grupei, ja kalba apie 85 proc. šalies gyventojų. Nuo 2015 m. sausio nacionalinę valiutą litą pakeitė euras. Teritoriškai ir administraciškai Lietuva suskirstyta į 10 apskričių ir 60 savivaldybių. Lietuva yra parlamentinė respublika, kur valdžia sutelkta prezidento, seimo, vyriausybės ir teismo rankose. Nuo 2004 m. Lietuva yra NATO ir Europos Sąjungos narė, šalis taip pat yra Jungtinių Tautų Organizacijos narė. Lietuvos valstybės atkūrimo diena švenčiama vasario 16 d., Nepriklausomybės atkūrimo diena – kovo 11 d.

Lietuvos vardas pirmą kartą minimas 1009 m. Kvedlinburgo analuose, kai aprašoma misionieriaus Brunono Kverfurtiečio mirtis Rusijos ir Lietuvos pasienyje. Nuo XIII amžiaus valstybė žinoma Europoje. 1251 m. jos valdovas didysis kunigaikštis Mindaugas apkrikštijo šalį, o 1253 m. liepos 6 d. karūnavosi pirmuoju Lietuvos karaliumi³.

Svarbiausi Lietuvos ekonomikos sektoriai 2016 m. buvo didmeninė ir mažmeninė prekyba, transportas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos (32,2 %), pramonė (22,1 %), viešasis administravimas, gynyba, švietimas, žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (14,5 %). 61 proc. Lietuvos eksporto sudaro eksportas į ES valstybes nares (į Latviją – 10 %, Lenkiją – 9 %, Vokietiją – 8 %), o už ES ribų daugiausia eksportuojama į Rusiją (13 %) ir Jungtines Amerikos Valstijas (5 %). 70 proc. importo sudaro importas iš ES valstybių narių (iš Vokietijos – 12 %, Lenkijos – 11 %, Latvijos – 8 %), o už ES ribų – 14 proc. iš Rusijos ir 3 proc. iš Kinijos⁴.

³ Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 12. Lietuva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007.

⁴ *Lietuva*. Europos Sąjunga. Apie ES valstybes nares trumpai. Prieiga internetu: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt.

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS

Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo tendencijos iki XIX a.

Lietuvos ir Baltarusijos tarptautinių ryšių apibūdinimas – itin problemiškas klausimas. Baltarusių tauta susiformavo palyginti vėlai – XIX–XX a., tad kalbame apie Lietuvos ir Baltarusijos santykius tuo laiku, kai Baltarusijos dar nebuvo. Į pietryčius nuo dabartinės Lietuvos teritorijos nutolusiose LDK žemėse – dab. Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos teritorijose – gyvenę žmonės tyrėjų vadinami rusėnais. Iki Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje Lietuvos ir dabartinės Baltarusijos kai kurios teritorijos buvo glaudžiai susijusios – sienos tarp jų nebuvo ir visa teritorija buvo suprantama kaip Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Todėl kalbant apie Lietuvos ir Baltarusijos santykius iki XIX a. iš esmės kalbėti reikia apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją.

Krašto, apie kurį kalbame, įvardijimas *Baltoji Rusia* žinomas jau nuo viduramžių. Juo buvo įvardijamos įvairios Rytų Europos žemės, o pats pavadinimas nesietas su jose gyvenusių žmonių įvardijimu⁵. Lietuvių ekspansija į slaviškas žemes prasidėjo kartu su valstybės įkūrimu ir jau Mindaugo laikais lietuvių įtakai pasidavė kai kurios šiandienės Baltarusijos teritorijoje buvusios žemės. Ir vėliau valdę kunigaikščiai tęsė Mindaugo politiką. Gedimino valdymo laikais šalis gerokai išsiplėtė į Rytus. Reikėtų pabrėžti tai, kad šiandienės Baltarusijos teritorijoje egzistavo paskiros vietinių kunigaikščių valdomos kunigaikštystės, nesudariusios vientiso politinio darinio, nuolat kentėjusios dėl mongolų-totorių antpuolių. Vykstant lietuvių ekspansijos procesui, šioms slaviškoms kunigaikštystėms būdavo primetama lietuvių įtaka, vėliau į sostą vietoje vietinių kunigaikščių pasodinamas Lietuvos atstovas, dažnai valdovo giminaitis, o ilgainiui žemė prišliejama ir tampa LDK dalimi. Prijungtose slaviškose žemėse buvo susiformavusi savita socialinė, politinė sistema, egzistavo savi papročiai, teisės principai, dominavo stačiatikių tikėjimas. Lietuviai nusistovėjusios visuomeninės tvarkos nekeitė, taigi net ir atsidūrusios LDK sudėtyje paskiros žemės išsaugojo savo specifiškumą. Tiesa, tai daugiau galiojo stipresnėms žemėms, ekonomiškai ir politiškai silpnesnės žemės dažniausiai asimiliuodavosi. Prisijungus žemes dabartinių Baltarusijos, Ukrainos ir Rusijos teritorijose, LDK dominavo slavai, išpažinę stačiatikybę. Manoma, kad XVI a. viduryje iš maždaug 3 milijonų gyventojų LDK slavai (ne tik dabartinės Baltarusijos, bet ir Ukrainos, Rusijos teritorijų gyventojai) sudarė daugiau nei pusę gyventojų⁶.

Ilgainiui slavai tapo neatsiejama LDK dalimi. Kąkada paskirų žemių kunigaikščiais tapę vietiniai Gediminaičiai ir jų palyda suartėjo su vietiniais, įsitvirtino

5 Zigmantas Kiaupa, Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius, t. VII, I dalis, Vilnius, 2005, p. 292.

6 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, Lietuvos istorija iki 1795 metų, Vilnius, 2000, p. 155.

ir ėmė giminiuotis, o Gedimino palikuonys pradėjo naujas kunigaikštiškas dinastijas. Taip Algirdo palikuonys Slucko-Kopyliaus kunigaikštystėje pradėjo Olelkaičių dinastiją, Naugarduke ir Pinske valdė Gedimino sūnaus Narimanto palikuonys Narimantaičiai. Vytauto laikais tokie vietiniai kunigaikščiai imti šalinti, sodinant ten savus vietininkus, tačiau kai kuriose žemėse daliniai kunigaikščiai valdė ir vėliau.

Šiandienėje Baltarusijoje galime pamatyti pilių, priklausiusių gynybiniam LDK žiedui, likučius. Lietuvos didieji kunigaikščiai čia rekonstravo senas ir statėsi naujas pilis. Tokios tvirtovės buvo Naugardukas, Gardinas, Lyda, Krėva. Ilgainiui šalia didžiųjų kunigaikščių pilių šiose teritorijose ėmė rasti ir LDK diduomenės rezidencijos. Dabartinės Baltarusijos miestuose sklaidėsi LDK kultūra, virė politinis gyvenimas. Pavyzdžiui, Gardinas XVIII a. buvo, galima sakyti, tiek politinė, tiek kultūrinė LDK sostinė. Čia vyko Lenkijos ir Lietuvos valstybės seimai, klestėjo kultūrinis gyvenimas.

Iš rusėniškų žemių kilę LDK didikai, siekdami politinės karjeros ir norėdami prisigretinti prie LDK valdančiojo elito, kėlėsi arčiau LDK branduolio žemių. Į LDK valdantįjį elitą įsiliejo tokios giminės, kaip Chodkevičiai, Sapiegos, Iljiničiai, Valavičiai ir nemažai kitų. Šių giminių atstovai darė valstybinę karjerą, gaudavo svarbias pareigybes, turėjo nuosavybės Lietuvoje, tačiau nemažai jų nuosavybės telkėsi ir slaviškose žemėse, taip pat ir dabartinėje Baltarusijoje. Ši sistema veikė ir priešinga kryptimi: iš etninės Lietuvos kilusi Radvilų giminė šiandienės Baltarusijos teritorijose valdė milžiniškus žemės plotus, čia statėsi rūmus ir pilis, dar ir šiandien galime matyti ryškius šios didikų giminės pėdsakus Baltarusijoje.

Mindaugo kanceliarijoje vartota lotynų kalba ilgainiui netapo pagrindine LDK kanceliarijos kalba. Jos vietą užėmė ir iki XVI a. pabaigos Lietuvos kanceliarijoje dominavo LDK kanceliarine slavų arba rusėnų vadinama kalba, naudota kirilinė ženklų sistema, o kalba turėjo šiandienų baltarusių ir ukrainiečių kalbų bruožų, žodžių. Taigi iš prisijungtų slaviškų žemių lietuviai perėmė patogią ir jau susiformavusią rašto sistemą ir pritaikė ją valstybės mastu. XVIII a. pabaigoje šios kalbos pagrindu LDK pietrytinėse žemėse ėmė formuotis baltarusių kalba, kuria kalbėjo begimstanti baltarusių tauta. Baltarusių tauta gimė iš valstietijos ir LDK miestelių gyventojų. Iš kitos dalies slaviškų LDK žemių gimė ukrainiečių tauta.

Po Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimų didžioji dalis baltarusiškų žemių buvo prijungtos prie Rusijos imperijos. 1918 m. kovą Baltarusija paskalbė nepriklausomybę, tačiau Baltarusijos Liaudies Respublika egzistavo tik pusmetį. Ji vėl pateko į rusų rankas ir 1919 m. buvo sudaryta Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Respublika (Litbelas), apėmusi Baltarusiją ir dalį Lietuvos, kurią buvo užėmusi Raudonoji armija. Šis teritorinis-politinis darinys egzistavo taip pat tik kelis mėnesius.

Po Antrojo pasaulinio karo okupuota Lietuva tapo Sovietų Sąjungos dalimi ir negalėjo vykdyti savarankiškos tarptautinės politikos. 1991 m. Lietuvos Aukščiausioji Taryba pripažino Baltarusijos nepriklausomybę, po metų buvo užmegzti diplomatiniai santykiai. 1995 m. pasirašyta Geros kaimynystės ir bendradarbiavimo sutartis, vyksta reguliarūs šalies vadovų susitikimai. Baltarusija yra Lietuvos energetinis partneris. Santykiuose įtampą kelia Baltarusijoje statoma Astravo atominė elektrinė, baiminamasi, kad tai bus nesaugus objektas, kelsiąs grėsmę Lietuvai. Santykius temdo ir artimas Baltarusijos bendradarbiavimas su Rusija, 2017 m. Lietuvos pasienyje šios šalys vykdė karines pratybas „Zapad“.

Lietuvos ir Baltarusijos bendradarbiavimo tendencijos XIX–XX a.

Lietuvos ir Baltarusijos santykiai yra unikalūs tuo, kad didelę istorijos dalį abi šalys (ar bent jų teritorijos dalys) priklausė tam pačiam okupantui. Tai formavo ilgą šalių bendradarbiavimo istoriją ir bendrus nepriklausomybės tikslus. Tiesa, pirmasis valstybių bendradarbiavimo etapas prasidėjo dar nesant susiformavus aiškioms valstybių teritorijoms, tai buvo ekonominiai, kultūriniai, kartais ir kariniai tų pačių genčių gyventojų ryšiai. LDK užkariavus baltarusiškas žemes, santykiai perėjo į naują etapą, kurį žymi ilgas teritorijų kitimo ir neapibrėžtumo laikotarpis iki tol, kol abi šalys paskelbė savo nepriklausomybę.

Baltarusijos ir Lietuvos santykiai pradėjo formuotis labai seniai. Pirmasis santykių etapas yra fiksuojamas dar archeologinių tyrinėjimų duomenimis. Šie ankstyvieji santykiai pirmiausia plėtojosi tarp šalių protėvių, kurie kartu gyveno dabartinių valstybių teritorijose. Tai rytų slavai, gyvenę Baltarusijos teritorijoje, bei baltai, gyvenę Lietuvos ir Baltarusijos teritorijoje. VII–VI a. pr. Kr. Pietų Baltarusijoje susiformavusią Milogrado archeologinę kultūrą mokslininkai laiko baltiškąja⁷, nors kitų tyrinėtojų nuomone šią kultūrą reikėtų laikyti slaviška⁸. Nesutarimai, kaip įvardyti šią kultūrą, atskleidžia to meto gyventojų glaudžius kultūrinius ir ekonominius santykius, nes iki šiol nėra vienareikšmiškų Milogrado kultūros išskyrimo vien slavams ar baltams bruožų. Ši kultūra greičiau turi tiek slaviškų, tiek baltiškų bruožų. Nuo VIII a. pr. Kr. iki pat XIX a. dalyje Vakarų Baltarusijos ir pietvakarinės Dzūkijos buvo paplitusi jotvingių kultūra, kurią palaipsniui per XIII–XVI a. asimiliavo lenkai, rusėnai ir lietuviai⁹.

XIII a. viduryje tuometė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė pradėjo vykdyti užkariavimus į gudiškas žemes. Jau XIII a. pab.–XIV a. LDK prie savo teritorijų prijungė dabartinėje Baltarusijos teritorijoje buvusias Turovo, Polocko, Minsko ir kt. kunigaikštystes. Prijungtosios slaviškos LDK vaivadijos buvo vadinamos Lietuvos Rusia (*Litovskaja Rus*). 1566–1772 m. iš visų 9 LDK vaivadijų 6 buvo Lietuvos Rusios teritorijoje. XVI a. vid.–XVII a. pab. viena iš LDK oficialių kalbų buvo rusėnų kalba¹⁰.

Iš istorijos šaltinių yra žinoma, kad ginant LDK teritorijas, dalyvavo ne tik dabartinės Lietuvos, bet ir Baltarusijos bajorai (kartais ir miestiečiai bei valstiečiai). Abiejų valstybių gyventojai dalyvavo

Baltų gentys XII a. Šaltinis: <http://www.wikiwand.com/Lt/Jotvingiai>.

7 GIMBUTAS, Marija. *The Bronze and the Early Iron Age of the Eastern Balts*. The Balts. Thames and Hudson London, 1963, p. 95–99.

8 ŠATAVIČIUS, Egidijus. *Milogrado kultūra*. Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. 15. Lietuva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.

9 NORKUS, Zenonas. *The Grand Duchy of Lithuania in the Retrospective of Comparative Historical Sociology of Empires*. World Political Science Review. 2007, III/4, p. 23–27.

10 MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimuose¹¹. Tad LDK tradicijų puoselėjimas išliko gana ilgai tiek Baltarusijoje, tiek Lietuvoje, nepaisant Abiejų Tautų Respublikoje didėjančios lenkų kalbos įtakos (tuo metu visoje ATR buvo kalbama daugiausia lenkiškai). XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvoje ir Baltarusijoje veikė bendros socialdemokratų organizacijos¹².

1918 m. Lietuva buvo viena iš pirmųjų valstybių, pripažinusių Baltarusijos nepriklausomybę. Kai 1918 m. gruodžio mėn. Baltarusiją užėmė Raudonoji armija, jos vyriausybė laikinai veikė Lietuvos laikinojoje sostinėje Kaune. Baltarusiškos kilmės Josifas Voronko ėjo Lietuvos vyriausybės gudų reikalams ministro pareigas. 1918 m. vasarį Gardino sritis pagal Lietuvos ir Baltarusijos susitarimą buvo prijungta prie Lietuvos. Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės dalyvavo Baltarusijos daliniai iš šios teritorijos¹³. Taip pat yra žinoma, kad tarp Lietuvos Tarybą sudariusių narių buvo 6 Baltarusijos atstovai¹⁴.

20 pirmosios Lietuvos Tarybos narių, 1917 m. Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Lietuvos_Taryba.

1939 m. Raudonoji armija užėmė Vakarų Baltarusiją ir Vilniaus kraštą, o Klaipėdos kraštas tuo metu buvo vokiečių valdžioje¹⁵. Šiuo laikotarpiu buvo daug konfliktų tarp Vokietijos ir SSRS, kaip skirstyti Lietuvos ir Baltarusijos teritorijų sienas. 1939 m. vokiečiai buvo užėmę Klaipėdos kraštą, o 1941 m. jiems priklausė jau ir Gardino sritis (gana plati teritorija su Druskininkais, beveik iki pat Lydos). Tik Rytų Lietuvos ir Gudijos teritorijos vokiečių buvo nepaliestos. Per Antrąjį pasaulinį karą, skirstant Lietuvos ir Baltarusijos žemes, vokiečiai buvo sukūrę kompromisą – Lietuvos generolinei apygardai grąžino Svierių (Svyrių) ir Ašmenos apskritis bei Vidžių valsčių (apie 5 000 km²). Gardino srities atgauti nepavyko, nors karo pabaigoje vokiečiai leido vietos lietuviams organizuoti Gardine lietuvišką gimnaziją¹⁶.

11 JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.

12 MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPECIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

13 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 144.

14 MAKSIMAITIS, Mindaugas. *Mažoji konstituenta. Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2010.

15 GENZELIS, Bronius. *Molotovo-Ribentropo paktas istoriniame kontekste*. Gimtasis kraštas, T. 10, 2016, p. 35.

16 *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

1944 m. Sovietų Sąjunga Lietuvos teritoriją užėmė antrą kartą. Nuo to laiko Lietuva iki pat 1990 m. buvo Sovietų Sąjungos valdžioje. Nuo 1973 m. buvo vykdomi parodomieji bendradarbiavimai, vadinamieji „socialistiniai lenktyniavimai“¹⁷.

Nauji diplomatiniai santykiai tarp Lietuvos ir Baltarusijos prasidėjo, kai 1991 m. spalio 24 d. Lietuva ir Baltarusija pasirašė Deklaraciją dėl geros kaimynystės santykių kūrimo. Neilgai trukus, 1991 m. gruodžio 20 d., Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas pripažino Baltarusijos nepriklausomybę, o 1991 m. gruodžio 27 d. Baltarusijos Aukščiausioji Taryba – Lietuvos nepriklausomybę. Po šių įvykių, 1992 m. gruodžio 30 d., buvo susitarta dėl diplomatinių santykių puoselėjimo, o 1995 m. abiejų šalių prezidentai pasirašė sutartį „Dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo“. 1992 m. spalio 20 d. buvo pasirašyta Teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose sutartis¹⁸. 1994 m. sausio 15 d. pagal šią sutartį Lietuvai buvo perduoti Sausio tryliktosios perversmo organizatoriai J. Jermalavičius ir M. Burokevičius. 1995 m. vasario 6 d. buvo pasirašyta „Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sienos“¹⁹ bei kitos diplomatiniai santykius įtvirtinančios sutartys.

Gardinas (1567, H. Zündto graviūra).
Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

Galima sakyti, tokiu pagrindu nuo 2007 m. vyksta reguliarūs abiejų šalių atstovų susitikimai²⁰. XX a. Lietuva kelis kartus tarpininkavo tarp įvairių tarptautinių organizacijų, įskaitant Europos Sąjungą. ES nare tapo tik Lietuvos valstybė, tačiau Baltarusija išliko svarbiu Lietuvos ekonominiu partneriu²¹. Šiuo metu Lietuvos ir Baltarusijos santykiai yra reglamentuojami galiojančiose 27 dvišalėse sutartyse²². Pažymėtina, kad po 2016 m. šalių santykiai kiek pakito dėl Astravo atominės elektrinės statybos bei 2017 m. vykdytų Baltarusijos ir Rusijos bendrųjų karinių pratybų. Pastebima vis didesnė Baltarusijos ekonominė, energetinė ir karinė priklausomybė nuo Rusijos²³.

17 SOMMERVILLE, Donald. *The Complete Illustrated History of World War Two: An Authoritative Account of the Deadliest Conflict in Human History with Analysis of Decisive Encounters and Engagements Landmark*. Lorenz Books, December 14, 2008. p. 5.

18 Dvišalės sutartys. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija>.

19 Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sienos, Žin. (1995 02 06, Nr. 43-1049).

20 MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

21 Dvišaliai ekonominiai ryšiai su užsienio šalimis. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija-lietuva>.

22 Dvišalės sutartys. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija>.

23 MELYANTSOV, Dzianis ir Andrej KAZAKEVICH. *Belarus' Relations with Ukraine and Lithuania before and after the 2006 Presidential Elections*, Lithuanian Foreign Policy Review, Nr. 20, 2008, p. 47–78.

ISTORIOGRAFINĖ APŽVALGA

Istorinių ir kultūrinių ryšių (iki XIX a.) atspindžiai istoriografijoje

Lietuvos ir šiandienės Baltarusijos tarpusavio ryšiai buvo itin glaudūs, ilgus šimtmečius gyventa vienoje valstybėje – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Todėl šiuos ryšius atskleidžia iš esmės visa LDK istorijos problemoms nagrinėti skirta istoriografija, ypač XIII–XV a. tyrimai, kai Lietuva plėtėsi.

Šiandien kalbant apie istorinę komunikaciją tarp Lietuvos ir Baltarusijos istorikų, reikia pabrėžti tam tikrą nesusikalbėjimą. Lietuvos istoriografijoje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė nagrinėjama kaip daugiatautė valstybė, kur politiškai vyravo lietuviai katalikai, demografiškai – rusėniškos kilmės asmenys, dažnai išpažinę stačiatikybę. Tačiau akcentuojamas LDK su centru Vilniuje lietuviškasis elementas, iš lietuviškų žemių buvo kilę ir Lietuvą vieniję bei LDK plėtę didieji kunigaikščiai. Baltarusių tauta susiformavo tik XIX–XX a., todėl šalyje, kur dar ieškoma savo tautinio identiteto, istoriografijoje LDK istorija nagrinėjama per tautinę prizmę. Akcentuojama, kad demografiškai LDK rusėniškos kilmės asmenys pranoko lietuvius, todėl ir valstybė turi būti laikoma slavų valstybe. Šalies politinių centrų ieškoma ne dabartinėje Lietuvoje, o Naugarduke ir Gardine. Svariu argumentu tampa ne tik tai, kad didžioji LDK teritorijos dalis buvo išsiplėtusi į dabartinės Baltarusijos ir Ukrainos žemes, bet ir tai, kad LDK kanceliarijoje buvo naudojama senoji slavų kanceliarinė (rusėnų) kalba. Plačiau apie baltarusių istorikų požiūrį į kalbinę padėtį LDK savo straipsnyje kalba R. Ragauskienė²⁴, ši problema keliama ir naujausiuose Lietuvos Metrikos tyrimuose²⁵. Dabartinė Baltarusijos istoriografija plėtoja LDK, kaip slaviškos valstybės, idėją, kalbėdami apie egzistavusią Litvą, apgyvendintą litvinų. Plačiau apie Baltarusijoje vyraujančią istoriografijos paradigmą rašė A. Bumblauskas²⁶. Lietuvos istoriografijoje baltarusių pateikiami argumentai laikomi nepakankamais, nes kalbama apie laikus, kai svarbu buvo ne daugumos gyventojų tautinė priklausomybė ar vartojama kalba, o tai, kokiam valdovui buvo prisiekiama. Šiuo atveju valdovai buvo lietuviai, dauguma valdančiojo šalies elito taip pat buvo lietuviškos kilmės. Tačiau šalia plėtojamo etnocentristinio naratyvo Baltarusijoje egzistuoja ir kitokį požiūrį palaikantys istorikai, ieškantys dialogo su Lietuvos istorikais²⁷. Lietuvos istorikų poziciją atspindi gausūs LDK istorijai skirti tyrimai.

24 Raimonda Ragauskienė, Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje, in: *Lituanistica*. 2013. T. 59. Nr. 3(93), p. 138–157.

25 *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Artūras Dubonis, Darius Antanavičius, Raimonda Ragauskienė, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2016.

26 Alfredas Bumblauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva/Lietuva“ distinkcijos konceptas, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“, straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2008, p. 15–66.

27 Вячаслаў Насевіч, *Пачаткі Вялікага княства Літоўскага*, Мінск, 1993; Генадзь Мікалаевіч Сагановіч, *Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст.*, Мінск, 2001 ir kiti.

Bendriausias, tačiau gana išsamias ir gerai iliustruojančias lietuvių ir baltarusių tautų istorinius ryšius, žinias šia tema galime rasti sintetiniuose istoriniuose veikaluose, kurių tikslas – apžvelgti tam tikro laikotarpio Lietuvos istoriją. Čia vertėtų remis naujausiais istoriniais tyrimais pagrįsta literatūra²⁸. Šiose knygose atskirai aptariamos lietuvių ekspansijos į pietryčius tendencijos, rusėniškų žemių teisinė ir politinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, slaviškų žemių integracijos į LDK klausimai, akcentuojami regioniniai skirtumai, aptariamos ir LDK vartotos kalbos problemos. Apie tai vienaip ar kitaip rašo visi Lietuvos istoriją (ypač kalbant apie XIII–XV a.) bendrai kada nors aptarę autoriai ir modernūs istorikai nuo Adolfo Šapokos iki Alfredo Bumblausko. Šiuose veikaluose LDK istorija nagrinėjama kaip visuma, tam tikri regioniniai skirtumai dažniausiai yra daromi tarp lietuviškų ir rusėniškų (dab. Baltarusija, Ukraina) žemių, tačiau apie besiformuojančią baltarusių tautą kalbama tik nuo XVIII a. pabaigos.

Svarbūs ir atskirus šių tautų kultūrinius ryšius atskleidžiantys tyrimai. Kadangi lietuviškų žemių visuomenė ir nuo dabartinės Lietuvos į pietryčius nutolusių regionų visuomenės iš esmės skyrėsi (ypač XIII–XVI a.) savo socialine sudėtimi, tikyba, kalba, papročiais, teisine ir politine sistema, tai istorikai skyrė savo tyrimus ir rusėniškosios visuomenės tyrinėjimui. Teisinius rusėniškų žemių padėties LDK aspektus tyrinėjo teisės istorikas Jevgenijus Machovenko²⁹, pilies fenomeną tyrinėjęs Vytautas Volungevičius nagrinėjo ir reikšmingus skirtumus tarp pilies struktūrų ir pilies visuomenės Lietuvoje ir rusėniškose žemėse³⁰.

Socialinių struktūrų skirtumai nagrinėjami ir per tikėjimo prizmę. Daug rusėniškose žemėse gyvenusių asmenų buvo stačiatikiai, jų santykiai su katalikais, vėliau ir su reformatais plėtojosi nuo pat pirmųjų kontaktų. Juos atskleidžia krikščionybės ir Bažnyčios istorijai Lietuvoje skirti tyrimai³¹.

Didikų giminių tyrimai atskleidžia glaudžius LDK diduomenės santykius su dabartinės Baltarusijos žemėmis. Dalis įtakingais LDK politikos veikėjais tapusių asmenų buvo kilę iš šių teritorijų, dar didesnė dalis iš įvairių LDK kraštų kilusių didikų giminių turėjo nekilnojamojo turto dabartinėje Baltarusijoje. Dabartinėje Baltarusijoje plytėjo tokių giminių, kaip Radvilos, Goštautai, Astikai, Masalskiai, Sapiegos, Pacai, Chodkevičiai, Tyzenhauzai, Chreptavičiai, Oginskiai, plati žemėvalda. Todėl svarbūs

28 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999; Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000; Darius Baronas, Artūras Dubonis, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: XIII a.-1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, t. III, Vilnius, 2011; Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009; Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. V, Vilnius, 2013; Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, t. VI, Vilnius, 2015; Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012; Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija: devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, t. VIIIa, 1 d., Vilnius, 2011.

29 Jevgenij Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.

30 Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015.

31 *Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė: Religious communities in Lithuanian history: life and identity* / Lietuvių katalikų mokslo akademija, LKMA Humanitarinių tyrimų institutas, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2012; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, tekstai Dariaus Barono ir kitų, sud. Vytautas Ališauskas, Vilnius, 2006.

ir atskiroms giminėms arba Lietuvos didikams, kaip visumai, skirti istoriniai tyrimai, parodantys, kaip rusėniškos kilmės giminės įsiliedavo į LDK valdantįjį elitą³². Lietuvos istorikai ir menotyrininkai savo darbuose aptaria ir LDK valdovus bei diduomenę menančius paveldo objektus, esančius dabartinėje Baltarusijoje³³. Archeologai, istorikai, architektūros specialistai tyrinėja seniausių LDK mūrinių pilių, stovėjusių dabartinėje Baltarusijoje, istoriją³⁴.

Svarbią dalį istoriografijos sudaro šiandieniai istorikų ir paveldo tyrinėtojų svarstymai apie bendrą ir atskirą LDK paveldą, pastaruoju metu šiomis temomis paskelbtas ne vienas straipsnis ir netgi atskiri straipsnių rinkiniai³⁵. Šiandien tai yra aktuali problema, kadangi didelė dalis LDK paveldo yra už Lietuvos ribų – Baltarusijoje bei Ukrainoje, todėl sudėtinga surasti šiandienės Lietuvos santykį su šiuo paveldu ir pagrįsti savo teisę laikyti jį savu. Nemažai informacijos surenkama ir vykdant įvairius projektus³⁶.

Iš esmės, kalbant apie Lietuvos ir Baltarusijos ryšius atspindinčią istoriografiją, reikėtų kalbėti apie visus LDK istorijos problemoms nagrinėti skirtus istorikų, paveldosaugininkų, meno istorikų, Lietuvos senosios raštijos tyrinėtojų atliktus tyrimus.

Istorinių ir kultūrinių ryšių (XIX–XX a.) atspindžiai istoriografijoje

Nepaisant to, kad Lietuva ir Baltarusija ilgą laiką priklausė tos pačios valstybės teritorijai ir dalijasi ganėtinai ilgą bendradarbiavimo, kultūrinių ryšių istoriją, egzistuoja šių valstybių santykių koncentruotos istoriografijos stygius. Baltarusijos valstybės situacija dažnai daugiau yra analizuojama žurnalistų, bet ne akademikų. Todėl galima aptikti nemažai pakankamai neišsamų politinio ir tarpvalstybinio bendradarbiavimo

32 Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius, 2016; *Lietuvos didikai: enciklopedinis žinyas*, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011; *Kunigaikščiai Radvilos*, tekstai: Volodymyr Aleksandrovič, Olga Baženova, Raimonda Ragauskienė, Genutė Kirkienė, Alfredas Bumblauskas, Vilnius, 2015; Genutė Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008 ir kitos knygos.

33 Birutė Valionytė, *Reikšmingas LDK paveldas Baltarusijoje*, Vilnius, 2009; Birutė Valionytė, *Didžioji Lietuva. Paveldas Baltarusijoje*, Vilnius, 2010; К.Я. Шишигина-Потоцкая, Несвиж и Радзивиллы, Минск, 2015; Olga Baženova, „Radvilos Baltarusijoje“ in: *Kunigaikščiai Radvilos*, Vilnius, 2015, p. 75–172; *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos-Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*: [mokslinių straipsnių rinkinys], sud. Basia Nikiforova ir kiti, Vilnius, 2014.

34 Vidmantas Jankauskas, Naugarduko pilies ikonografiniai šaltiniai, in: *Lietuvos pilys 2008*, Vilnius, 2009, p. 37–53; Albinas Kuncevičius, *Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai*, Vilnius, 2001; *Lietuvos architektūros istorija nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, red. Jonas Minkevičius, Vilnius, 1988; kiti.

35 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, straipsnių rinkinys, sud. Alfredas Bumblauskas ir kiti, Vilnius, 2008; *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?: istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, sud. Dangiras Mačiulis ir kiti, Vilnius, 2012; Alfredas Bumblauskas, *Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa*, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, Vilnius, 2009, p. 17–37; Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, Vilnius, 2010.

36 Projektas Architektūrinis ir istorinis LDK paveldas: pilys, rezidencijos, šventyklos Gardino srityje, daugiau informacijos: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/thesaurus/idealiosios-kolekcijos/architektūrinis-ir-istorinis-ldk-paveldas-pilys-rezidencijos-sventyklos-gardino-srityje/>; Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas [interaktyvus] nuoroda: <https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Baltarusija%202008.pdf>.

klausimus nagrinėjančių straipsnių, mokslo populiarinimo tekstų ar informacijos fragmentų kitokios tematinės orientacijos darbuose.

Žvelgiant iš istoriografinės perspektyvos, objektyvus abiejų šalių santykių atvaizdavimas akademiniame literatūroje pastebimas gana vėlai. Vieni iš pirmesnių XIX a. darbų, kuriuose būtų minimi Lietuvos ir Baltarusijos santykiai, pabrėžė baltarusių etnosą savarankiškumą. Teigta, kad XIII–XIV a. žymi naujos baltarusių valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – atsiradimą. Klasikinė tokio naratyvo knyga laikoma V. J. Lastoŭskio *Trumpoji Baltarusijos istorija*, publikuota 1910 m. Vilniuje³⁷. Tokios pačios krypties darbų dar buvo išleista ir itin paplito 9–10 dešimtmetyje, kai savo darbus išleido neprofesionalas istorikas Mikola Jermalovičius³⁸. Toks baltarusiškas naratyvas gana giliai įsišaknijo Baltarusijos istoriografijoje, o kartais pasiekia net ir Lietuvos autorių mintis. Pastaraisiais metais Lietuvoje ypač išpopuliarėjo kolektyvinės atminties rekonstravimas. Vienas iš tokių darbų pavyzdžių yra 2011 m. išleistas *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribendropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*³⁹.

Trumpą Lietuvos ir Baltarusijos politinių santykių raidos apžvalgą pateikė dr. Kazys Pakštas⁴⁰, Alfonsas Eidintas ir Vytautas Žalys monografijoje *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*⁴¹, Vienas iš naujausių Lietuvos ir Baltarusijos politinius istorinius santykius nagrinėjančių mokslinių darbų yra 2017 m. straipsnių rinktinė *Lietuvos ir Baltarusijos istorijos politika*⁴². Rinktinėje nagrinėjama, kaip praeityje vykdoma politika atsispindi šiandienos veiksmuose ir kokią reikšmę praeities konteksto sugrąžinimas turi šiandienos politiniuose santykiuose. Kaip reikšmingas įvardytinas Dariaus Staliūno darbas⁴³.

Gana stiprių Lietuvos ir Baltarusijos politinius santykius apžvelgiančių darbų yra parašyta užsienio mokslinėje literatūroje. Vienas iš naujesnių ganą išsamia, nors ir trumpą Baltarusijos istorijos apžvalgą sudariusių autorių yra britų kilmės Wilsonas Andrew. Savo monografijoje *Belarus. The Last Dictatorship* (2011 m.) autorius atskleidžia Baltarusijos formavimosi istorinę apžvalgą, nurodo gana daug šaltinių ir pamini Lietuvos vaidmenį Baltarusijos istorijos procese⁴⁴. Amerikiečių istorikas Timothy Snyderis 2003 m. išleido darbą pavadinimu *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*, kuriame taip pat atskirai užsimenama apie Baltarusijos ir Lietuvos politinius

37 ЛАСТОŪСКИ, В. Ю., Кароткая гісторыя Беларусі, Вільня, 1910.

38 ЕРМОЛОВИЧ Н. И., Белорусское государство Великое княжество Литовское, Минск, 2000.

39 *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribendropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarytojas A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011.

40 ПАКШТАС, Kazys. *Gudijos santykis su Lietuva*. www.aidai.eu, 1956/3 kovas. Prieiga internetu: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=6068&Itemid=419.

41 EIDINTAS, Alfonsas ir Vytautas ŽALYS. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*. Vilnius: Vaga, 2003.

42 LOPATA, Raimundas ir Inga VINOGRADNAITĖ. *Lietuvos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

43 STALIŪNAS, Darius. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. New York: Rodopi, 2007.

44 WILSON, Andrew. *Belarus. The Last Dictatorship*. Yale University Press, 2011.

santykius⁴⁵.

Pastaraisiais metais tapo itin aktualus ir kultūrinių, etninių santykių klausimas. 2016 m. Gudų kultūros draugijos Lietuvoje pirmininkas dr. Aleksandras Adamkavičius išleido trečiąją trilogijos apie Lietuvoje gyvenančius baltarusius dalį *Vilniaus baltarusių istorija asmenyse* (Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга III – Віленская беларуская гісторыя ў асоба)⁴⁶. Knygoje autorius pateikia baltarusių istoriją Lietuvoje daugiau kultūriniu aspektu, tačiau užsimena ir apie politinius tarp valstybių vykusius procesus. Norint pažinti Lietuvos ir Baltarusijos kultūrinius istorinius santykius, verta atkreipti dėmesį ir į Basia Nikifirovos 2014 m. sudarytą knygą *Tarp ilniaus ir Minsko: Lietuvos–Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*⁴⁷ bei Kristinos Šliavaitės straipsnį *Etninio identiteto paieškos: Vilniaus baltarusių atvejis*⁴⁸.

45 SNYDER, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-19*. Yale University Press, 2003.

46 АДАМКОВІЧ, Аляксандр. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга III – Віленская беларуская гісторыя ў асоба.

47 *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos–Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*, sudarytoja Basia Nikifirova, LKTI, 2014.

48 ŠLIAVAITĖ, Kristina. *Etninio identiteto paieškos: Vilniaus baltarusių atvejis*. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, Vilnius, 2011.

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR BALTARUSIJOS RYŠIAI IKI XIX A.

Rasa Leonavičiūtė-Gecevičienė

LIETUVOS PLĖTRA Į DABARTINĖS BALTARUSIJOS ŽEMES

Lietuvos įsitvirtinimas dabartinės Baltarusijos žemėse – sudėtingas klausimas, nes ekspansija į pietryčius neapsiribojo vien dabartinės Baltarusijos teritorijos žemėmis, bet plėtėsi ir į dabartinę Ukrainą (Haličą ir Voluinę), Rusiją (Smolenskas, kiti miestai). Čia aptarsime tik ekspansiją ir santykį su tomis žemėmis, kurios šiandien tiesiogiai siejasi su Baltarusijos teritorija.

Į pietryčius nuo lietuvių apgyvendintų žemių plytėjo erdvės, kuriose gyveno slavai. Šiame regione buvo svarbūs prekybiniai centrai, ėjo svarbūs prekybiniai keliai. Prie lietuviškų žemių šios kunigaikštystės imtos jungti XIII a. viduryje, kai besiformuojanti Lietuvos valstybė, jautusi grėsmę iš Vokiečių ordino, stokojusi tėvoninių valdų Lietuvos kunigaikščiams, ėmėsi ekspansijos į kaimynines erdves. Čia plytėjo silpnais tarpusavio ryšiais susijusios, susiskaldžiusios kunigaikštystės⁴⁹, neretai suskilusios į dar kelias dalines kunigaikštystes, valdytas vietinių kunigaikščių. Jas dar labiau silpnino mongolų-totorių antpuoliai⁵⁰, kurių baimindamiesi vietiniai kunigaikščiai lengviau pasiduodavo lietuvių įtakai⁵¹. Slavų gyventas žemes prie LDK pradėjo jungti Mindaugas, reikšmingai teritorijas praplėtė Gediminas, čia įkurdindamas Gediminaičių dinastijos atstovus. Smulkesnės kunigaikštystės būdavo prijungiamos iškart, stambesnės – palaipsniui, pirmiausia primetant lietuvių įtaką vietiniams kunigaikščiams, ilgainiui sostuose atsidadavo Gediminaičių dinastijos atstovai, o po kurio laiko žemės patekdavo į LDK sudėtį⁵².

XIII a., silpnėjant vietinėms valdančiosioms dinastijoms, lietuvių kariaunos Lietuvos sienas išplėtė prijungdamos Naugarduko, Gardino miestus, veržėsi į Slanimo ir Valkavisko sritis⁵³ ir kitus miestus. Taigi XIII a. svarbiais LDK centrais dabartinės Baltarusijos teritorijoje tapo Gardinas, Naugardukas, Valkaviskas, Slanimas, per XIV a. šios žemės tapo neatsiejama LDK dalimi. Jose įsikūrė visų pirma Mindaugo giminaičiai, Naugarduke valdė Mindaugo sūnus Vaišelga. Naugardukas buvo svarbus prekybinis ir kultūrinis centras, kuris nuo XIV a. pradžios buvo Lietuvos stačiatikių metropolijos katedros miestu. Didžiojo kunigaikščio Vytenio laikais prijungtas Polockas⁵⁴.

49 Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 195.

50 Stephen Rowel, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, Vilnius, 2001, p. 19–20.

51 Jevgenij Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999, p. 14.

52 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000, p. 103.

53 Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999, p. 49.

54 Jevgenij Machovenko, *Op. cit.*, p. 14.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikais LDK dar labiau plėtėsi, buvo jungiama ir daugiau rusėniškų žemių, tvirtinama įtaka jau užimtose⁵⁵. Gardinas, Naugardukas ir Gedimino laikais išliko svarbiais prekybiniais centrais, Gardine buvo įkurdintas Gedimino vietininkas ir kariuomenės vadas.

Gedimino ir Algirdo laikais LDK dar labiau išsiplėtė. Gedimino valdymo laikais buvo prijungtas Vitebskas, Turovo-Pinsko žemė, Brestas tai patekdavo į lietuvių rankas, tai vėl būdavo prarandamas⁵⁶. Taip pat vėliau prijungtos ir kitos slaviškos žemės, iš kurių su dabartine Baltarusija susijusi Černigovo, Mstislavlio kunigaikštystės. Jas prijungė Algirdas, o po paskutinio vietinio kunigaikščio mirties čia jau buvo skiriami vietininkai iš LDK. Galutinai LDK plėtrą užbaigė Vytautas: 1395 m. užėmė Smolensko miestą ir čia pasodino savo vietininką, o 1404 m. Smolensko žemė pripažino LDK valdžią.

Gediminas teritorijas rusėniškose žemėse dalijo savo vaikams, vėliau valdas gaudavo ir pastarųjų vaikai, tokiu būdu LDK dar labiau įsitvirtindavo šiose kunigaikštystėse. Gedimino sūnus Karijotas – Karijotaičių giminės pradininkas – nuo maždaug 1330 m. valdė Naugarduko ir Valkavisko žemes. Pastarojo sūnus Semionas (Simonas) buvo įsitvirtinęs Svisločėje. Naugarduką vėliau valdė Kęstučio sūnus Tautvilas, dar vėliau – Žygimantas Kęstutaitis. Kitas Gedimino sūnus Narimantas kurį laiką, tėvo leidimu, valdė Polocką, vėliau – Turovą ir Pinską. Gedimino sūnus Kęstutis įsitvirtino Trakų kunigaikštystėje, kuriai priklausė ir Gardinas. Jo sūnus Butautas buvo Gardino

kunigaikštis, vėliau Gardino miestas buvo itin svarbus ir Vytautui. Gedimino sūnus Algirdas rusėniškose žemėse įsitvirtino kitu būdu: Algirdo pirmąją žmoną tapo vienturtė ir paskutinė Vitebsko kunigaikštystės Marija, o vėliau jų vaikai išlaikė įtaką: Algirdo ir Marijos sūnus Andrius įsitvirtino Polocke, Vladimiras – Slucke, Švitrigaila įsitvirtino Vitebske, vėliau išplėtė savo įtaką ir į kitas (ne dab. Baltarusijoje esančias) rusėniškas teritorijas. Mstislavlių valdė Algirdo sūnus Lengvenis. Algirdo žmonos ir Vitebsko kunigaikštystės Marijos iniciatyva Vilniuje iškilo stačiatikių cerkvė: 1345 m. pastatyta Vilniaus Šv. kankinės Paraskevės ortodoksų bažnyčia (Paraskevos, arba Piatnicos, cerkvė).

Šv. kankinės Paraskevės ortodoksų bažnyčia šiandien, Didžioji g. 2, Vilnius

Teritorijos dabartinėje Baltarusijoje į LDK buvo įtrauktos kaip dalinės kunigaikštystės, kurias valdė vietiniai kunigaikščiai. Lietuvos didieji kunigaikščiai privalėjo atsižvelgti į šiose žemėse nusistovėjusias socialines struktūras, ekonominę, politinę ir teisinę išsivystymą, o vietiniai sutikdavo pripažinti didžiojo kunigaikščio valdžią tik garantavus visų šių principų neliečiamumą⁵⁷. Kunigaikščiai ir vietiniai didikai buvo priversti paklusti LDK valdovams, tačiau pastarieji iki XIV a. pabaigos nesikišdavo į nusistovėjusias vietines struktūras ir nekeitė tvarkos. Kiekviena dalinė kunigaikštystė turėjo savo sostinę, karines struktūras, išdą, valdymo aparatą. Ilgainiui vietinius kunigaikščius keitė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių atžalos ir giminaičiai, valdė dalines

⁵⁵ Stephen Rowell, *Op. cit.*, p. 88.

⁵⁶ Ten pat, p. 90.

⁵⁷ Jevgenij Machovenko, *Op. cit.*, p. 14.

kunigaikštystes vasalinių santykių pagrindu. Taip susikūrė šalutinės valdančiosios dinastijos šakos. Kur nebuvo galimybės paskirti vietininkais giminaičių, ten didžiojo kunigaikščio vasalais tapdavo vietiniai kunigaikščiai.

Šias žemes valdė Gediminaičiai, su jais kartu atvykusi jų kariauna ir bajorai čia kūrėsi, mezgė asmeninius ryšius, giminiavosi su vietiniais, netgi pereidavo iš katalikybės į stačiatikybę, taigi ėmė suartėti su šia visuomene. Gediminaičiai čia buvo LDK atstovai, tačiau atstovavo ir rusėniškų žemių gyventojų interesams valstybėje.

Rusėniškos žemės nesudarė vientiso politinio-administracinio vieneto ir nebuvo taip suvokiamos. Tai buvo įvairių žemių konglomeratas LDK, kurių kiekviena turėjo ir skirtingą statusą. Lietuviai čia rasdavo jau susiformavusias savitas politines ir socialines struktūras ir tos tvarkos nekeitė, jei tai nebuvo būtina. Be to, užkariauotose žemėse dominavo stačiatikybė, lietuviai to irgi nekeitė, negriovė vietinių tikėjimo⁵⁸. Naugardukas, Brestas, Gardinas ir Minskas buvo pavaldūs Vilniaus ir Trakų kunigaikščiams, čia vietines dinastijas netruko išstumti Gediminaičiai. Vilniaus ir Trakų vaivadijos buvo valdančiosios dinastijos valdžios atrama, LDK branduolio žemės. Stambesnės kunigaikštystės išlaikė savo savitumą, smulkesnės greitai jį prarasdavo. Šiose rusėniškose žemėse vyko nuolatinis valdų pergrupavimas, dalinės kunigaikštystės buvo dalijamos ir jungiamos kuriant naujus darinius. Polocko ir Vitebsko žemės tokių procesų išvengė ir išlaikė vientisumą, dėl to, kad buvo stiprios ekonomiškai ir politiškai, išlaikė ir didesnę autonomiją, kitaip nei Lietuvos branduoliui priskiriamos Naugarduko, Bresto, Gardino bei Minsko žemės.

LDK decentralizacija neigiamai veikė politinį ir ekonominį šalies gyvenimą, silpnino valstybę ir stabdė kultūrinę raidą. Daliniai kunigaikščiai stengėsi sustiprėti ir tapti kuo labiau nepriklausomi nuo didžiojo kunigaikščio. Nuo XV a. siekiant centralizuoti valdžią, vietiniai kunigaikščiai imti šalinti, o dalinės kunigaikštystės imtos versti pavietais ir vaivadijomis. Centralizuoti LDK ėmė Vytautas, jis panaikino Polocko, Vitebsko, Smolensko autonomiją ir paverė kunigaikštystes žemėmis arba sritimis, valdomomis Vytauto paskirtų vietininkų⁵⁹. Tačiau Vytautas panaikino ne visas dalines kunigaikštystes, šis procesas užbaigtas tik XV a. II pusėje.

Jau XIII a. kai kuriose dabartinės Baltarusijos žemėse įsitvirtinę valdovai giliai įaugo į tų vietų kolektyvinę atmintį.

Naugarduko pilies griuvėsiai

58 Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncevičius, *Op. cit.*, p. 205.

59 Jevgenij Machovenko, *Op. cit.*, p. 19.

KARALIUS MINDAUGAS IR NAUGARDUKO MITAS

Karalius Mindaugas ir jo žmona Morta, J. Malinauskaitės piešinys

Mindaugo kalnas Naugarduke, paminklinis akmuo

Laurušavo vienuolyno vartai

Naugardukas – itin svarbus Lietuvos istorijai miestas dabartinėje Baltarusijoje. Jis prisimenamas kaip karaliaus Mindaugo miestas, nes būtent šis valdovas čia įsitvirtino. Lietuvos metraščiuose (Bychovco kronikoje), taip pat ir Motiejaus Strijkovskio „Kronikoje“ Naugarduko reikšmė ypač pabrėžiama, Naugardukas vadinamas Mindaugo sostine⁶⁰, o sukurtas mitas apie Naugarduko lemiamą reikšmę Lietuvos valstybės susidarymui dar ir dabar yra gajus, nors istoriniais faktais ir nepagrįstas.

Baltarusių istorikai mano, kad Naugarduko pilyje įvyko ir Mindaugo bei jo aplinkos žmonių krikštas, taip pat ir Mindaugo karūnacijos išskilmės, tačiau svaresnių įrodymų, kad taip ir buvo, nėra. Juk Mindaugas priėmė katalikišką krikštą, taigi mažai tikėtina, kad tai galėjo įvykti stačiatikiškame mieste. Nepaisant to, Naugarduko pilies kalnas dar vadinamas Mindaugo kalnu, o anot vienos legendos, jame pats valdovas ir palaidotas⁶¹.

Prijungtose prie LDK rusėniškose žemėse absoliuti dauguma gyventojų išpažino stačiatikybę. Naugarduką valdyti Mindaugas buvo pavedęs savo sūnui Vaišelgai. Vaišelga buvo apsikrikštijęs, tačiau stačiatikių, o ne katalikų krikštu. Manoma, kad būtent Mindaugo sūnus įkūrė netoli Naugarduko esantį Laurušavo stačiatikių vyrų vienuolyną, kuriame buvo parašyta pirmoji Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rankraštinė knyga – Laurušavo evangelija⁶². Vytauto laikais Naugarduką galima laikyti LDK stačiatikių sostine. 1415 m. Naugarduke įvyko LDK stačiatikių vyskupų sinodas, kurio metu LDK įkurta nepriklausoma stačiatikių bažnytinė provincija, metropolitu tapo bulgarų kilmės vyskupas Grigorijus Camblakas⁶³, dalį laiko jis Naugarduke ir reziduodavo. LDK stačiatikiai taip atsisakė Maskvos metropolito Fotijaus, esą šis skriaudė LDK stačiatikius.

Naugarduko reikšmė išliko ir po Mindaugo, Naugarduko pilis buvo svarbi LDK gynybinė grandis. XIII–XIV a.

⁶⁰ Lietuvos architektūros istorija nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio, red. Jonas Minkevičius, Vilnius, 1988, p. 68.

⁶¹ Vidmantas Jankauskas, Naugarduko pilies ikonografiniai šaltiniai, in: *Lietuvos pilys 2008*, Vilnius, 2009, p. 37–53, čia – p. 38.

⁶² Giedrė Mickūnaitė, *Imitatio viri sancti arba Vaišelgos pėdsakų* beieškant, in: *Acta academiae artium Vilnensis*, 2004, nr. 35, p. 19–26.

⁶³ Vidmantas Jankauskas, *Op. cit.*, p. 38.

Naugarduko, Trakų, Kauno, Vilniaus, Medininkų, Krėvos, Lydos ir Gardino mūrinės pilys sudarė pagrindinį gynybinį žiedą, kuris saugojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio žemes⁶⁴. Naugardukas atsidūrė pačiame Vokiečių ordino ir Lietuvos kovų epicentre, dėl nuolatinių anpuolių ir sugriovimų augo lėtai. Po XIV a. pabaigos susidūrimų su Vokiečių ordino riteriais vietiniams patiems padegus medinę Naugarduko pilį, čia Vytautas pastatė naują, mūro pilį. Tai buvo viena didžiausių pilių LDK teritorijoje po Vilniaus pilių komplekso.

Naugarduke, Vytauto funduotoje parapijėje Viešpaties Atsimainymo bažnyčioje, 1422 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila sudarė savo ketvirtą santuoką – vedė Sofiją Alšėniškytę, septyniolikmetę kunigaikštę iš Alšėniškių giminės. Sofija buvo užaugusi Drucke, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Manoma, kad juos supiršo Vytautas. Su ja Jogaila susilaukė dviejų sūnų – Vladislavo ir Kazimiero. Taip buvo užtikrintas Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos tęstinumas. Sofija Alšėniškytė yra vadinama Jogailaičių dinastijos kūrėja, o jos palikuonys tapo svarbiais Europos dinastais, valdžiusiais visą Vidurio Rytų Europos regioną.

Įdomu ir tai, kad šioje bažnyčioje 1799 m. buvo pakrikštytas poetas Adomas Mickevičius, kurio gimtinė – Naugarduko apylinkėse, Zaosėje. Nuo XVIII a. vidurio Mickevičiai šiose apylinkėse turėjo dvarelį.

XVI a. pradžioje buvo sukurta Naugarduko vaivadija, miestas tapo vaivadijos centru. Pilyje vykdavo pavieto bajorų seimeliai, 1581–1775 m. čia kas dvejus metus vyko LDK Vyriausiojo Tribunolo teismo sesijos. Taigi savo reikšmę Naugardukas išlaikė bene visą LDK gyvavimo laikotarpį. Naugarduko pilis buvo svarbios LDK gynybinės pilių sistemos dalis.

Vytautas Didysis

Jogaila ir Sofija Alšėniškytė, XIX a. piešinys

⁶⁴ Linas Girlevičius, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje: daktaro disertacija*, Vilnius, 2009, p. 21.

LDK VALDOVŲ PILYS BALTARUSIJOJE

Dabartinės Baltarusijos teritorijoje buvo pastatytos svarbios LDK pilys, pasitarnavusios šalies gynybai. XIV a. buvo sukurta gynybinė sistema iš mūrinių, aptvarinio (gardinio) tipo pilių. LDK buvo keturios mūrinės tokio tipo pilys: Kauno, Medininkų, Lydos ir Krėvos. Lydos ir Krėvos pilys – dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Šios keturios pilys laikomos seniausiomis mūrinėmis pilimis⁶⁵.

Lydos pilis – viena ankstyviausių mūrinių pilių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁶⁶. Ji, kaip ir Kauno, Krėvos, Medininkų pilys yra priskiriamos aptvarinių (gardinio) pilių tipui, jos visos priklausė LDK kunigaikščiui. Nesutariama dėl visų šių pilių pastatymo laiko, pastatymas datuojamas nuo XIV a. pradžios iki amžiaus pabaigos⁶⁷. Lydos pilis buvo puldinėjama kryžiuočių. 1392 m. ją, susivienijęs su kryžiuočiais prieš Jogailą, užėmė Vytautas. XV a. ji buvo tapusi ir iš Aukso ordos išvartų chanų prieglobsčiu. XVII a. pilis nukentėjo nuo kazokų ir maskvėnų, nuniokota švedų Šiaurės karo metu. XVIII a. čia dar buvo vykdomi teismai, tačiau gynybinė pilies funkcija buvo prarasta.

Rekonstruota Lydos pilis šiandien

Lydos pilies griuvėsiai, XIX a. II pusės piešinys

Krėvos pilis – dar viena ankstyva mūrinė LDK pilis Baltarusijos teritorijoje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pastatyta iki 1338 m.⁶⁸ Kaip ir Lydos pilis ji buvo aptvarinio (gardinio) tipo ir buvo XIV a. suformuotos pilių gynybinės sistemos dalis. XIII a. Krėva buvo Našios žemės centras, minima Krėvos pilis veikiausiai turėjo medinius įtvirtinimus, šio amžiaus 6 deš. Čia šeimininkavo Daumantas, vėliau buvęs Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Krėva buvo itin svarbus LDK administracinis centras, nuo XV a. – ir seniūnijos centras. Krėvos pilis buvo svarbi gynybinė pilis, 1470 m. minima kaip viena iš šešių stipriausių LDK pilių.

Krėvos pilį galima glaudžiai sieti su Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Jogaila, čia greičiausiai būsimasis Lenkijos karalius augo. Krėvą Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas 1338 m. paskiria valdyti savo sūnui Algirdui,

65 Albinas Kuncevičius, *Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai*, Vilnius, 2001, p. 18.

66 Birutė Valionytė, *Reikšmingas LDK paveldas Baltarusijoje*, Vilnius, 2009, p. 57.

67 Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015, p. 388.

68 Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 51.

o pastarasis vėliau ją perduoda savo sūnui Jogailai. Kai 1381 m. Algirdo brolis Kęstutis užima LDK sostą ir vyksta konfliktas su Jogaila, pastarajam Krėvos pilis tampa tremties vieta. Šio konflikto metu Jogaila susivienijo su kryžiuočiais, o į Krėvos pilį derybų atvykusius Kęstutį ir jo sūnų Vytautą įkalino pilies bokšte. Čia Kęstutis buvo nužudytas, o Vytautas pabėgo.

1385 m. rugpjūtį Krėvos pilyje buvo pasirašyta Lietuvos istorijai svarbi Krėvos sutartis, atspindėjusi Jogailos priešvedybinius įsipareigojimus. Krėvos sutartimi buvo numestas Lietuvos katalikiškas krikštas bei susisaistymas personaliniais ryšiais su Lenkijos Karalyste, kadangi susitarta, kad Jogaila taps Lenkijos karaliumi.

Po Jogailos išvykimo į Krokuvą Krėvos pilis dar kurį laiką buvo valdoma jo brolio Vygando, tačiau jam mirus, Krėvos žemė pateko į Vilniaus vaivadiją ir vėliau Lietuvos didieji kunigaikščiai ją administruoti paskirdavo laikiniams valdytojams. Čia seniūnavo tokių giminių kaip Goštautai, Narbutai, Astikai atstovai.

XVI a. pradžioje pilį nuniokojo totoriai, vėliau ją užėmė maskvėnai, palaipsniui pilies gynybinė reikšmė nyko, XVIII a. pabaigoje karinė jos reikšmė buvo visai prarasta.

LDK valdovai Baltarusijoje ne tik statėsi naujas pilis, tačiau rūpinosi ir senosiomis, tačiau ne mažiau strategiškai svarbiomis tvirtovėmis. XI–XIII a. I pusėje mediniai įtvirtinimai buvo Naugarduke, XIII a. Naugarduką nukariavo Mindaugas, o šio amžiaus antrojoje pusėje čia pastatyta medinė pilis. Mūrinė pilis pastatyta Vytauto laikais, vėliau dar sustiprinta⁶⁹. Vytauto laikais Naugarduko pilis buvo viena stipriausių krašto tvirtovių. 1408 m. čia įvyko slaptas Vytauto ir Jogailos susitikimas, kurio metu tartasi dėl karo su Vokiečių ordinu reikalų. Nukentėjo per XVII–XVIII a. negandas ir karus, 1706 m. ją susprogdino švedų kariuomenė.

Dar viena svarbi gynybinio žiedo pilis stovėjo Gardine. Strategiškai svarbioje padėtyje kovojant su Vokiečių ordinu buvęs Gardinas virto vienu esminių Lietuvos gynybos taškų Panemunėje. Senoji, arba Aukštutinė, Gardino pilis – pastatų kompleksas, išsidėstęs ant pilies kalno. Pirmieji įtvirtinimai buvo mediniai, XII a. II pusėje jau buvo mūrinių fragmentų. XIII a. II pusėje pastatytas mūrinis bokštas. Pilį persitatė Vytautas po 1398 m. gaisro⁷⁰, kurio metu Vytautas pats vos nežuvo. Po Vytauto pilį perėmė Švitrigaila, šeimininkavo ir Kazimieras Jogailaitis. Pilyje gyvenimas atgijo Stepono Batoro laikais, jis čia dažnai reziduodavo. Gardino pilis nukentėjo Maskvos okupacijos metais, vėliau ir Šiaurės karo metu.

Strategiškai svarbi ir stipri buvo Kameneco pilis. Nuo XIII a. ji priklausė Lietuvos didiesiems kunigaikščiams, atlaikė daugybę kryžiuočių antpuolių, o 1500 m. atsilaikė prieš totorius. Vykstant kovoms tarp Jogailos ir Vytauto, 1390 m. Vytautui įsitvirtinus šioje pilyje, Jogaila su savo kariuomene buvo ją apgulęs. Unikalus yra šios pilies bokštas – tai vienas ankstyviausių mūro architektūros pavyzdžių LDK. Iki XVI a. II pusės reikšminga buvo Minsko pilis, svarbios buvo David-Gorodoko, Pinsko, Mozyriaus,

Krėvos pilies griuvėsiai šiandien

69 Vytautas Volungevičius, *Op. cit.*, p. 389.

70 Ten pat, p. 43.

Rečicos, Brastos ir kitos. Rečicos, Oršos, Šklovo, Mogiliovo, Senojo Bychovo, Rogačevio pilys sudarė gerai išvystytą pasienio gynybinę sistemą ties Dniepro upe. Šiai sistemai priklausė tiek valdovo, tiek privačios didikų pilys. Taigi Baltarusijoje buvusios pilys tapo reikšmingais LDK gynybiniais taškais, daugelis jų išlaikė savo strateginę reikšmę, ir vėlesniais laikais šalia jų buvę miestai buvo reikšmingais politiniais ir ekonominiais valstybės centrais.

Ir vėliau dabartinės Baltarusijos teritorijoje telkėsi daug valstybinių žemių, kuriose šeimininkavo valdovas, nuosavybės turėjo ir kiti karališkosios šeimos nariai. Ši LDK teritorija buvo gausi dvarų, senų ir naujai statomų pilių, kaimų, nešusių naudą į valdovo ir didikų iždus. Valdovas žemes dalijo laikiniams laikytojams, skyrė savo seniūnus, vietininkus. Čia buvo valstybinių pilių ir dvarų, aprūpinusių valstybės ir valdovo iždą pajamomis. Dabartinės Baltarusijos teritorijoje plytėjo LDK didikų valdomos žemės, čia jie statėsi pilis ir dvarus, gaudavo pajamas iš čia surenkamų mokesčių. Apie LDK didikų pėdsakus Baltarusijoje plačiau bus kalbama tolesniuose skyriuose.

XVI a. II pusėje valstybinius dvarus palietė reikšmingi pokyčiai žemės ūkyje. Višutinė Valakų reforma LDK pradėta 1557 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto nurodymu. Jos tikslas buvo padidinti valstybės pajamas iš žemės ūkio ir centralizuoti didžiojo kunigaikščio valdžią. Taip buvo sukurta nauja sistema, kai turimos žemės kiekis ir kokybė buvo tiesiogiai susieta su atliekamomis prievolėmis ir mokamais mokesčiais. Reformos metu sukurta palivarkais ir kiemais grįsta sistema, perplanuotos kaimavietės suformuojant tvarkingus kaimus. Žemė išmatuota valakais (1 valakas – apie 21 ha)⁷¹.

Reforma vykdyta Lietuvos teritorijoje, Žemaitijoje, Palenkėje ir Baltarusijos vakarinėje dalyje, čia išmatuota žemė Dnepro upės baseine. Baltarusijoje ji pradėta vėliau dėl šių žemių specifikos. Palyginti su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stipriomis vakarinėmis žemėmis, dabartinės Baltarusijos regionuose nebuvo paplitusi nei stambioji žemės nuosavybė, nei palivarkų ūkis, čia buvo mažai bajorijos⁷². Valstiečių priklausomybė nuo bajorijos čia buvo mažesnė, dėl to valstietija buvo itin nepatenkinta vykdyta reforma. Ji čia baigta tik XVII a. pirmoje pusėje⁷³. Anot tyrinėtojų, sėkmingiausias naujo tipo palivarkinis ūkis buvo sukurtas būtent Baltarusijos teritorijoje: Knišino, Bransko, Saražo, Gardino dvaruose⁷⁴. Čia buvo palankiausios sąlygos plėtoti žemės ūkį: gera dirva ir geros sąlygos gabenti javus vandens keliais į svarbius uostus – Gdanską, Karaliaučių.

Taigi dabartinės Baltarusijos teritorijoje telkėsi svarbios LDK žemės. Lietuvos didieji kunigaikščiai, prisijungdami šias žemes, kartu įgijo ir ne vieną strategiškai svarbią pilį, vėliau jas remontavo, perstatinėjo. Buvo statomos ir naujos pilys, jas statė ne tik valdovas, bet ir LDK didikai, iš šios nuosavybės į valdovo, valstybės ir didikų iždus plaukė piniginės pajamos, o ūkinės reformos jas padidino. LDK besiplečiant į pietryčius, įgytos ne tik teritorijos, bet perimti ir kultūriniai reiškiniai, o slavų kalba padarė lemiamą įtaką LDK rašto kultūrai.

71 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. V, Vilnius, 2013, p. 187.

72 Valakų reforma Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI a., in: Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 186–205, čia – p. 189.

73 Ten pat, p. 190.

74 Valakų reforma Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI a., p. 194.

SENOJI SLAVŲ KALBA – LDK KANCELIARIJOS KALBA

Nors Mindaugo raštinėje vartota lotynų kalba, vėlesniais laikais buvo pasirinktas vartoti slaviškas raštas. LDK kanceliarijoje vartota kalba įvardijama įvairiai: „vakarų slavų“, „senąja ukrainiečių“, „senąja baltarusių“, „LDK slavų kanceliarine“, o šiandien ji dažniausiai vadinama rusėnų kalba (pagal Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje gyvenusių rytų slavų, pavadintų rusėnais, įvardijimą)⁷⁵. Šiandien skaitant istorinius šaltinius šia kalba galime pastebėti tiek ukrainizmų, tiek ir baltarusizmų. Šia kalba rašyti LDK kanceliarijos raštai (Lietuvos Metrika), Lietuvos metraščiai, XVI a. sudaryti teisiniai – Lietuvos Statutai. Trečiasis Lietuvos Statutas įtvirtino rusėnų, kaip oficialios kalbos, statusą: „Žemės raštininkas privalo rusėniškai, raidėmis ir žodžiais rusėniškais visus pranešimus, įrašus ir šaukimus rašyti, o ne kuria kita kalba ir žodžiais.“⁷⁶ Erazmas Vitelijus (Ciolekas), diplomatinės misijos į Romą pas popiežių Aleksandrą VI metu pasakytoje kalboje, pasakodamas apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ypatybes, minėjo, kad šalies kanceliarijoje vartojama rusėnų kalba, nes „rusėnai apgyvendinę kone pusę Kunigaikštijos, o jų kalba esanti grakšti ir lengvesnė, todėl visuotinai vartojama“⁷⁷.

Rusėnų kalba, kaip pagrindinė LDK kanceliarijos kalba, vartota iki XVII a. pabaigos, 1697 m. priimtame *coaequatio iurium* įstatyme numatytas perėjimas prie lenkų, kaip oficialios LDK kanceliarijos kalbos. Šiandien įrodinėdami, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo baltarusių valstybė, baltarusių istorikai kaip pagrindinį argumentą pasitelkia faktą, kad, esą, valstybėje buvo vartojama „senbaltarusių“ kalba.

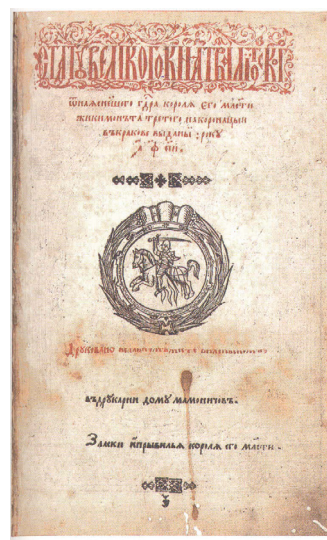
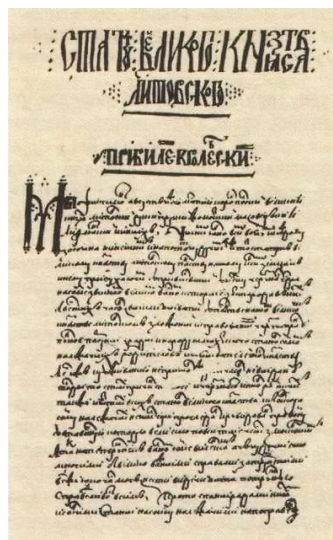
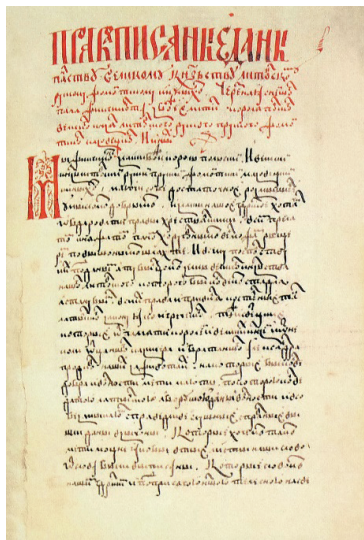
Kai dar nebuvo nei Baltarusijos, nei Ukrainos, save rytų slavai vadino rusais. Maskvos valstybė juos laikė ir vadino lietuviais. Tik XVII a. iš rusėnų išsiskyrė dvi tautos – ukrainiečiai pietuose ir baltarusiai šiaurėje. Iki tol LDK sudarė dvi tautos: politiškai dominavę lietuviai ir demografiškai bei kultūriškai dominavę rusėnai, savo valdovu pripažinę lietuvių valdovą.

XVI a. rusėnų kalba parašytos ir svarbios Lietuvos kultūros istorijoje knygos. 1522 m. rusėniškos kilmės, iš Polocko kilęs LDK visuomenės veikėjas Pranciškus Skorina Vilniuje įsteigė pirmąją spaustuvę. Joje tais pačiais metais išleido ir pirmąją savo knygą rusėnų kalba, kuri vadinosi „Mažoji kelionių knygutė“ (orig. *Малая подорожная книжица*). P. Skorina pradėjo knygų spausdinimo tradiciją LDK ir neretai yra vadinamas lietuviškuoju Gutenbergu.

75 Alfredas Bumblauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, Vilnius, 2010, p. 35.

76 Gintautas Sliesoriūnas, Lenkijos Karalystės ir LDK teisių suliginimo įstatymas (1697), [interaktyvus]. Nuoroda internete: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/lenkijos-karalystes-ir-ldk-teisiu-sulyginimo-istatymas-1697/598>.

77 Sigitas Narbutas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandrui VI: tekstas ir jo kontekstai“, p. 4, [interaktyvus]. Nuoroda internete: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LDoo/Sigitas_Narbutas_Vilniaus_prepozito_Erazmo_Vitelijaus_kalba_popie%C5%B8iui_Aleksandrui_VI.LD3600A.pdf.

Trys Lietuvos Statutai (1529, 1566 ir 1588 m.), surašyti LDK kanceliarijoje vyraavusia senąja slavų kalba

Pranciškus Skorina

Rusėniškos kilmės bajoras Teodoras Jevlašauskis, kilęs iš Liachovičių (šalia Naugarduko, Slucko, Slonimo), gyvenęs XVI a. II pusėje–XVIII a. I pusėje, yra laikomas pirmosios autobiografijos autoriumi LDK. Savo atsiminimus jis parašė rusėnų kalba, juose papasakojo apie savo gyvenimą, jausmus ir patirtis, aprašė jo gyvenamojo laikotarpio aktualijas, LDK bajorui būdingus religingumo aspektus šalyje sklandant Reformacijos idėjoms. Iš esmės T. Jevlašauskis aprašė, kaip atrodė LDK jo gyvenamojo laikotarpio bajorui. Jo atsiminimų knyga yra reikšmingas ankstyvosios LDK raštijos paminklas⁷⁸.

XVII a. rusėnų kalbą pakeitė lenkų kalba, ji tapo oficialia LDK kanceliarijos kalba. 1722 m. Supraslės spaustuvėje išspausdinta paskutinė knyga rusėnų kalba. Tačiau rusėnų kalbą ir toliau vartojo LDK gyventojai. XVIII a. pabaigoje į rytus ir pietus nuo teritorijos, kur daugiausiai kalbėta lietuviškai, kaimuose ir miesteliuose plito besiklostančios baltarusių tautos kalba, susidariusi iš rusėnų kalbos šnekų⁷⁹. XVIII a. atsirado ryški skirtis tarp lenkiškai kalbėjusios bajorijos ir rusėnų šnekotomis kalbėjusių miestelių ir kaimų gyventojų. Jų tarpusavio etniniai ryšiai darėsi vis mažiau pastebimi, tam įtakos turėjo ir didelė konfesinė diferenciacija. Skaičiuojama, kad XVIII a. maždaug 70 proc. dabartinės Baltarusijos žemių gyventojų buvo unitai, apie 6 proc. stačiatikiai ir kiek daugiau nei 15 proc. išpažino katalikybę. Katalikų baltarusių / rusėnų gyvenamose žemėse procentiškai buvo dar mažiau. Apie baltarusių, kaip rašto kalbą, galime šnekėti jau tik XIX a., kai lietuviai ir baltarusiai nebeturėjo vienos valstybės, tačiau abi tautos priklausė Rusijos imperijai⁸⁰.

78 Darius Kuolys, Pratarė, in: Teodoras Jevlašauskis, *Atsiminimai*, sud. Darius Vilimas, Vilnius, 1998, p. 7–8.

79 Zigmantas Kiaupa, *Lietuvos istorija: Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012, p. 291.

80 Ten pat, p. 292.

GARDINAS – ANTROJI LDK SOSTINĖ

Jei Naugarduką kai kurie istorikai vadina karaliaus Mindaugo sostine, tai Gardinas neabejotinai buvo pirmiausia Vytauto Didžiojo, vėliau – Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stepono Batoro miestu. Gardinas į LDK sudėtį pateko anksti, XIII a. XIV a. II pusėje čia dažnai rezidavo Vytautas, gavęs iš tėvo valdyti Gardiną. Tai buvo Vytauto tėvoninių žemių centras. Kai Vytauto ir Jogailos konfliktas peraugo į atvirą karą, Gardine Vytautas sutelkė savo šalininkus ir čia kūrė planą paimti Vilnių, kuris žlugo. Iš Gardino Vytautas vedė pulkus į Žalgirio mūšį.

Vytauto laikais Gardinas sparčiai augo, tapo ir vienu iš LDK rezidencinių miestų, kur didysis kunigaikštis dažnai viešėdavo. Vytauto iniciatyva XIV a. pabaigoje buvo pastatyta nauja medinė pilis, o 1402 m. vėl perstatyta. Šio kunigaikščio iniciatyva Gardine iškilo ir mūrinė pilis bei parapiinė bažnyčia. Gardinas – svarbus miestas Vytauto gyvenime. Gardiną valdė dar jo tėvas Kęstutis, vėliau paveldėjo Vytautas. 1391 m. Gardino pilis Jogailos kariuomenės buvo apgulta ir paimta, o jau kitais metais Vytautas, sudaręs sąjungą su Vokiečių ordinu, pilį atsiėmė.

1389 m. Vytautas suteikė Gardino žydams privilegiją, kuria leido jiems laisvai išpažinti judaizmą, laikytis savo papročių ir atlikti religines apeigas, taip pat reguliavo žydų bendruomenės santykius su krikščionimis, reglamentavo žydų ūkinę veiklą. 1388 m. analogišką privilegiją Vytautas buvo suteikęs Brastos žydams⁸¹. Iš Vytauto suteiktų privilegijų žydams XIV a. pabaigoje galima spręsti, kad žydai tuo metu gyveno Brastoje, Gardine ir Trakuose, čia jau buvo organizuotos ir skaitlingos žydų bendruomenės. Pirmieji žydai Lietuvą pasiekė iš Kijevo, vėliau tendencingai bendruomenės kūrėsi rusėniškose žemėse, dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. XVII a. didžiausios bendruomenės buvo Brastoje, Gardine, Pinske ir Vilniuje, taigi net trys iš keturių buvo šiandienėje Baltarusijoje⁸². 1748–1828 m. gyvenęs ir po mūsų kraštą keliaęs Williamsas Coxas rašė, kad Gardine „jeigu paprašai vertėjo, atveda žydą, jei užieni į smuklę, savininkas – žydas, jei reikia pašto arklių, jų parūpina žydas ir žydas vadelioja, jeigu nori ką nors nusipirkti, tavo tarpininkas vėl žydas“⁸³. Žydai per visą gyvenimo LDK laikotarpį tapo neatsiejama šio regiono dalimi. Jau XVIII a. pab. imperatorienės Jekaterinos II nurodymu Lietuvos ir Lenkijos valstybė tapo žydų sėslumo zona, tuo metu nemažos jų bendruomenės gyveno jau ne tik Baltarusijos žemėse, bet ir dabartinės Lietuvos miestuose ir miesteliuose⁸⁴.

Gardino senoji (Aukštutinė) pilis (dabartinis vaizdas)

81 Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*, Vilnius, 2009, p. 47, 51–52.

82 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *op. cit.*, p. 336.

83 Laimonas Briedis, *Vilnius – savas ir svetimas*, Vilnius, 2010, p. 77.

84 Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija: devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, t. VIII a, 1 d., Vilnius, 2011, p. 408.

Šv. Kazimieras, XVI a. pradžios piešinys

Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras

Ir po Vytauto valdę LDK valdovai mėgo reziduoti Gardine. 1432 m. čia sudaryta Gardino sutartis tarp Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio ir Lenkijos karaliaus Jogailos, kuria siekta sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius po Vytauto mirties. Susitarta, kad po Žygimanto mirties LDK turėjo būti „grąžinta“ Jogailai, o Žygimantas bei jo palikuonys nebeteko vilčių karūnuotis Lietuvos karaliais⁸⁵. Gardine mėgo reziduoti ir Lenkijos karalius bei Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis, čia jis ir mirė. Gardine mirė ir buvo palaidotas jo sūnus Kazimieras, kuris vėliau paskelbtas palaimintuoju ir šandien yra šventasis Lietuvos globėjas.

Gardiną ypač mėgo ir Lenkijos karalius bei Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras. Jo valdymo laikais išaugo Gardino senosios pilies reikšmė. S. Batoras Gardiną buvo pavertęs faktine LDK sostine, nes Vilniuje beveik nerezidavo. Gardine jis priiminėjo užsienio pasiuntinius, telkė kariuomenę žygiams, čia ir mirė⁸⁶.

Nors turėjo rezidenciją Gardino pilių teritorijoje, Steponas Batoras pasirinko ir rezidenciją mieste. XVI a. II pusėje pastatyti renesansiniai rūmai pagal italų architekto Scotto projektą, dabar vadinami „batorievka“. Šie rūmai ne kartą buvo perstatyti ir šandien jau yra netekę pirminės išvaizdos. Manoma, kad Steponas Batoras 1586 m. ir mirė šiuose rūmuose.

Gardino apylinkes mėgo ir paskutinis Lietuvos ir Lenkijos valstybės valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis. Jis turėjo užmiesčio rezidenciją Gardino priemiestyje Stanislavove. Ji pastatyta XVIII a. 7–8 deš., klasicistiniu stiliumi su baroko elementais.

Sukūrus Lenkijos ir Lietuvos valstybę, Lietuvos didikai ir bajorai siekė, kad šioje valstybėje būtų išlaikytas Lietuvos lygiateisiškumas. 1673 m. priimtas nutarimas, kad kas trečias Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimas turi vykti LDK, Gardino mieste⁸⁷. Tai lėmė šio miesto patogi geografinė padėtis, be to, Vilniuje po XVII a. maskvėnų antpuolio ir okupacijos nebuvo didžiojo kunigaikščio rezidencijos, tinkamos rinktis seimui. Lenkijos bajorija į Gardiną vyko nenoriai, nes laikė jį netinkamu seimams, per mažu provincijos miestu. Valdant paskutiniam Lietuvos ir Lenkijos valstybės valdovui Stanislovui Augustui Poniatovskiui, Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimai Gardine rinkosi itin retai. Kazimieras Nestoras Sapiega 1784 m. savo kalboje paminėjo, kad seimas Gardine paskutinį kartą buvo susirinkęs prieš 32 metus⁸⁸.

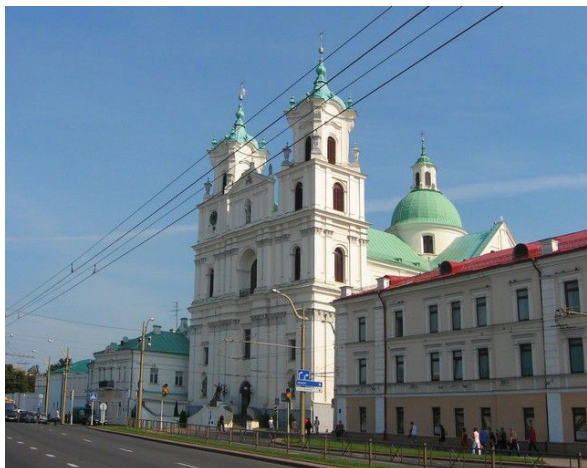
Iš viso Gardine įvyko 10 Lietuvos ir Lenkijos valstybės seimų, 7 iš jų jau vyko Naujojoje, arba Žemutinėje, Gardino pilyje, XVIII a. pradžioje pastatytoje barokiniu ir klasicistiniu stiliais. Ji pradėta statyti valdovo Augusto II Sakso laikais, o klasicistinį vaizdą įgavo Stanislovo Augusto Poniatovskio laikais. Naujoji Gardino pilis – tai vieta, kurioje įvyko svarbūs ir lemtingi XVIII a. pabaigos įvykiai.

85 Jūratė Kiaupienė, Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009, p. 363.

86 Jūratė Kiaupienė, Ingė Lukšaitė, *Op. cit.*, p. 266.

87 Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 143.

88 Liudas Glemža, LDK istorija: Vilniaus ir Gardino konkurencija dėl sostinės statuso bei gerovės, [interaktyvus], nuoroda internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-vilniaus-ir-gardino-konkurencija-del-sostines-statuso-bei-geroves-582-406854>.

Stepono Batoro miesto namas – šalia Jėzuitų bažnyčios (nuotraukos dešinėje), dabartinis vaizdas

Stanislovo karališkoji rezidencija šiandien

1793 m. rugsėjį antrojo padalijimo sutartis su Prūsija buvo sudaryta Gardine. 1793 m. Gardino rūmuose įvyko Gardino seimas, dar žinomas kaip Nebylusis seimas. Jo metu panaikinta 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija ir kiti Ketverių metų seimo pasiekimai, ratifikuotas jau įvykęs antrasis padalijimas ir patvirtinta, kad Lietuvos ir Lenkijos valstybė bus padalyta trečiąjį kartą.

1794 m. pilyje vyko Tado Kosciuškos ir LDK sukilėlių vadų pasitarimas. 1795 m. paskutinis Lietuvos ir Lenkijos valstybės karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis čia pasirašė aktą, kuriuo atsisakė sosto. Po trečiojo valstybės padalijimo jis buvo ištremtas į Gardiną.

Gardino miesto klestėjimą galime sieti su dar viena asmenybe – Antanu Tyzenhauzu. Apie jo ir Gardino santykį verta pakalbėti atskirai.

Naujoji Gardino pilis šiandien

Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimas

ANTANAS TYZENHAUZAS IR GARDINAS

XVIII a. II pusėje Gardinas buvo kultūros klestėjimo miestas, kartais pavadinamas netgi LDK kultūros sostine. Gardino suklestėjimas XVIII a. siejamas su Antano Tyzenhauzo veikla. Jis buvo tikras Apšvietos epochos žmogus: nemažai keliavęs po Europą, susirašinėjo su Jeanu-Jacques'u Rousseau, domėjosi respublikos valdymo teorija. Šiuo laikotarpiu Gardine rinkosi iškiliausi LDK politikos veikėjai, vyko pobūviai, miestą pasiekdavo naujausių prancūziškų madų vėjai⁸⁹. Į Gardiną A. Tyzenhauzas perkėlė ir svarbias LDK institucijas – Lietuvos Vyriausiąjį tribunolą ir išdo komisiją⁹⁰.

LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas (1733–1785 m.) išgarsėjo radikaliomis reformomis, kurias vykdė Šiaulių ekonomijoje, taip pat ir nuo 1765 m. administruotoje Gardino ekonomijoje. A. Tyzenhauzas stengėsi pagerinti Lietuvos ir Lenkijos valstybės ekonomiką, intensyvinti žemės ūkį. Gardine jis įkūrė Garadnicos priemiestį, kuris šiandien laikomas vienu unikaliausių LDK urbanistikos paminklų⁹¹. Antanas Tyzenhauzas kūrė čia manufaktūras. Šiaurinėje miesto dalyje pastatytas maždaug 85 įvairios paskirties pastatų kompleksas. Jį statant pirmą kartą panaudoti tipiniai projektai. Pastatyta nemažai tipinių namukų, skirtų apsigyventi iš Vakarų Europos atvykusiems meistrams, mokusiems vietinius amatininkus dirbti manufaktūrose, kurių buvo pastatyta apie 50⁹². Manufaktūrose darbas buvo pagrįstas baudžiaviniais principais, o ne laisvai samdomu darbu, todėl jos nenešė didesnės naudos, o jose pagamintų prekių kokybė nepasiekė europinio lygio. Neilgai trukus manufaktūros bankrutavo.

Gardine A. Tyzenhauzo rūpesčiu buvo įkurta matininkų mokykla, iš kurios jaunuoliai keliaudavo mokytis ir į Europą. Ši mokykla taip pat rengė ir dailininkus dirbti manufaktūrose⁹³. A. Tyzenhauzas įsteigė Kadetų korpuso, statybos, akušerių mokyklas⁹⁴.

Seniūnas stengėsi, kad Gardinas taptų europinio lygio miestu. Gardine veikė lėlių teatras, leistas laikraštis, buvo spausdinamos verstinės knygos, švietėjiška literatūra, enciklopedijos, netgi laisvamanė literatūra. Tyzenhauzo Gardine įkurtas teatras buvo vienas garsiausių LDK, o įkurtoje muzikos ir teatro mokykloje buvo ruošiami artistai Tyzenhauzo teatro trupei. Buvo ir baleto mokykla. Joje buvo įrengti miegamieji mokiniams, repeticijų salės, gimnastikos patalpos. Iš aplinkinių kaimų į šią mokyklą prievarta buvo renkami 8–10 metų mokiniai. Vaikai mokėsi ne tik šokio, bet ir bendrųjų dalykų: skaitymo, skaičiavimo, rašto ir prancūzų kalbos, skambinti įvairiais muzikos instrumentais. Pirmasis trupės pasirodymas vyko 1780 m. A. Tyzenhauzo pastatytame teatro pastate, tačiau pats steigėjas trupės pasirodymo neišvydo, nes tuo metu jau buvo nušalintas nuo ekonomo pareigų.

89 Jurgita Žąsinaitė-Gedminienė, Lietuviškos sąmonės neidentifikuotas LDK miestas: Antano Tyzenhauzo laikų Gardinas, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, knyga nr. 29, 2010, p. 143–164.

90 Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 143

91 Rasa Butvilaitė, Antano Tyzenhauzo statybos mokykla Gardine, in: *XVIII a. studijos*, t. 3: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: iššūkiai, laimėjimai, netektys*, Vilnius, 2016, p. 238–246, čia – p. 243.

92 Ten pat, p. 244.

93 Zigmantas Kiaupa, *Op. cit.*, p. 102.

94 Rasa Butvilaitė, *Op. cit.*, p. 243.

Antanas Tyzenhauzas – Gardino seniūnas

A. Tyzenhauzas prisidėjo ir prie medicinos mokyklos įkūrimo Gardine, ji veikė 1775–1781 m. Mokyklai vadovavo Ž. E. Žiliberas. Šalia mokyklos užveistas Botanikos sodas.

Daug lėšų investavęs į reformas, A. Tyzenhauzas nesugebėjo laiku sumokėti mokesčių. Apkaltintas valstybės išdo lėšų švaistymu jis 1780 m. buvo nušalintas, jo valdytos ekonomijos atimtos, o manufaktūros uždarytos.

Gardino lėlių teatras šiandien

LDK DIDIKŲ PĖDSAKAI BALTARUSIJOJE

Iš dabartinės Baltarusijos žemių buvo kilusi ne viena įtakinga LDK didikų giminė. Šalia vietinės, lietuviškos kilmės, taip pat ir iš dabartinės Ukrainos žemių kilusios diduomenės, šie didikai ėjo reikšmingas pareigas, kai kurie netgi užėmė svarbias vietas LDK valdančiajame elite. XVI a. iš įtakingiausių LDK didikų tik Goštautai ir Radvilos buvo lietuviškos kilmės, visos kitos giminės – Chodkevičiai, Sapiegos, Valavičiai, Tiškevičiai ir kiti – iš rusėniškų žemių, dabartinės Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos. Nepaisant to, neretai rusėniškos kilmės didikai stengdavosi pagrįsti savo lietuviškumą ir kildino save iš Lietuvos arba, XVI a. suvešėjus lietuvių kilmės iš romėnų teorijai, iš Romos. Jie įsiliejo į vietinę diduomenę.

Šiandienės Baltarusijos teritorijoje LDK didikai kūrė savo rezidencijas, jie čia turėjo ir dvarų, ir pilių, savo galia nenusileidusių valstybinėms pilims, o dažnai jas ir pranokusių. Šiandien net atrodytų mažai kam girdėtos gyvenvietės ir kaimai Baltarusijoje iš tiesų gali būti reikšmingos vietos Lietuvos istorijoje. Pateiksime kelis pavyzdžius. Čartoriskių ir Poniatovskių giminėms svarbus Volčino kaimas. 1732 m. čia gimė būsimas Lietuvos ir Lenkijos valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis, abiejų šių giminų palikuonis. 1938 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio palaikai buvo pargabenti į tėviškę ir palaidoti Volčino Švč. Trejybės bažnyčioje. 1995 m. jo

palaikų likučiai perkelti į Varšuvos katedrą. 1746 m. šiek tiek už Kosovos miesto, Mieračovščinos dvarelyje gimė Tadas Kosciuška, pakrikštytas šio miesto parapijėje Švč. Trejybės bažnyčioje. 1784 m. T. Kosciuška, grįžęs iš JAV, kelerius metus gyveno dvare Malyje Siechnoviči kaime⁹⁵. Taigi bene kiekviena vietovė, kažkada buvusi LDK dalis, gali būti reikšminga.

Apie privačias didikų rezidencijas plačiau galime kalbėti nuo XV–XVI a. sandūros, o iki XVIII a. pabaigos dabartinės Baltarusijos teritoriją apraizgė daugybė LDK didikams priklausiusių dvarų ir pilių. Geranainyse buvo garsios XV–XVI a. pirmosios pusės didikų Goštautų giminės lizdas. XVI a. pradžioje čia Vilniaus vaivada Albertas Goštautas pastatė pilį – bene pirmąją privačią pilį LDK, o popiežius Klemensas VII 1529 m. A. Goštautui ir jo palikuonims suteikė Mūrinių Geranainių grafo titulą⁹⁶.

Bene visoje Baltarusijos teritorijoje jaučiamas Radvilų giminės pėdsakas. Apie juos primena ir reikšmingas su gimine susijęs paveldas. Skaičiuojama, kad teritorijoje tarp Nemuno šiaurėje ir Pripetės pietuose, nuo Bugo vakaruose iki Dnepro rytuose iš 27 tūkst. įvairių gyvenviečių (kaimų, miestelių ir t. t.) apie 10 tūkst. buvo tiesiogiai susiję su Radvilų gimine⁹⁷. Dabartinėje Baltarusijoje telkėsi ir atskirų Radvilų giminų šakų centrai, pavyzdžiui Minsko srityje tokiais giminės centrais buvo Nesvyžius, Kleckas, Palanečka, Radzivilmontai, Gardino srityje – Zietela, Polesėje – David Haradokas⁹⁸. Dar ir dabar Radvilų giminės palikuonys prisimena ir lankosi šiose vietose. Istorikas Gintautas Sliesoriūnas skaičiuoja, kad Radviloms priklausė apie 30 proc. Baltarusijos žemių⁹⁹.

XV a. pabaigoje Myriaus miestelį paveldėjo didikas Jurijus Iljiničius, vėliau ėjęs LDK maršalkos, Lydos vietininko, Brastos ir Kauno seniūno pareigas. Jis buvo ambicingas, greitai kilo karjeros liptais. Čia jis 1506 m. ėmė statyti pilį, kuri ir šiandien yra viena geriausiai išlikusių pilių Baltarusijoje, turistų traukos centras. Tokias mūrines pilies statybas galėjo sau leisti tik labai turtingas žmogus. Pilis pastatyta gotikiniu stiliumi¹⁰⁰.

Myrių su pilimi iš Jurijaus Iljiničiaus gavo Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir nuo 1589 m. Nesvyžiaus Radvilos ėmė naudoti Myriaus grafų titulą. Myrių Radvilos valdė beveik 400 metų. Pilis išsiskiria tuo, kad yra pastatyta lygumoje. Myriaus pilis, stovinti netoli Myriaus miesto – nuo 2000 m. yra UNESCO Pasaulio paveldo sąrašo dalis ir viena svarbiausių bei dažniausiai lankomų paveldo objektų Baltarusijoje. Radvilos gotikinėje Myriaus pilyje, pastatytoje Jurijaus Iljiničiaus, tęsė statybas ir perstatė renesanso stiliumi. Prie jau buvusių keturių bokštų pristatytas penktasis, vadintas Vilniaus bokštu, o jo viršuje įrengta Šv. Kristoforo koplyčia. Pilis apjuosta gynybiniu pylimu, pastatyti gynybiniai bastionai. Šalia pilies užveistas itališko tipo parkas, kur augo vaismedžiai, dengtose oranžerijose auginti egzotiški augalai (riešutmedžiai, citrusai, figos, lauro medžiai ir kiti). Už trijų kilometrų buvo įkurtas Žvėrynas.

95 Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 2, [interaktyvus] nuoroda: <https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Baltarusija%202008.pdf>.

96 Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminų istorijos*, Vilnius, 2016, p. 28.

97 Olga Baženova, „Radvilos Baltarusijoje“ in: *Kunigaikščiai Radvilos*, Vilnius, 2015, p. 75.

98 Ten pat

99 Ten pat., p. 76.

100 Ten pat., p. 104.

Kadangi Myrius buvo netoli Nesvyžiaus, čia Radvilos beveik nerezidavo. Radvilų laikais Myriaus miestelis buvo apsuptas gynybine siena.

Myriaus pilis buvo apgriauta XVII a. viduryje, Tvano metu, taip pat XVIII a. pradžios karų metu. Ją atstatyti ėmėsi Ona Sanguškaitė-Radvilienė, vėliau darbus tęsė ir jos sūnus. XVIII a. pilies vidus įrengtas tuo metu itin populiariu prancūzišku stiliumi, pilyje veikė portretų galerija¹⁰¹.

Liubčios pilis taip pat mena LDK didikus. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Lubčios miestelį skyrė valdyti savo žmonai Julijonai, vėliau miestelio savininkai keitėsi. XVI a. pirmoje pusėje jis atiteko įtakingam didikui Albertui Goštautui, XVI a. pabaigoje – Jonui Kiškai. Kiškoms susigiminiavus su Radvilomis, XVII a. pradžioje Liubčia atiteko Radviloms ir tapo svarbia jų rezidencija.

Radvilų laikais Liubčia ekonomiškai stiprėjo: čia iš kitų vietovių atkelti ir įkurdinti miestiečiai, įkurti amatininkų cechai, atidaryta spaustuvė. Liubčioje šalia kalvinistų bažnyčios veikusi spaustuvė buvo moderni, viena didžiausių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Miestelio pagrindiniu akcentu tapo pilis.

Greičiausiai Jonas Kiška 1581 m. pradėjo mūrinės pilies statybas. Pilis su galingais bokštais panaši į Myriaus, Naugarduko pilis. XVII a. pradžios duomenimis, pilis turėjo šaudymo angas, seklyčią, pirtį, laikrodį, varpą, bravorą. Pilis turėjo keturis mūrinius bokštus, po vienu iš bokštų buvo įrengtas kalėjimas ir lobynas. Bręstant neramumams, XVII a. Boguslavas Radvila iš Liubčios pilies išgabeno čia saugotą meno ir įdomybių kolekciją. 1655 m. miestą užėmė kazokai, vėliau – maskvėnai, pilis buvo susprogdinta. 1730 m. apgriautą pilį sudegino švedai. Po to pilis dar remontuota, pastatyti mediniai bokštai ir koplyčia, mediniai rūmai. Jie buvo nugriauti jau XIX a.¹⁰²

Su Radvilų gimine siejamos ir kitos vietos, kur šios giminės atstovai turėjo rezidencijas: Zietela, Čarnavščiai, Bereza, David-Gorodokas, Polonečka, Ščiučinas ir daug kitų vietų, kur stovėjo Radvilų dvarai, buvo funduojamos bažnyčios ir vienuolynai, rūpinamasi gyvenviečių klestėjimu. Radvilų giminei priklausęs Sluckas kurį laiką buvo kalvinizmo centras¹⁰³. Sluckas pateko į

Myriaus pilis šiandien

Liubčios pilies griuvėsiai šiandien

Sapiegų dvaro Ružanuose liekanos

¹⁰¹ Ten pat, p. 108.

¹⁰² Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 148–149.

¹⁰³ Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 95.

LDK sudėtį XIV a., čia įsikūrė Algirdo palikuonys Olelkaičiai. Olelkaičiams susigiminiavus su Radvilomis, XVII a. Sluckas pateko į jų rankas¹⁰⁴. 1617 m. Jonušas Radvila čia įsteigė Slucko gimnaziją, veikusią šalia kalvinistų maldos namų. 1767 m. Slucke stačiatikiai ir protestantai sudarė Slucko konfederaciją dėl stačiatikių ir protestantų teisių sulyginimo su bajorais katalikais.

Baltarusijos teritorijoje savo rezidencijas buvo įsirengę ir kitos LDK didikų giminės. Pagrindinis Chodkevičių giminės žemės valdų kompleksas telkėsi dabartinėje Baltarusijos teritorijoje. Chodkevičių giminė turėjo tris atšakas, prasidėjusias nuo Aleksando Chodkevičiaus, dvi iš jų – Šklovo ir Myšo atšaka ir Berastavicos atšaka – buvo tiesiogiai susijusios su Baltarusija. Šklovo ir Myšo šakos pradininkas Jeronimas Chodkevičius, gyvenęs XVI a. pirmoje pusėje, buvo ryškus LDK politikos veikėjas. 1555 m. iš Šventosios Romos imperijos imperatoriaus Karolio V gavo sau ir savo palikuonims Šklovo ir Myšo grafo titulą bei herbą¹⁰⁵. XVIII a. Chodkevičių giminė turėjo prabangią klasicistiniu stiliumi pastatytą rezidenciją Didžiajame Možeikave. Liachovičiai buvo LDK didikų privatus miestas. Priklausė Goštautams, vėliau Chodkevičiams, Sapiegoms. XVI a. pabaigoje Chodkevičiai titulavosi Liachovičių grafais. LDK etmonas Jonas Karolis Chodkevičius, kovojęs Salaspilio, Chotino mūšiuose, čia pastatė bastioninę pilį-tvirtovę, kuri XVII a. laikyta stipriausia pilimi ne tik LDK, bet ir visoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje¹⁰⁶.

Sapiegų giminės pradininkas Simonas Sapiega buvo kilęs iš Polocko, vėliau Sapiegos turėjo nuosavybės tiek Lietuvos, tiek ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Nuo XVI a. pabaigos viena pagrindinių Sapiegų giminės rezidencijų buvo Ružanuose¹⁰⁷. Ji statyta XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje kaip reprezentacinio tipo rezidencija. Rūmai turėjo didelę biblioteką, archyvą, čia veikė teatras. Teatras pasižymėjo tuo, kad čia nuolat veikė aktorių trupė. Tai buvo vienas garsiausių privačių teatrų LDK. Šioje rezidencijoje svečiavosi ir Lenkijos karaliai bei Lietuvos didieji kunigaikščiai: Vladislovas Vaza, Stanislovas Augustas Poniatovskis. Prie dvaro veikė garsios gelumbės ir gobelenų ir kilimų dirbtuvės. Manoma, kad 1655 m. maskvėnams įsiveržus į Vilnių, išgabentas iš Vilniaus katedros Lietuvos globėjo Šv. Kazimiero karstas su palaimintojo palaikais buvo slepiamas Sapiegų rezidencijoje Ružanuose¹⁰⁸.

XVIII a. pradžioje vykstant vidaus kovoms prieš Sapiegų hegemoniją, LDK dvaras buvo sunaikintas ir atstatytas tik XVIII a. pabaigoje ir įgavo klasicistinių bruožų. Prie rūmų prijungtas teatras, pastatyta oranžerija. Rūmuose buvo paveikslų galerija, žirgynas.

Reikšminga LDK gynybai Bychovo pilis taip pat buvo Sapiegų nuosavybė, jie Bychovą pavertė galinga, viena geriausiai LDK apginkluota tvirtove. Buchovas buvo privatus miestas-tvirtovė, kurioje buvo dislokuota asmeninė didikų Sapiegų kariuomenė¹⁰⁹.

104 Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 75., p. 158.

105 Genutė Kirkienė, Chodkevičiai, in: *Lietuvos didikai: enciklopedinis žinyas*, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011, p. 46.

106 Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 8.

107 Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 256.

108 Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 10.

109 Ten pat, p. 53.

Baltarusijoje esanti Alšėnų gyvenvietė siejama su LDK kunigaikščiais Alšėniškiais¹¹⁰. Jie šią teritoriją valdė nuo XIV a. pabaigos, čia buvo pastatyta medinė pilis, aplink ją kūrėsi miestelis. Paskutinis giminės atstovas Vilniaus vyskupas Paulius Alšėniškis mirė 1555 m., prasidėjo Sapiegų valdymo laikotarpis. Sapiegų giminės istoriją mena Alšėnų pilis¹¹¹. Gynybinę-rezidencinę pilį Alšėnuose pastatė Povilas Steponas Sapiega 1610 m. Pilis pastatyta vėlyvojo renesanso (manierizmo) stiliumi, turėjo galingus bokštus, pilį juosė gynybinis griovys ir pylimai. Čia įkurtas parkas, pastatyta koplyčia. XVIII a. pilis buvo apleista, o XIX a. dalis jos susprogdinta¹¹².

Dar viena svarbi Sapiegų giminės rezidencija buvo Vysokoje miestelyje. Jis priklausė Sapiegoms XVII–XIX a., čia stovėjo pilis, turėjusi tiek gynybinę, tiek reprezentacinę funkciją. XVIII a. pradžioje pilis sudegė, o savo rezidenciją Sapiegos perkėlė į Slanimą. XVII a. II pusėje Kazimieras Leonas Sapiega Berezos miestelyje įsteigė Kartūzų ordino vienuolyną, tai buvo vienintelis šio vienuolių ordino vienuolynas LDK¹¹³.

Masalskių giminės namas Gardino mieste, manoma, yra vienas seniausių visame Gardine. Jis stovi Pilies gatvėje, statytas 1643 m. Iki XX a. II pusės, kol sovietai dar nebuvo apgriovę Gardino pilies gatvės pastatų, Masalskių namas stovėjo šalia senosios Gardino bažnyčios, vadintos Vytautine. Tai buvo barokinė didikų rezidencija¹¹⁴.

Gardine, taip pat Pilies gatvėje, miesto rūmus turėjo ir Chreptavičių giminė¹¹⁵. Jie buvo statyti barokiniu ir klasicistiniu stiliais. Rūmai statyti XVIII a., priklausė LDK kancleriui Joachimui Liutaurui Chreptavičiui¹¹⁶.

Chreptavičių giminę mena ir rūmai Ščorsuose¹¹⁷. Ščorsai Chreptavičiams priklausė nuo XV a. Ištaigingas didikų rūmų kompleksas pastatytas XVII I a. II pusėje, nuo tada buvo kultūros židiniu. Prie dvaro statybų dirbo architektai Jokūbas Gabrieliūs, Giuseppe de Sacco, Carlo Spampani. Dvaro šeimininkas Joachimas Liutauras Ignatas Juzefas

Alšėnų pilies griuvėsiai

Masalskių namas Gardine, dabartinis vaizdas

Chreptavičių rūmai Gardine

¹¹⁰ Rimvydas Petrauskas, *Op. cit.*, p. 85.

¹¹¹ Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 11.

¹¹² Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 12.

¹¹³ Ten pat, p. 1.

¹¹⁴ Ten pat, p. 24.

¹¹⁵ Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 33.

¹¹⁶ Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 24.

¹¹⁷ Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 97.

Chreptavičių rūmai Ščorsuose, XIX a. II pusės piešinys ir dabartinis vaizdas

Mykolas Kazimieras Oginskis

Oginskio kanalas šiandien

Chreptavičius buvo itin išsilavinęs žmogus, aktyvus LDK mokslo, kultūros, politikos veikėjas. Savo dvare Ščorsuose jis sukaupė išpūdingą biblioteką, čia buvo saugoma senųjų rankraščių kolekcija ir korespondencija¹¹⁸.

XVIII a., šeiminkaujant Mykolui Oginskiui, Slanimas klesėjo. Jis pasistatė rezidenciją Slanimo mieste, čia veikė teatras, mokykla, įvairios manufaktūros¹¹⁹. XVIII a. pabaigoje Slanimo miestas tapo ekonominiu ir kultūriniu LDK centru. 1783 m. Baltijos ir Juodosios jūrų baseinus sujungė Oginskio kanalas. Šis kanalas iškastas Mykolo Kazimiero Oginskio rūpesčiu ir lėšomis (12 milijonų auksinų). 54 km ilgio ir 15 m pločio kanalas leido lengviau ir greičiau pasiekti Juodąją jūrą. Kanalas turėjo 10 medinių šliuzų ir 2 pakeliamus tiltus. Šis kanalas leido vystyti prekybą Ščaros upe, o Slanimą pavertė uostu¹²⁰.

Viena svarbiausių iš Gardino kilusios Valavičių giminės valdų buvo Sviatske¹²¹. Sviatskas Valavičiams priklausė nuo XVI a., XVIII a. jie čia pasistatė modernią, klasicistinio stiliaus rezidenciją, interjeras dekoruotas Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslais.

Tokių vietovių, kurios kažkada priklausė LDK diduomenei ir kuriose dar ir šiandien matomas jų pėdsakas, dabartinėje Baltarusijoje yra daugybė. Visas didikų pilis, dvarus, jų funduotas bažnyčias ir statytus visuomeninius pastatus galima būtų vardinti ilgai. Čia pateikėme reikšmingiausius objektus, susijusius su įtakingomis LDK giminėmis.

¹¹⁸ Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 46.

¹¹⁹ Slanime atgijusi Antika. Lietuvos etmono Mykolo Kazimiero Oginskio gobelenai, [interaktyvus], nuoroda internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/parodos/slanime-atgijusi-antika-lietuvos-etmono-mykolo-kazimiero-oginskio-gobelenai>.

¹²⁰ Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 45.

¹²¹ Birutė Valionytė, *Op. cit.*, p. 95.

RADVILŲ NESVYŽIUS

Jau kalbėjome apie Radvilų giminei priklausiusias tvirtoves – Myrius, Liubčios pilis dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Tačiau reikšmingiausia Radvilų giminės rezidencija laikomas Nesvyžiaus miestas. Apie jį verta kalbėti atskirai.

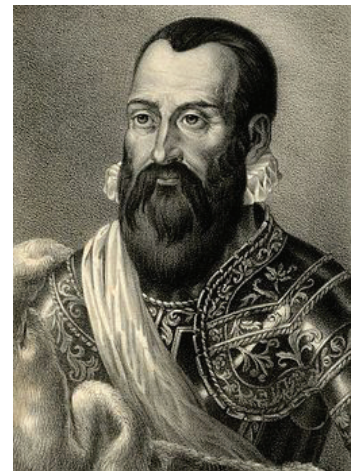
Radvilos XVI a. savo žemėse sukūrė ordinacijų sistemą – žemės nebebuvo skaidomos, vientisi žemių kompleksai sudarė giminės ekonominės ir politinės galios pagrindą. Vienas iš tokių kompleksų, bene reikšmingiausias, yra šiandienėje Baltarusijos teritorijoje išlikęs Radvilų giminės paminklas – Nesvyžius¹²². Nesvyžiaus Radvilų istoriją pradėjo Jonas Radvila Barzdotojis, gyvenęs apie 1474–1522 metus. Nesvyžius įgytas per vedybas, kaip Jono Radvilos Barzdotojo žmona tapusios Onos Kiškaitės kraitis. Radvilų žemės tuo metu dar buvo niokojamos Aukso ordos totorių, todėl aktuali buvo jų gynyba. Jono Radvilos Barzdotojo sūnus Mikalojus Radvila Juodasis, buvęs venas įtakingiausių to meto politikų ir karžygių, vienas artimiausių valdovui Žygimantui Augustui žmonių, Nesvyžiuje pastatė medinę pilį.

Mikalojus Radvila Juodasis buvo vienas tų didikų, pasukusių reformacijos keliu ir tapusių liuteronu, vėliau – kalvinistu, dar vėliau – antitirinatoriumi. Būtent jo sumanymas buvo išversti Bibliją į lenkų kalbą. Šis vertimas 1563 m. išspausdintas Radvilos Juodojo spaustuvėje, Lietuvos Brastoje, dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, ir šiandien žinomas kaip Brastos, arba Radvilų, Biblija. Tai gi pirmoji Biblija šnekamąja kalba buvo išleista Baltarusijoje. Šis leidinys itin reikšmingas kultūros istorijai ir laikomas XVI a. poligrafijos meno paminklu.

Nesvyžius tapo šios Radvilų giminės šakos ordinacijos svarbiausiu miestu, sostine. Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnus Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis sietinas su tikruoju Nesvyžiaus suklestėjimu.

Nesvyžius buvo statomas kaip modernus, idealus renesansinis miestas, didelė tvirtovė su pylimais, bastionais, gynybiniais įrenginiais¹²³.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis grąžino savo giminę į katalikybę ir, siekdamas išpirkti kaltę, pastatė čia ne vieną bažnyčią, įkurdino vienuolių ordinus. Čia įsikūrė benediktinės, bernardinai, Našlaitėlis dėjo daug pastangų, kad Nesvyžiuje įsikurtų intelektualiausias XVI a. katalikų ordinas – jėzuitai, čia įkurta jėzuitų kolegija¹²⁴. Ši mokyimo įstaiga veikė Nesvyžiuje iki 1773 m., kol buvo panaikintas jėzuitų ordinas. Nesvyžiuje buvo gausu katalikų šventovių. Būtent čia iškilo pirmoji LDK teritorijoje ir visoje Šiaurės Rytų Europoje barokinė bažnyčia: Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis fundavo Dievo kūno Jėzuitų bažnyčios statybas. Bažnyčia statyta 1587–1593 m. Savo planu ir fasadu bažnyčia labai panaši į Romoje esančią Švč. Jėzaus vardo bažnyčią (Il Gesu). Nesvyžiaus bažnyčia tapo Radvilų giminės mauzoliejumi – bažnyčios kriptoje palaidoti

Mikalojus Radvila Juodasis

Radvilų, arba Brastos, Biblija

¹²² Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 97–103.

¹²³ Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 119.

¹²⁴ Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 85.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis

Nesvyžiaus Dievo Kūno bažnyčia

Radvilų rezidencija Nesvyžiuje

72 Radvilų giminės atstovai. Pirmieji čia buvo palaidoti XVII a. pradžioje mirę Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis ir jo žmona Elžbieta, paskutinė urna su Londone gyvenusio Antonio Radvilos pelenais įmūryta 2000 m. Šis mauzoliejus yra trečiasis pagal dydį giminės mauzoliejus Europoje¹²⁵.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis fundavo ir Šv. Eufemijos bažnyčią ir benediktinų vienuolyną. Šis kompleksas statytas 1590–1596 m., tuo pačiu laikotarpiu Nesvyžiuje buvo statoma ir Bernardinų bažnyčia bei vienuolynas, unitų Švč. Trejybės cerkvė. XVII a. II pusėje pastatyta ir Šv. Kryžiaus bažnyčia bei benediktinų vienuolynas, Dominiikonų vienuolynas ir mokykla.

1581–1604 m. Nesvyžiuje vyko mūrinės pilies statybos. Jas inicijavo tas pats Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, vadovavo italų architektas Giovanni Maria Bernardoni, statęs ir Nesvyžiaus bažnyčią. Buvo pastatyta galinga bastioninė pilis su reprezentaciniais rūmais. Pilies fasadas ir interjerai turėjo tiek renesansinių, tiek barokinių bruožų. 1706 m. pilį užėmė švedai, sugriovė jos įtvirtinimus. Pilies rekonstrukcijos darbai vyko XIX–XX a. Radvilų rezidencija Nesvyžiuje 2005 m. įtraukta į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą¹²⁶.

Nesvyžiuje Našlaitėlis įkūrė biblioteką ir paveikslų galeriją. Jis pasamdė kartografa Tomaszą Makowską, kuris sudarė LDK žemėlapių ir kartografiškai pavaizdavo svarbiausius Radvilų giminei miestus – Olyką, Klecką ir Nesvyžių. Pastarieji du – šiandien Baltarusijos miestai. Apie 1600 m. T. Makowskis buvo paskirtas vadovauti Radvilų spaustuvei Nesvyžiuje, čia iki 1609 m. išraižė svarbių Radvilų pilių bei Vilniaus, Trakų, Kauno, Gardino, Biržų, Klecko, Olykos

125 Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 138–146.

126 Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas, p. 82.

Kartografas Tomaszas Makowskis pavaizdavo Nesvyžių

miestų panoramas, 1604 m. nupieštas ir Nesvyžiaus vaizdas¹²⁷. 1613 m., manoma, kad jau Krokuvoje, T. Makowskis nubraižė LDK žemėlapi.

1596 m. Nesvyžiuje pastatyta miesto rotušė šiandien yra seniausia dabartinėje Baltarusijoje išlikusi miesto rotušė. Sudegusi ji XVIII a. buvo atstatyta baroko stiliumi, tačiau jau 1990 m., remiantis Tomaszo Makowskio graviūromis, įvykdyta rotušės rekonstrukcija ir ji atgavo XVI a. vaizdą.

Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio laikais Nesvyžiaus mieste buvo pastatyti namai burmistruvi, kareiviams, arsenalas, rūmai, arklidės su gyvenamosiomis patalpomis arklininkams, veikė liejykla, kepykla, alaus darykla¹²⁸.

Statybos tęsėsi ir XVII a., per Tvaną pilis nebuvo užimta. 1690 m. Nesvyžiuje iškilo barokinio stiliaus Slucko vartai – buvusi miesto gynybinių statinių dalis.

Pilis pasidavė tik XVIII a. pradžioje per švedų antpuolį. Švedai sunaikino pilies gynybinę galia nukasdami pylimus, užpildami griovius. Iš naujo pilį atstatė Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė ir jo žmona Pranciška Uršulė. Čia tęsta tradicija kaupti Radvilų portretus, tuo metu čia jau buvo keli šimtai drobių. Atsirado ir meno kūrinių, vaizdavusių tiek LDK, tiek Radvilų giminės istoriją. Pranciška Uršulė Radvilienė buvo dramaturgė ir poetė, garsėjusi tuo, kad sukūrė 16 eiliuotų dramų, skirtų Nesvyžiaus teatro scenai.

Nesvyžiaus miesto rotušė

Slucko vartai

127 Olga Baženovaop. Op. cit., p. 118.

128 Olga Baženova, Op. cit., p. 124.

Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė ir Pranciška Uršulė Radvilienė

Nuo Mykolo Kazimiero motinos laikų Nesvyžiuje veikė gobelenų, fajanso ir stiklo, veidrodžių manufaktūros, o sūnus tęsė motinos pradėtus darbus. Nesvyžiuje jis įkūrė „persišką gamyklą“, kur austos persiškos juostos. Gamyklą XVIII a. pabaigoje perkėlus į Slucką, šios juostos imtos vadinti Slucko juostomis.

1772 m. Nesvyžiaus biblioteka, daug kitų lobų ir ginklų išvežti į Sankt Peterburgą. XVIII a. pabaigoje Karolis Stanislovas Radvila, turėjęs pravardę „Mielasis Pone“, vykdė pilies remonto darbus prieš čia atvykstant valdovui Stanislovui Augustui Poniatovskiui. XIX a. čia sukauptos vertybės išplėstos ir išgabentos į Rusiją¹²⁹.

129 Olga Baženova, *Op. cit.*, p. 118–146.

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A.

Vilius Šadauskas

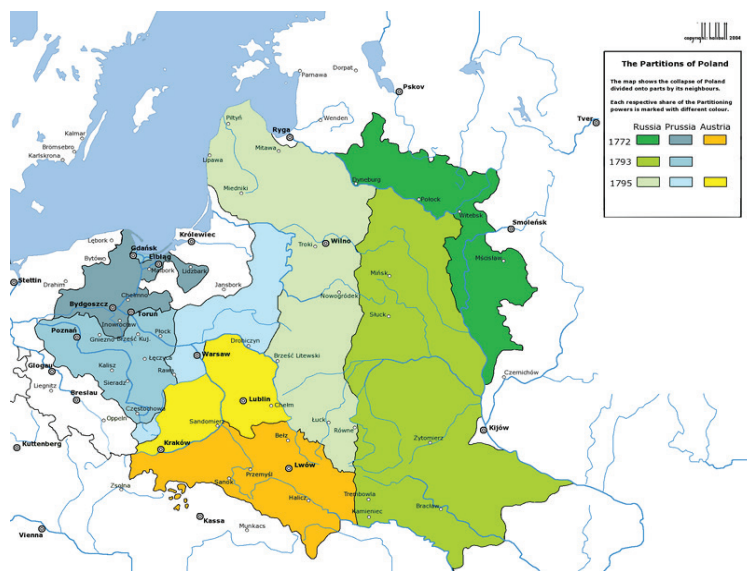
LIETUVOS IR BALTARUSIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

Politiniai Lietuvos ir Baltarusijos santykiai Rusijos imperijos laikotarpiu

XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje dabartinės Baltarusijos ir Lietuvos teritorijos buvo integruotos į Rusijos imperiją. Šie pokyčiai žinomi kaip trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, įvykę 1772, 1793 ir 1795 m. Praradus politinę laisvę, neišvengiamai pakito iki tol buvusi šalių politinė raida, kultūra, ekonomika¹³⁰, o tam tikra prasme ir Lietuvos bei Baltarusijos ryšiai. Nors buvusios LDK ir ATR draugystės atgarsiai dar kurį laiką išliko, vis labiau, ypač XX a. viduryje, pradėta kalbėti abiejų šalių savarankišką nepriklausomybę.

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Baltarusijos teritorija buvo suskirstyta į gubernijas. Jas sudarė Gardino, Minsko, Mogiliavo, Vilniaus, Smolensko ir Vitebsko gubernijos. 1772–1856 m. veikė Baltarusijos generalgubernatorija¹³¹.

Vilniaus gubernija tapo abiejų šalių svarbiu centru, dėl jo vėliau išryškės abiejų šalių konfliktai. Tačiau priklausydamos Rusijos imperijai šalys buvo laikomos vienu Rusijos imperijos sudėties dariniu. Rusija aneksuotų Baltarusijos ir Lietuvos nelaikė atskiromis tautomis. Siekiant įtvirtinti tokią politiką, Baltarusijos ir Lietuvos valstybes, kaip ir visas kitas Rusijos okupuotas žemes, buvo stengiamasi surusinti (*zapadnorusizmas*). 1820 m. buvo uždaryta Polocko akademija. Rusijos

Trečiasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Tre%C4%8Diasis_Abiej%C5%B3_Taut%C5%B3_Respublikos_padalijimas.

¹³⁰ KIAUPA, Zigmantas, MĀESALU, Ain, PAJUR, Ago ir Gvido STRAUBE. *Baltijos šalių istorija*. Vilnius: Kronta, 2000, p. 108–122.

¹³¹ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 94–98.

vyriausybė privertė Polocko sinodą 1839 m. panaikinti Brastos bažnytinę uniją. Buvo persekiojami unitai, kol caro įsakymu jie buvo paskelbti stačiatikiais – buvo konfiskuotas jų turtas ir perduotas stačiatikių bažnyčiai. Ne išimtis buvo ir Lietuvos teritorija, čia taip pat buvo intensyviai vykdomas gyventojų rusinimas. 1842 m. uždraudus vartoti Baltarusijos vardą, o Lietuvos ir Baltarusijos teritorijas drauge pavadinus Šiaurės vakarų kraštu, buvo pradėtas masinis jungtinis abiejų šalių rusinimas¹³².

Nesutikdami su vykdoma Rusijos politika, Baltarusijos ir Lietuvos gyventojai rengė ir dalyvavo bendrame pasipriešinime Rusijos režimui 1830–1831 m. ir 1863–1864 m.¹³³ Deja, greitai abu sukilimai buvo numalšinti, o rusinimas šiose žemėse buvo tęsiamas¹³⁴. Po sukilimo Baltarusijos ir Lietuvos žemės buvo dalijamos ir atiduodamos Rusijos dvarininkams, į šias žemes kėlėsi rusų valstiečiai.

Rusijos imperijos laikotarpiu pradėjo formuotis pirmieji tautiniai ir nacionaliniai valstybių judėjimai, kurie daugiausia pasireiškė kultūrinėje sferoje, kadangi politiškai buvo daroma stipri represija iš Rusijos imperijos pusės. XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvoje ir Baltarusijoje veikė bendros socialdemokratų organizacijos¹³⁵ ir įvairūs savarankiški tautiniu pagrindu besiformuojantys dariniai. Šis laikotarpis žymi nepriklausomos Lietuvos ir Baltarusijos idėjos užuomazgas^{136, 137}.

Idomybė Gudija ar Baltarusija?

Baltarusijos gyventojus lietuviai gudais vadino nuo senų laikų. Kazimieras Būga ir Zigmas Zinkevičius etnonimo gudai kilmę siejo su autentišku paties gotų vartotu terminu apie IV–V a. Anot autorių, gudų terminu lietuviai vadino savo pietvakarinius kaimynus gotus. Tačiau tam tikru Lietuvos istorijos metu lietuviai gudais pravardžiavo žemaičius, o šie gudais kartais vadino rytinius lietuvius, todėl termino sąsaja su gotais vertinama nevienareikšmiškai. Kaip bebūtų, tautovardis ir šalies pavadinimas Gudija iki sovietmečio vyravo lietuvių šnekojoje kalboje, knygoje ir tik sovietmečiu Gudijos terminą pradėjo keisti Baltarusija. Todėl oficialus šalies pavadinimas šiandien yra Baltarusija, o Gudija išliko kaip nuo seno vartota tradicija¹³⁸.

Kovos dėl nepriklausomybės ir tarpukario laikotarpis

XX a. pradžioje abiejų valstybių nepriklausomybės idėjos pasiekė kulminaciją ir pradėjo reikštis realiais politiniais veiksmais. Tuo pačiu galima pastebėti abiejų šalių politinių interesų išsiskyrimą ir netgi tam tikras įtampas. Jeigu XIX a. pradžioje ar viduryje abi šalys siejo siekis išsivaduoti iš Rusijos imperijos ir atkurti buvusią LDK, tai dabar greta pastarųjų politinių siekių atsiranda ir viena nuo kitos nepriklausomų valstybių idėjos šalinininkų.

¹³² EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 100–104.

¹³³ Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. UAB ALIO Vilnius, 2013, p. 154–159.

¹³⁴ JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslo, 1988, p. 136–137.

¹³⁵ MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPECIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

¹³⁶ ŽEMAITYTĖ-NARKEVIČIENĖ, Ona. *Vyskupas Motiejus Valančius knygnešystės pradininkas*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2011, p. 80.

¹³⁷ STALIŪNAS, Darius. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. New York: Rodopi, 2007.

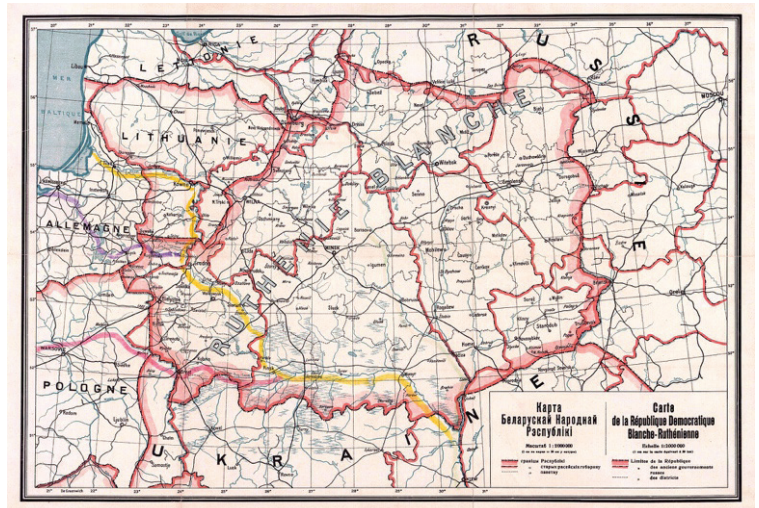
¹³⁸ KARACIEJUS, Juozas. *Simas Karaliūnas (1936 01 20–2015 11 28)*. *Baltistica*, T. 51, Nr. 1, 2016, p. 197.

Po 1917 m. vasario revoliucijos Baltarusijos nacionalinių partijų ir organizacijų atstovai 1917 m. kovo mėn. Minske įkūrė Baltarusijos nacionalinį komitetą, o 1917 m. liepos mėn. – Baltarusijos radą. Abi organizacijos nuo pat pradžių rėmė Baltarusijos nepriklausomybės idėją. Tuo metu Baltarusijos kilmės Josifas Voronko ėjo Lietuvos vyriausybės gudų reikalams ministro pareigas¹³⁹. Deja, 1917 m. gruodžio mėn. po Spalio perversmo bolševikai organizacijų ir partijų suvažiavimą priverstė išsiskirstyti¹⁴⁰.

1918 m. vasario 3 d. didelė dalis Baltarusijos, įskaitant Minską, jau buvo užimta Vokietijos kariuomenės. Gardino sritis pagal Lietuvos ir Baltarusijos susitarimą atiteko Lietuvai. Nepaisant vokiečių kariuomenės okupacijos, 1918 m. vasario 20 d. Baltarusijos rada, sudariusi vyriausybę, 1918 m. kovo 9 d. paskelbė Baltarusijos Liaudies Respubliką, o tą pačią metų kovo 25 d. ir jos nepriklausomybę. Lietuva buvo viena iš pirmųjų valstybių 1918 m. pripažinusių Baltarusijos nepriklausomybę¹⁴¹.

Deja, Baltarusijos Liaudies Respublikos kūrimosi bandymai buvo nesėkmingi, nes jau 1918 m. gruodžio mėn. Baltarusiją užėmė Raudonoji armija. Tuo metu jos vyriausybė laikinai persikėlė į Lietuvos laikinąją sostinę Kaunę, tačiau nė viena iš okupančių (iš pradžių Vokietija, o vėliau ir bolševikai) Baltarusijai neleido sudaryti parlamento, kariuomenės, ministerijų (egzistavo tik ministrai), todėl Baltarusijos nepriklausomybės paskelbimas veikė labiau kaip simbolinis tautinę savimone išreiškiantis aktas, neturintis realios politinės galios.

Verta pažymėti, kad iki pat XX a. pradžios kai kurie politikai laikėsi LDK atkūrimo idėjos. Paskelbiant Baltarusijos Liaudies Respublikos nepriklausomybę dalyvavo ne tik baltarusių nacionalistai, bet ir vadinamieji krajovcai, t. y. buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiai (pvz., Paweł Aleksyuk, Roman Skirmunt, Włodzimierz Falski)¹⁴². Jie laikėsi pozicijos, kad buvusios LDK žemės yra baltarusiškos, todėl LDK atkūrimas neprieštarautų Baltarusijos nepriklausomybės idėjai. Šios idėjos gyvavimą atskleidžia ir tai, kad Baltarusijos Liaudies Respublikai buvo priskiriamas Vyčio herbas.

Baltarusijos Liaudies Respublika, 1918 m.

Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Baltarusijos_Liaudies_Respublika.

¹³⁹ *Baltarusijos istorija*. Prieiga internetu: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/BALTARUSIJOS%20ISTORIJA/lt-lt/>.

¹⁴⁰ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS, Alfredas, KULAKAUSKAS, Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 136–138.

¹⁴¹ MOCKIENĖ Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

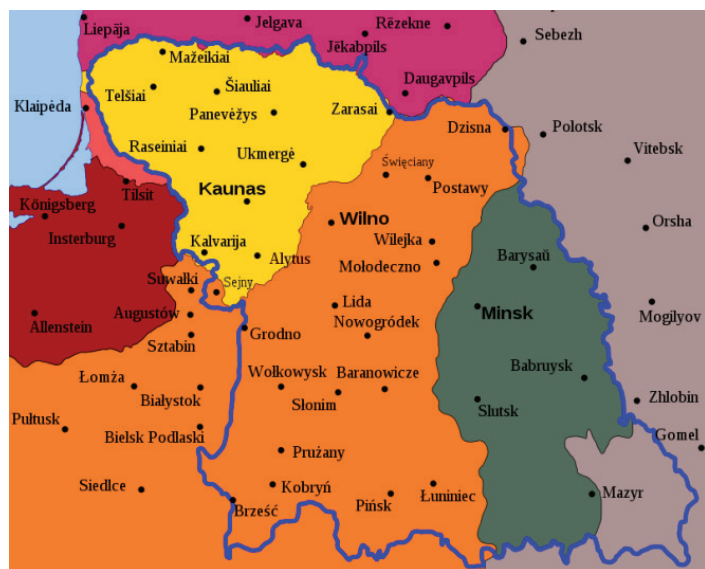
¹⁴² *Baltarusijos istorija*. Prieiga internetu: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/BALTARUSIJOS%20ISTORIJA/lt-lt/>.

Baltarusijos Liaudies Respublikos herbas, 1918 m.
Šaltinis: http://www.wikiwand.com/Lt/Baltarusijos_Liaudies_Respublika.

Taigi, didžiųjų kovų dėl šalių nepriklausomybės metu LDK atkūrimo idėja dar nebuvo visiškai išblėsusi, bet jau egzistavo skirtingi šalių interesai. LDK atkurti norėjo ne tik kai kurie baltarusių politikai, bet ir Lenkijos atstovai. Minėto 1918 m. Baltarusijos Liaudies Respublikos paskelbimo metu ne visi politikai sutarė, kurios Lietuvos žemės turėtų atitekti Lietuvai. Kai kurie rados deputatai Vilniaus ir Gardino sritis laikė priklausančias Baltarusijai, nes šios esą buvusios baltarusių LDK valstybės dalis¹⁴³. Dėl interesų nesitapimų, dėl vieningos nuomonės stokos tokie bandymai buvo nesėkmingi ir sulaukė mažiau pritarimo, todėl vėliau pereita prie Baltarusijos ir Lietuvos kaip savarankiškų valstybių nepriklausomybės¹⁴⁴ idėjos.

Raudonosios armijos remiami 1919 m. sausio 1 d. bolševikai paskelbė Baltarusijos Sovietų Socialistinę Respubliką (SSR). 1919 m. vasario 9 d. Baltarusijos SSR buvo sujungta su Lietuvos SSR į bendrą Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinę Respubliką (Litbelą). Tarybinės respublikos sostinė turėjo būti Vilniaus miestas, o visa unitarinės valstybės teritorija suskirstyta į penkias Gardino, Kauno, Minsko, Suvalkų ir Vilniaus gubernijas. Liaudies komisarų tarybos pirmininku ir užsienio reikalų komisaru tapo Vincas Mickevičius-Kapsukas. Litbelas gyvavo iki 1919 m. rugpjūčio mėn., kai Lenkijos kariuomenė okupavo Vilnių ir didelę Baltarusijos teritorijos dalį¹⁴⁵.

Lietuvos ir Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika (Litbelas), 1919 m. Šaltinis: <http://www.wikiwand.com/Lt/Litbelas>.

Net ir esant minėtiems nesutarimams dėl Lietuvos žemių, 1920 m. lapkričio 11 d. Kaune vis tik buvo pasirašyta Baltarusijos Liaudies Respublikos sutartis dėl abipusio pripažinimo, apipusės pagalbos kovojant su Lenkija ir Sovietų Rusija. Iš istorijos šaltinių yra žinoma, kad kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės dalyvavo Baltarusijos daliniai¹⁴⁶. Taip pat yra žinoma, kad tarp Lietuvos Tarybą sudariusių narių buvo 6 Baltarusijos atstovai¹⁴⁷.

Karas tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos baigėsi 1921 m. Rygos taika, pagal kurią buvo padalyta ir Baltarusija: vakarinė dalis buvo prijungta prie Lenkijos, o rytinė dalis atiteko Sovietų Rusijai (liko vadinama SSR, o 1922 m. gruodžio mėn. oficialiai tapo SSRS sąjungine respublika). Rygos sutartyje nurodyta, kad Lietuvos ir Lenkijos ginčijamos Vilniaus teritorijos priklausymo

¹⁴³ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 124.

¹⁴⁴ GIMŽAUSKAS, Edmundas. *Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1919 m. sausį*. Lietuvos istorijos metraštis. 2013 metai, 2 dalis. Vilnius, 2014, p. 166–167.

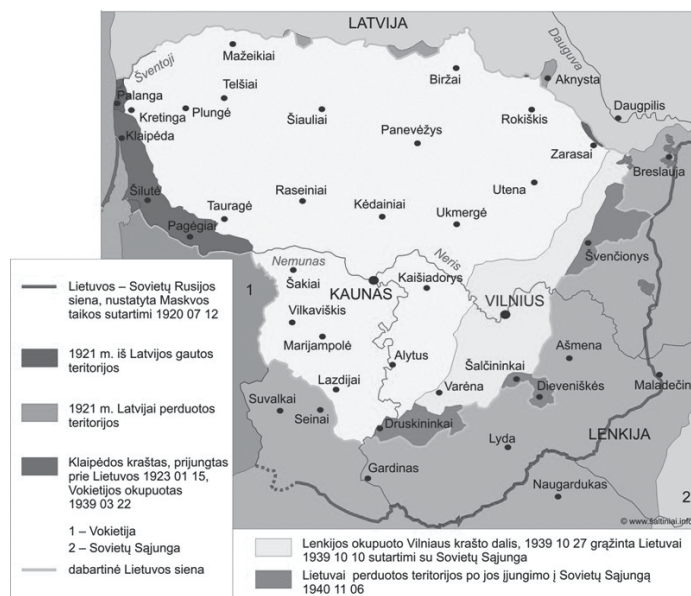
¹⁴⁵ ALIŠAUSKAS, Kazys. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, T. 1, Čikaga, 1972, p. 119.

¹⁴⁶ LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose, 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 210.

¹⁴⁷ MAKSIMAITIS, Mindaugas. *Mažoji konstituenta. Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2010.

klausimas turės būti sprendžiamas tarp šių dviejų šalių susitarimu pagrindu¹⁴⁸.

Iki 1929 m. abiejose šalyse formavimosi savarakiškos nacionalinės idėjos. 1924 ir 1926 m. Sovietų Rusija Baltarusijai atidavė Vitebsko, Smolensko, Gomelio gubernijų 17 apskričių, kuriose gyveno daug baltarusių. Abi šalys palaipsniui formavo viena nuo kitos nepriklausomas politikos kryptis. Tačiau Vilniaus kraštas išliko problemiška abiejų šalių politinių santykių sritis. Baltarusiai ne kartą išreiškė teritorines pretenzijas spaudoje ar politiniuose pasisakymuose. Lietuva, reaguodama į tokius pareiškimus, paprastai pateikdavo tuos pačius argumentus. Lietuvos spaudoje buvo rašoma, kad jei Baltarusija yra teisi dėl Vilniaus krašto teritorijos priklausymo jai, pirmiausia turėtų būti paneigta 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartis su Rusija, pagal kurią buvo nustatyta Lietuvos rytinė siena. Minėtoji sutartis neprieštaravo tarptautinei teisei ir dėl to 1921 m. kovo 8 d. buvo užregistruota Tautų Sąjungos sekretoriato, todėl Lietuvos pozicija tokių Baltarusijos pareiškimų atžvilgiu yra tvirta – Vilniaus kraštas teisėtai priklauso Lietuvai¹⁴⁹.

Lietuvos teritorija tarpukario laikotarpiu
Šaltinis: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

Antrasis pasaulinis karas

Antrojo pasaulinio karo metais itin išryškėjo tarpukariu vis dažniau pasirodantis Lietuvos ir Baltarusijos teritorijų nubrėžimo klausimas. Tiesa, Lietuvos ir Baltarusijos santykiai nepasiekė ginkluoto konflikto stadijos. Santykiai buvo sprendžiami diplomatiškai, stengiantis pasinaudoti susiklosčiusia politine Antrojo pasaulinio karo situacija.

1939 m. rugpjūčio 23 d. pagal Molotovo–Ribbentropo paktą visa Baltarusijos teritorija atiteko SSRS ir jau nuo 4 dešimtmečio pabaigos visa Baltarusija buvo stipriai rusinama. Tais pačiais metais buvo užimta ir didelė dalis Lietuvos teritorijos bei Vilniaus kraštas. Tik Klaipėdos kraštas ir Gardino sritis priklausė vokiečiams¹⁵⁰. Sprendžiant klausimą, kaip skirstyti tuometines Lietuvos ir Baltarusijos teritorijas, būta daug politinių konfliktų. Vokiečiai priklausė gana didelė Klaipėdos krašto ir Gardino srities dalis (teritorija su Druskininkais,

¹⁴⁸ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905–ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 144.

¹⁴⁹ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905–ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 144.

¹⁵⁰ GENZELIS, Bronius. *Molotovo–Ribbentropo paktas istoriniame kontekste*. Gimtasis kraštas, T. 10, 2016, p. 35.

J. Ribbentropo ir V. Molotovo susitikimas Maskvoje rugsėjo 28 d. Šaltinis: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-08-23-ribentropo-ir-molotovo-pakto-pasirasymo-aplinkybes-prisimenant/105933>.

besidriekianti beveik iki pat Lydos). Likusios Lietuvos ir Baltarusijos žemės priklausė SSRS. Po ilgų svarstymų nuspręsta, kad Vakarų Baltarusija ir dalis Vilniaus krašto (Galšios, Krėvos, Švenčionių, Gardino, Lydos) atiteko Baltarusijos SSR. Lietuvos generalinei apygardai priskirta likusi Vilniaus krašto dalis – Svierių (Svyrių) ir Ašmenos apskritys bei Vidžių valsčius (apie 5 000 km²)¹⁵¹. Tačiau jau 1939 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje pasirašoma Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo bei Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis. Pagal šią sutartį, Lietuvai buvo grąžinimas Vilnius ir dalis Vilniaus krašto (dalis vis tik ir toliau priklausė Baltarusijai)¹⁵².

Į Baltarusijos įtaką patekusios Vilniaus krašto dalies gyventojai kreipėsi į sovietinę valdžią dėl jų priskyrimo Lietuvos valstybei, savo prašymą grįsdami Lietuvos tautiniu pagrindu. Reaguojant į prašymą, buvo organizuojama Baltarusijai priskirtų žemių apklausa (tai buvo Adutiškio, Varanavo, Švenčionių, Astravo, Rodūnios, Vydžių ir kt. pasienio teritorijos). Apklausoje buvo reiškiamas nuomonė dėl šių rajonų gyventojų priskyrimo Lietuvai ar šių rajonų atidavimo Lietuvos valdžiai. Kaip ir buvo galima tikėtis, dauguma išreiškė norą prisijungti prie Lietuvos. 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausioji Taryba patvirtino Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos priėmimą į SSRS, kartu patvirtindama kai kurių Vilniaus krašto žemių perdavimą Lietuvai, sprendimą grįsdama tuo, kad čia gyvena daugiausia lietuvių tautybės žmonės. Baltarusių delegacija nesutiko su šiuo sprendimu, buvo prieštaraujama Lietuvai perduoti Astravo rajono Gervėčių apylinkes, nes neva šioje teritorijoje gyvena daugiau baltarusių tautos atstovų¹⁵³.

Lietuvos ir Baltarusijos SSR sienų klausimas toliau buvo sprendžiamas Gardine. 1940 m. spalio 1–2 d. nuspręsta, kad Lietuvai atitenka Švenčionių rajono rytinė dalis, Druskininkai, Adutiškis, Dieveniškės ir jos apylinkės. Visos kitos lietuvių gyvenamos teritorijos liko Baltarusijos valdžioje. Tuo metu buvo nustatyta nauja Lietuvos ir Baltarusijos SSR siena, kuri nelabai pakitusi egzistuoja ir dabar¹⁵⁴.

1941 m. Baltarusija ir Lietuva buvo okupuotos Vokietijos¹⁵⁵. Baltarusijos centrinėje dalyje buvo įkurta Baltarusijos generalinė apygarda, pietinė dalis priklausė Ukrainos reicho komisariatui, o rytinė dalis buvo pavaldi Vokietijos kariuomenės fronto vadovybei (kai kurie Baltarusijos rajonai buvo prijungti prie Lietuvos generalinės apygardos)¹⁵⁶. Okupacijos metu kai kurie baltarusių politikai bandė atnaujinti

¹⁵¹ *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

¹⁵² ANUŠAUSKAS, Arvydas, BANIONIS, Juozas ir Česlovas BAUŽA. *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2005, p. 165.

¹⁵³ KUZMICKAS, Bronislovas. *Nelengva geros kaimynystės pradžio. Baltarusija*. Nepriklausomybės sąsiuviniai. Prieiga internetu: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

¹⁵⁴ Ten pat.

¹⁵⁵ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998.

¹⁵⁶ EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 196–197.

Baltarusijos nepriklausomybės idėją – bandyta paskelbti Baltarusijos Liaudies Respubliką ir kurti Baltarusijos kariuomenę. 1943 m. gruodžio mėn. įkurta Baltarusijos centrinė rada sušaukė Baltarusijos suvažiavimą ir 1944 m. birželio 27 d. paskelbė šią vienintelę teisėtą baltarusių atstovę. Vis dėlto tų pačių metų liepos mėnesį Baltarusiją vėl užėmė Raudonoji armija. 1944 m. Sovietų Sąjunga okupavo antrą kartą ir Lietuvą. Nuo to laiko tiek Lietuva, tiek Baltarusija iki pat XX a. pabaigos priklausė Sovietų Sąjungai¹⁵⁷.

Abiejų Tautų Respublikos buvusios teritorijos po padalijimo per įvairius karus patyrė daug nuostolių. Varšuva, Vilnius ir Minskas buvo kultūriniai ir politiniai centrai, todėl jų nio-kojimas neretai turėjo ir politinę reikšmę. Nors yra žinoma, kad Vilniaus miestas buvo visiškai sudegintas ir sugriautas keletą kartų, o Varšuva apie 9 kartus, daugiausiai tokių griovimų pa-tyrė Minskas. Istoriniuose šaltiniuose minima, kad Baltarusijos sostinė buvo visiškai sugriauta ar sudeginta net 18 kartų. Daugiausia tai nutiko Rusijos imperijos valdymo metu ir dar LDK laikais, kai LDK kariavo prieš Rusijos imperiją. Dėl to, kad Minskas buvo tiek daug kartų griautas, bet vėliau sėkmingai atstatytas ir atnaujintas, jis kartais buvo vadinamas „miestu herojumi“¹⁵⁸.

Idomybė

Minskas – miestas herojus

Baltarusijos ir Lietuvos santykiai SSRS

Šiuo laikotarpiu abi šalys buvo stipriai rusinamos, tautiniu pagrindu ir nacio-nalinėmis idėjomis grindžiamos politinės partijos tokioje sistemoje galėjos sunkiai egzistuoti. Vykdytos SSRS politikos tikslas buvo sukurti bendros savimonės valstybę, todėl abiejose šalyse buvo vykdomos įvairios rusinimo programos, kurios turėjo nai-kinti tautinius papročius ir bet kokias nepriklausomybės idėjas. Nuo 8 dešimtmečio buvo vykdomi parodomieji bendradarbiavimai, vadinamieji socialistiniai lenktynia-vimai¹⁵⁹. Dėl tokios politinės situacijos, kaip ir Rusijos imperijos okupacijos metu, ryškiausiai šalių santykiai pasireiškė kultūrinėje srityje.

Lietuvos ir Baltarusijos visuomeninis ir politinis gyvenimas pagerėjo 8–9 dešimt-metyje. 1988 m. buvo įkurtas Baltarusijos liaudies frontas *Adradženne*. Liaudies fronto steigiamasis suvažiavimas vyko Vilniuje 1989 m. 1990 m. liepos 27 d. Baltarusijos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė valstybinio suvereniteto deklaraciją ir paskelbė Baltaru-siją nacionalinės ekologinės nelaimės zona (dėl 1986 m. balandžio 26 d. Černobylio atominės elektrinės avarijos Baltarusijos teritorijoje buvo padaryta daug žalos)¹⁶⁰.

Šiek tiek sušvelnėjęs SSRS politikai ir tokiu būdu atsiradus prielaidoms valsty-bėms atkurti savo nepriklausomybę, XX a. 9–10 dešimtmetyje pradėjo klostytis ir nauji diplomatiniai Lietuvos santykiai su Baltarusija. Jau 1991 m. spalio 24 d. Lietuva ir Baltarusija pasirašė Deklaraciją dėl geros kaimynystės santykių kūrimo. 1991 m. rug-pjūčio 25 d. Baltarusijos SSR Aukščiausioji Taryba, žlugus Rugpjūčio pučui, paskelbė

157 *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

158 Įdomiausi faktai apie Baltarusiją. Prieiga internetu: <https://idomu.lt/pasaulis/idomiausi-faktai-apie-baltarusija>.

159 POVILIŪNAS, Antanas. Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida. Vilnius, 2008, p. 145.

160 KUZMICKAS, Bronislovas. *Nelengva geros kaimynystės pradžia. Baltarusija*. Nepriklausomybės sąsiuviniai. Prieiga internetu: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

Baltarusijos nepriklausomybę. Tų pačių metų rugsėjo mėn. valstybė pavadinta Baltarusijos Respublika. Naujas valstybinis herbas turėjo būti Vytis (herbas išliko neilgai, po 1995 m. gegužės mėn. rinkimų sugrįžta prie sovietinės simbolikos). Neilgai trukus, 1991 m. gruodžio 20 d., Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas pripažino Baltarusijos nepriklausomybę, o 1991 m. gruodžio 27 d. Baltarusijos Aukščiausioji Taryba – Lietuvos nepriklausomybę¹⁶¹.

Reikia pastebėti, kad nepaisant iš pažiūros gerų politinių Lietuvos ir Baltarusijos santykių, nesutarimai dėl Vilniaus krašto išliko dar nuo Ribbentropo–Molotovo pakto laikų. Kai kurie Baltarusijos politikai tvirtai laikėsi nuomonės, kad LDK yra buvusi baltarusiška valstybė, todėl istorinės jos žemės priklauso Baltarusijai. Baltarusija turėtų būti pagrindinė LDK paveldėtoja, o Vilniaus kraštas turėtų priklausyti Baltarusijai, kai kurių nuomone, jis netgi turėtų būti Baltarusijos sostinė. 1992 m. *Slavų soboru* vadinamame suvažiavime buvo išreiškiama būtent tokia nuostata. Vasario 20 d. buvo priimta nuostata, kad Baltarusija turi juridines ir istorines teises paveldėti Vilniaus kraštą¹⁶².

Baltarusiškoje spaudoje taip pat pasirodydavo tokias pozicijas išreiškiančių straipsnių. *Sovetskaja Belorussija* (1990 08 25) buvo teigiama, kad Antrojo pasaulinio karo metu Vilnius ir Vilniaus kraštas Lietuvai buvo perduotas neteisėtai. *Naša niva* (Nr. 5, 1992) buvo samprotaujama, ar, atsižvelgiant į tai, Vilnius turėtų būti perduodamas Baltarusijai, ar jam suteikiamas nepriklausomo miesto statusas¹⁶³.

Be to, po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, 1990 m. kovo 29 d. Baltarusijos Aukščiausios Tarybos Prezidiumas pateikė pareiškimą dėl Lietuvos išėjimo iš SSRS. Jame buvo nurodyta, kad jeigu Lietuvos SSR išeina iš SSRS, 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įstatymo punktas dėl Baltarusijos SSR Švenčionių rajono ir dalies Vydžių, Astravo, Adutiškio, Varanavo, Rodūnės rajonų perdavimo Lietuvai netenka galios¹⁶⁴.

Vis dėlto 1991 m. gruodžio 27 d. Baltarusijos Aukščiausioji Taryba pripažino Lietuvos nepriklausomybę, nes ne visi Baltarusijos politikai turėjo antilietuviškų nuostatų. 1992 m. gruodžio 30 d. abi šalys susitarė puoselėti tarpusavio diplomatinis santykius¹⁶⁵. Jau 1995 m. abiejų šalių prezidentai šią nuostatą įtvirtino pasirašydami sutartį „Dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo“¹⁶⁶.

XX a. 9 dešimtmečiu buvo pasirašytos dar kelios svarbesnės Lietuvos ir Baltarusijos diplomatinis santykius įtvirtinančios sutartys. 1992 m. spalio 20 d. buvo pasirašyta Teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose sutartis¹⁶⁷. 1994 m. sausio 15 d. pagal šią sutartį Lietuvai buvo perduoti Sausio

161 MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

162 KUZMICKAS, Bronislovas. *Nelengva geros kaimynystės pradžio. Baltarusija*. Nepriklausomybės sąsiuviniai. Prieiga internetu: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

163 Ten pat.

164 Ten pat.

165 ANUŠAUSKAS, Arvydas, BANIONIS, Juozas ir Česlovas BAUŽA. *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2005, p. 156.

166 Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos sutartis dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo. Valstybės žinios (1996-05-10, Nr. 43-1047).

167 Dvišalės sutartys. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija>.

tryliktosios perversmo organizatoriai J. Ermalavičius ir M. Burokevičius. 1995 m. vasario 6 d. buvo pasirašyta „Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sienos“¹⁶⁸. Todėl galima daryti išvadą, kad, nepaisant ilgamečių nesutarimų, šalių santykiai buvo sprendžiami diplomatiniais keliais ir neišsivystė į rimtesnius konfliktus. Tolesni Baltarusijos ir Lietuvos santykiai buvo kontroliuojami sudarytų sutarčių, nors Baltarusijos politinės kryptis pradėjo vis labiau tolti nuo Lietuvos interesų. 1996 m. Baltarusijoje stengiasi rasti politinės ir ekonominės veiklos sąlyčio tašką su Rusija. Įvestas autoritarinis Aleksandro Lukašenkos režimas, panaikintas Baltarusijos liaudies frontas. 1996 m. balandį buvo susitarta dėl Rusijos ir Baltarusijos Sandraugos steigimo, 1997 m. pasirašyta sutartis dėl Rusijos ir Baltarusijos sąjungos, o gruodžio mėn. dėl Rusijos ir Baltarusijos sąjunginės valstybės sukūrimo¹⁶⁹. Lietuvos valstybė pasuko savarankišku keliu ir stengėsi atsiriboti nuo Rusijos įtakos.

LDK buvo ganėtinai tolerantiška kitataučiams savo teritorijose. Galbūt dėl to Lenkijoje, Ukrainoje, Lietuvoje ir Baltarusijoje nuo seno gyveno gana didelės žydų bendruomenės. Turint tai omenyje, nenuostabu, kad būta ir nemažai nacionaliniu ir tarptautiniu mastu žinomų šios tautybės asmenų. Baltarusijoje gimė net du Izraelio prezidentai Simonas Perešas ir Šaimas Veismanasi bei garsus vienus brangiausių paveikslų nutapęs modernaus meno atstovas Markas Rotko¹⁷⁰.

Baltarusijos demokratinio judėjimo atstovai Vilniuje, 1990 m. Šaltinis: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

Idomybė
Du Izraelio prezidentai
gimė Baltarusijoje

¹⁶⁸ Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sienos, Valstybės Žinios (1995 02 06, Nr. 43-1049).

¹⁶⁹ *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

¹⁷⁰ LUCIE-SMITH, Edward. *Lives of the Great 20th-century Artists*. Thames and Hudson, 1999, p. 273–277.

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

Iškart po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo didelių pokyčių tarp Baltarusijos ir Lietuvos dėl ekonominės ir ūkio padėties neįvyko. Ilgą laiką priklausius tam pačiam valstybiniam dariniui, šalių bajorai išlaikė panašius interesus, o šalies ūkis buvo tvarkomas taip pačiais feodaliniais principais¹⁷¹. Iki XIX a. pabaigos Baltarusijoje ir Lietuvoje išliko baudžiava, o kartu ir vėlyvajam feodalizmui būdingi socialiniai ekonominiai santykiai¹⁷².

Šalių bendrumas atsispindėjo ir tautiniu lygmeniu, nes visoje buvusios ATR teritorijoje po padalijimų buvo pasiskirsčiusios skirtingos tautos. 1861 m. M. Lebedkin atliko tautybių surašymą šešiose gubernijose (skaičiuotos lietuviškos gubernijos – Kauno, Vilniaus, Gardino ir gudiškos – Minsko, Vitebsko, Mogilevo). Atlikto surašymo duomenimis, Vilniaus gubernijoje gyveno 418 880 lietuvių ir 143 041 baltarusis, 154 332 lenkai. Gardino gubernijoje suskaičiuoti 201 897 lietuviai, 25 879 gudai ir 193 228 lenkai. Visose šešiose gubernijose kartu sudėjus gyveno 1 414 612 lietuvių, 1 941 982 gudai ir 559 258 lenkai¹⁷³.

Ūkio plėtra ir vadavimasis iš feodalizmo paspartėjo tik XIX a. viduryje–pabaigoje. Lietuvoje ūkio raida prasidėjo kiek anksčiau. XIX a. viduryje gyventojų skaičiaus daugumą sudarė valstiečiai. Apie 26 000 lietuvių dirbo pramonės srityje, vertėsi amatais. Inteligentijai priklausė tik apie 5 000 lietuvių. Tačiau tuo pačiu metu šalies ekonominę raidą stipriai veikė XIX a. viduryje įvestos naujovės – pradėtos tiesti pirmosios telegrafo linijos, Nemune veikė garlaivių navigacija. 7–8 dešimtmetyje per Lietuvą nutiestas geležinkelis Peterburgas–Varšuva ir Liepoja–Romnai. 9 dešimtmetyje Lietuvoje jau buvo nutiestos pirmosios telefono linijos, o XX a. pradžioje pasirodė pirmieji automobiliai. Vis dėlto vyko didelė emigracija iš Lietuvos teritorijos, daugiausia į JAV, kiek mažiau į Rygą ir Peterburgą¹⁷⁴.

Lietuva Rusijos imperijoje nebuvo pramoninis kraštas, čia daugiau veikė maži fabrikai ir amatininkų dirbtuvės. Iki XIX a. 9 dešimtmečio pabaigos dauguma darbininkų jau dirbo įmonėse, o amžiaus pabaigoje 3/4 visų darbininkų dirbo įmonėse, sudarytose iš daugiau negu 50 žmonių¹⁷⁵.

Kapitalizmo raida pakeitė ir Lietuvos visuomenės struktūrą, tautinį ir luominį pasiskirstymą. Tai atsispindi 1897 m. gyventojų surašymo duomenyse. Tuo metu gyventojų skaičius dabartinėje Lietuvos teritorijoje siekė apie 2,7 mln. Apie 1,6 mln. iš jų buvo etniniai lietuviai. Tai sudarė 58 proc. Lietuvos teritorijos gyventojų (28 proc.

171 JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 133.

172 *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

173 PAKŠTAS, Kazys. *Gudijos santykis su Lietuva*. www.aidai.eu, 1956/3 kovas. Prieiga internetu: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=6068&Itemid=419.

174 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 120.

175 ŠAPOKA Adolfas. Lietuvos istorija. Lietuvos kultūros fondas, 1989, p. 527–528.

iš jų bajorai). 13 proc. visų gyventojų buvo žydai, 10 proc. – lenkai, o 15 proc. – baltarusiai, rusai ir ukrainiečiai. Iš 2,7 mln. Lietuvoje gyvenusių žmonių 87,3 proc. gyveno kaimuose ir miesteliuose, 12,7 proc. – miestuose¹⁷⁶.

Baltarusijos ekonomika kiek paspartėjo šiek tiek vėliau, t. y. XIX a. pab. Tuo metu pastebimas ir miestų augimas, pradedami tiesti geležinkeliai. Nepaisant bandymų įdiegti kai kurias naujoves, Baltarusija tuo metu buvo viena skurdžiausių Rusijos imperijos dalių ir ekonomine prasme buvo kiek mažiau išvystyta nei Lietuva. Tam turėjo įtakos Rusijos inicijuojamas Baltarusijos žemių dalijimas Rusijos dvarininkams – XIX a. pab. apie pusę visos šalies žemių priklausė dvarininkams, o greta egzistavo tik nedideli valstiečių ūkiai. Dėl menkos pramonės plėtotės atsirado didelis skaičius nepragyvenančių šalies gyventojų. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje apie 1,5 mln. baltarusių paliko Baltarusijos teritoriją, tikėdamiesi svetur surasti geresnes pragyvenimo sąlygas¹⁷⁷.

1905 m. Rusijos sostinėje įvyko pirmoji socialinė demokratinė revoliucija, kurios atgarsių buvo pastebėta ir Lietuvoje. Čia buvo daugiausia Rusijos ir lenkų socialistinių partijų rengiami streikai, mitingai ir kitokio pobūdžio demonstracijos. Lietuvos socialdemokratų partija veikė mažesniuose miesteliuose ir kaimuose. Buvo masiškai kuriamos įvairios tautinio pagrindo profesinės organizacijos. 1905 m. rudenį Lietuvos kaime pradėtas sąjūdis, iš valsčių išvaryti valstybės paskirti darbuotojai, rusų mokytojai keisti lietuviais¹⁷⁸. Siekdamas sušvelninti revoliucijos padarinius, 1905 m. spalio pabaigoje caras Nikolajus II išleido manifestą, leidžiantį pripažinti pagrindines demokratines laisves ir organizuoti Valstybės Dūmos rinkimus. Tuo metu lietuviai suorganizavo Didįjį Vilniaus Seimą¹⁷⁹. Suvažiavimas vyko Vilniaus mieste, jame dalyvavo delegatai iš visos Lietuvos teritorijų, atstovaujančių skirtingiems sluoksniams ir politinėms kryptims. Į suvažiavimą taip pat atvyko atstovai ir iš Baltarusijos valsčių. Suvažiavimo tikslas buvo suteikti Lietuvai autonomiją, apibrėžiant tas žemes, kurios etnografiškai siejasi su Lietuvos valstybe, įskaitant Lenkijos karalystei priklausiusią Užnemunę bei Vilniaus kraštą. Peterburgas šio prašymo rimtai nesvarstė, tad tai reikėtų laikyti daugiau kaip ekonominės ir tautinės nepriklausomybės idėjos išraišką, bet ne politinę reikšmę turinčiu veiksmu¹⁸⁰.

Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais abiejų šalių ekonominė būklė labai nukentėjo ir jos stipriai pagerinti greitai nebuvo galima. Po Antrojo pasaulinio karo SSRS vykdė prievartinę žemės ūkio kolektyvizaciją, kuri labai nusmukdė šalių žemės ūkį. Tuo metu į Kazachiją ir Sibirą buvo ištremta nemaža dalis inteligentijos ir valstiečių. Baltarusijoje tokie trėmimai ir kolektyvizacijos veiksmai buvo itin ryškūs 1948–1952 m.¹⁸¹

176 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 121.

177 *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

178 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 122–123.

179 MOTIEKA, Egidijus. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.

180 Ten pat, p. 122–123.

181 BUTKUS, Zenonas. Žemės ūkio kooperacija ir Lietuvos ekonominė pažanga XX amžiaus trečiame dešimtmetyje. Lietuvos istorijos studijos, Nr. 39, 2017.

Tik 5–6 dešimtmetyje per karą nuniokotas ūkis buvo po truputį atkuriamas. Baltarusijoje imta plėtoti pramonę: kuriamos naujos staklių gamybos, automobilių, chemijos, traktorių ar kitokios pramonės šakos. Ilgainiui Baltarusijos urbanizacija atnešė realių rezultatų. 1977 m. Baltarusijos miestuose gyveno apie 1/2 jos teritorijos gyventojų. Keletas tokio pobūdžio naujovių bei pramonės skatinimo projektų buvo vykdoma ir Lietuvos teritorijoje¹⁸², tačiau juos reikia vertinti sąlyginai. Kaip bebūtų, SSRS priklausančiose valstybėse vyravo valstybės nuosavybė ir centralizuotas planavimas; žemės ūkis buvo visiškai priklausomas nuo valstybės finansavimo, todėl ir ekonomikos plėtotė stipriai priklausė nuo valstybės valios. Dėl to nei Baltarusija, nei Lietuva neturėjo sąlygų formuoti nepriklausomos ekonomikos sistemos ir kokybiniu aspektu stipriai aplenkta viena kita. XX a. 8 dešimtmetyje šalių ūkį palietė ir visoje SSRS pasireiškusi ūkio krizė. Tik 9–10 dešimtmetyje palaipsniui pradėjo formotis vis daugiau ekonomės plėtos galimybių.

Idomybė
Radiacijos paveiktos
negyvenamos teritorijos

1986 m. balandžio 26 d. įvyko Černobylio atominės elektrinės avarija. Nors miestas yra šiaurinėje Ukrainoje, avarijos atgarsiai buvo jaučiami labai didelėje SSRS teritorijos dalyje. Černobylio elektrinė buvo arti Baltarusijos sienos, todėl apie 60 proc. radiacijos pateko į šias teritorijas. Radiacijos tarša išliko iki šių dienų ir apie 100–250 tūkstančių hektarų žemės šiuo metu Baltarusijoje yra visiškai nedirbama ir negyvenama. Avarija stipriai sukrėtė Baltarusijos ekonomiką ir tai paaiškina šiek tiek lėtesnę jos ekonominę raidą, palyginti su Lietuvos valstybe¹⁸³.

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX A. PR.–XX A. PAB.

Baltarusija ir Lietuva turi ilgą bendrą teritorijų istoriją, todėl neišvengiamai buvo formuojami kompleksiški ir glaudūs kultūriniai ryšiai. Abiejų šalių teritorijoje gyveno baltų gentys, vėliau šalis formavo LDK, ATR visuomenės ir politinė kultūra, o Rusijos imperijos okupacijos metais – tos pačios rusinimo represinės priemonės bei tautinės sąmonės smukdymas.

LDK ir ATR laikotarpiu dabartinės Baltarusijos teritorijoje gyveno daug lietuvių, o Lietuvos teritorijoje – baltarusių¹⁸⁴. XV–XVI a. labiausiai lietuviškos buvo Krėvos, Ašmenos, Lydos, Smurgainių, Vidžių, Medilo, Vileikos ir Breslaujos apylinkės. XVI–XIX a. šiose vietose gyvenę lietuviai daugiausia subaltarusėjo arba sulenkėjo – lietuviškos tautinės savimonės apraiškos palaipsniui pradėjo nykti. XIX a. vid. labiau lietuviškos išliko Ašiužos, Dubičių, Rodūnios, Perlamo, Pariečės, Asavos, Pelesos, Benekainių, Drūkšių, Apso apylinkės. XIX a. pab. iš Vilniaus ir Kauno gubernijų atsikėlusių lietuvių grupių pagrindu kūrėsi lietuviški kaimai (Malkava, Dimanava, Sofeiskas)¹⁸⁵.

¹⁸² MOCKIENĖ Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva. Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

¹⁸³ АЛЕКСАХИН Р. М., САНЖАРОВА Н. И., ФЕЦЕНКО С. В. и др. Чернобыль, сельское хозяйство, окружающая среда: Материалы к 20-й годовщине аварии на Чернобыльской атомной электростанции в 1986 г. – Обнинск: ВНИИЭСХРАЭ, 2006, p. 24.

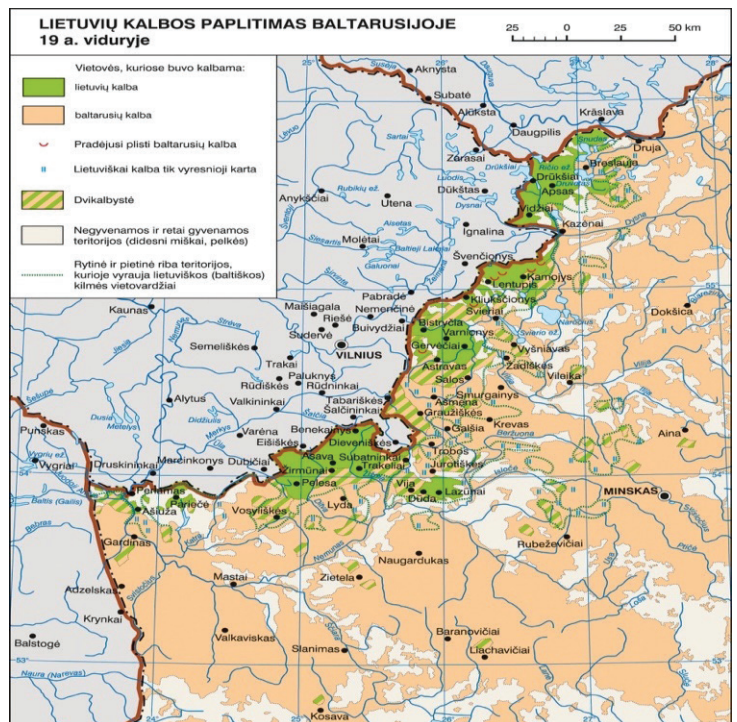
¹⁸⁴ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996.

¹⁸⁵ EREMINAS, Gintautas, SALDUKAS, Linas ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos lietuviai. Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 12. Lietuva: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 820–828.

Bendrai vertinant, Rusijos imperijos valdymo laikotarpiu Baltarusijos ekonominiai ir kultūriniai ryšiai su kitomis buvusios LDK teritorijomis, įskaitant Lietuvą, išliko gana stiprūs, tai rodo per istoriją susiformavusius glaudžius tarpusavio ryšius¹⁸⁶. Baltarusijos gyventojai, kurių didelę dalį sudarė LDK valstybingumo tradicijas išlaikę, daugiausia sulenkėję bajorai¹⁸⁷, dalyvavo 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimuose. Turint omenyje, kiek ilgai gyvavo LDK ir Abiejų Tautų Respublika, tokia ištikimybė savo kraštui nestebina. Nors Abiejų Tautų Respublikoje siekta sulenkinti tiek lietuvių, tiek baltarusius, patys gyventojai tautine prasme save laikė savarankiškų tautų atstovais.

XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvoje ir Baltarusijoje veikė bendros socialdemokratų organizacijos. Kita vertus, tuo pačiu metu Baltarusijoje ir Lietuvoje kilo tautinio atgimimo sąjūdžiai. Jų formavimasis parodė, kad baltarusiai ir lietuviai save laiko jau atskiromis tautomis, todėl buvo siekiama išsaugoti ir stiprinti savo tautinę savimone, skatinti baltarusių ir lietuvių kalbos vartojimą, bendrai atsispirti Rusijos imperijos vykdomam rusinimui. XX a. pradžioje buvo kuriamos įvairios nacionalinės organizacijos ir partijos, pabrėžiančios šalių autonomijos idėją¹⁸⁸. Pirmoji ir didžiausia tokio tipo organizacija Baltarusijoje buvo įkurta 1902 m. – tai Baltarusijos socialistinė hramada. Šios partijos veikėjų pastangomis vėliau 1918 m. kovo 25 d. buvo paskelbta Baltarusijos nepriklausomybė¹⁸⁹.

Svarbu pažymėti, kad, formuojantis Baltarusijos tautinei savimonei, augo ir Vilniaus krašto priklausymo jai idėja. Nors buvusiose LDK žemėse gyvavo LDK atkūrimo idėjos, kultūrine ir tautine prasme baltarusiai save laikė turinčiais pirmenybę šiam palikimui. Kitaip

Lietuvių kalbos paplitimas Baltarusijoje XIX a. vid.

Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-lietuviai-122746>.

1863 metų sukilėliai iš Gardino (19 a. 2 pusė, J.-J. Cossono graviūra).

Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

¹⁸⁶ *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

¹⁸⁷ JUČAS, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.

¹⁸⁸ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996.

¹⁸⁹ MOCKIENĖ, Jurgita ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.

Baltarusių rašytojas, dramaturgas, redaktorius Janka Kupala. Šaltinis: http://www.wikiwand.com/lt/Janka_Kupala.

tariant, kai kurių baltarusių politikų nuomone, LDK buvo baltarusiška, todėl Vilniaus kraštas, kaip tuometis LDK kultūros židinys, taip pat priklauso jai¹⁹⁰.

Neatsitiktinai Vilnius ilgą laiką buvo labai svarbus kultūrinis baltarusių centras. Pirmieji baltarusių laikraščiai XX a. pradžioje buvo pradėti leisti būtent Vilniuje. Tai buvo *Naša dolja* laikraštis, pradėtas leisti 1906 m., ir *Naša niva*, leistas 1906–1915 m. 1915 m. Vilniuje veikė pirmosios baltarusių mokyklos, nuo 1919 iki 1944 m. veikė Vilniaus baltarusių gimnazija, o 1918–1939 m. Vilniuje veikė Baltarusių mokslo draugija¹⁹¹.

Vilniuje gyveno ir literatūrinius kūrinius kūrė baltarusių kilmės autoriai. Stipriai pasižymėjo baltarusių klasikas, poetas, dramaturgas, laikraščio *Naša niva* redaktorius Janka Kupala. Vilniuje taip pat kūrė vienas iš baltarusių literatūros pradininkų, ankstyvojo modernizmo prozos atstovas Maksimas Hareckis, dramaturgas Francišakas Aliachnovičius, dailininkas Jazepas Drazdovičius ir kt.¹⁹²

Viena iš Baltarusijos nacionalistinių idėjų ir Rusijos imperijos vykdytos rusinimo politikos padarinių buvo tai, kad XX a. viduryje Baltarusijoje liko nedaug lietuviškai kalbančių gyventojų. Lietuvių kalba dar buvo paplitusi kai kuriuose Varanavo, Vijos, Astravo, Breslaujos apylinkių kaimuose. 1915 m. nemažai lietuvių keliavo į rytus per Baltarusijos teritoriją. Tuo metu Minske veikė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyriai¹⁹³.

Iki 1929 m. Baltarusijoje buvo vykdoma baltarusizacijos politika. Siekta skatinti baltarusių kalbos vartojimą, nacionalinės kultūros plėtrą ir stiprinti nacionalinę šalies identitetą. 1924 ir 1926 m. Sovietų Rusija Baltarusijai atidavė Vitebsko, Smolensko, Gomelio gubernijų 17 apskričių. Šiose gubernijose gyveno daug baltarusių, todėl padidėjo ne tik šalies teritorija, bet ir „tautos tankumas“¹⁹⁴.

Vis dėlto, Baltarusijoje egzistavo ir lietuvių tautinės veiklos apraiškų. 1926 m. Baltarusijoje gyveno 6 864 lietuviai, o lietuviškai kalbėjo 8 363 gyventojai. Tiesa, palyginti su XIX a. pabaiga, šis skaičius kiek sumažėjo, o 1989 m. lietuvių gyventojų skaičius Baltarusijoje sumažėjo iki 7 606¹⁹⁵.

1927–1930 m. veikusiame lietuvių biure prie Baltarusijos komunistų partijos (bolševikų) centro komiteto Agitacijos ir propagandos skyriaus buvo skleidžiamos komunistų idėjos. 1931–1938 m. toks biuras veikė prie Vakarų Baltarusijos komunistų partijos centro komiteto. 1927–1932 m. veikė Baltarusijos

190 DZERMANTAS, Aliaksejus. *Kaip galima būti lietuviu Baltarusijoje?* Liaudies kultūra, Nr. 3, 2011, p. 46–48.

191 ILGIEVIČ, Henryka. *Baltarusių mokslo draugija Vilniuje ir jos įnašas į gimtosios kultūros tyrinėjimą bei puoselėjimą (1918–1939)*. Tarpdalykiniai kultūros tyrinėjimai, T. 5, 2017, p. 40.

192 LAPINSKIENĖ, Alma. *Janka Kupala*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 11. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 278.

193 EIDINTAS, Alfonsas, BUMBLAUSKAS Alfredas, KULAKAUSKAS Antanas ir Mindaugas TAMOŠAITIS. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 16–18; 100.

194 *Baltarusijos istorija*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.

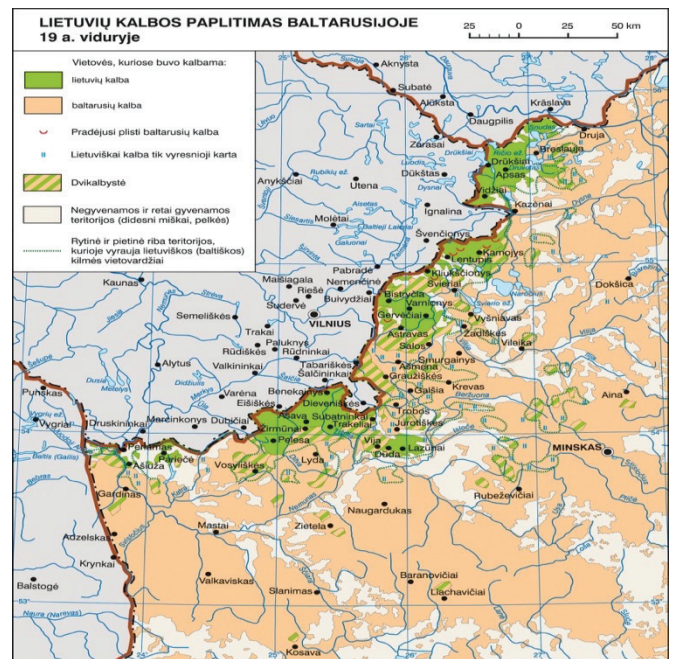
195 EREMINAS, Gintautas, SALDUKAS, Linas ir Vytautas SPEČIŪNAS. *Baltarusijos lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 12. Lietuva: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 831.

proletarinių rašytojų asociacijos lietuvių sekcija, 1927–1937 m. – Baltarusijos Sovietų Socialistinės Respublikos Mokslų akademijos ir Valstybinės leidyklos lietuvių sektoriai. 1928–1937 m. Minsko radijuje buvo kas savaitę transliuojamos laidos lietuvių kalba. 1928 m. Baltarusijos teritorijoje veikė iš viso 10 pradininių lietuviškų mokyklų. Dimanavoje 1929–1938 m. veikė Z. Angariečio lietuvių vidurinė mokykla¹⁹⁶.

Tarpukario laikotarpiu lenkų okupuotas Vilnius išliko svarbiausias Vakarų Baltarusijos gyventojų kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo centras¹⁹⁷. Vilniuje buvo leidžiami baltarusiški laikraščiai, veikė baltarusiškos kultūros įstaigos ir kiti nacionalinių idėjų sklaidos centrai. Galima sakyti, kad taip buvo palaikoma Vilniaus priklausomumo baltarusių tautai idėja¹⁹⁸. Pasitraukus Lenkijai, Vilniaus kraštą buvo tikimasi prijungti prie Baltarusijos. Kai 1939 m. Sovietų Sąjunga Vilnių grąžino Lietuvai, nacionalistines idėjas propaguojantys baltarusiai nebuvo patenkinti ir ėmė skleisti antilietuvišką propagandą¹⁹⁹.

Tarpukario laikotarpiu Vilniuje veikė baltarusių etnografo ir archeologo Ivano Luckevičiaus baltarusių istorinis-etnografinis muziejus. Kolekcija daugiausia buvo sukaupta iš Vilniaus krašto ir atspindėjo baltarusių kultūrinį palikimą²⁰⁰. Kaune veikė Lietuvos baltarusių tautinė sąjunga, Baltarusių centras ir Baltarusių kultūros-švietimo draugija. 1933 m. Lietuvos laikinojoje sostinėje buvo įkurtas baltarusių liaudies universitetas, remiamas Lietuvos Vyriausybės²⁰¹.

Nepaisant abiejų šalių pastangų XX a. skleisti savo tautines idėjas ir kalbą, Stalino vykdytos represijos labai sumažino baltarusių ir lietuvių inteligentijos

Lietuvių kalbos paplitimas Baltarusijoje XIX a. pab.–XX a. pr. Šaltinis: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-lietuviai-122746>.

Iš I. Luckevičiaus baltarusių muziejaus Vilniuje rinkinių: Часовник. – Москва, 1640. (R-17/52). Šaltinis: <http://www.mab.lt/lt/archyvas/21/luckevicius>.

196 *Baltarusijos lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-lietuviai-122746>.

197 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 126.

198 MACIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005, p. 35–46.

199 KUZMICKAS, Bronislovas. *Nelengva geros kaimynystės pradžia. Baltarusija. Nepriklausomybės sąsiuviniai*. Prieiga internetu: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.

200 ЛУЦКЕВИЧА, Пра Івана. *Успаміны, сьведчаньні / [укладаньне, прадмова, камэнтары, індэкс імянаў Анатоля Сідарэвіча]*. – Мінск: Кнігазбор, 2007. – p. 78.

201 *Baltarusiai*. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internetu: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautines-bendrijos/tautiniu-mazumu-organizacijos/baltarusiai>.

gretas. Nuo 4 dešimtmečio pabaigos Baltarusijoje ir Lietuvoje buvo vykdoma rusinimo politika²⁰².

Antro pasaulinio karo metu Lietuvos generalinei sričiai priskirtose Baltarusijos lietuvių etninėse žemėse buvo įsteigta lietuviškų mokyklų, bažnyčiose veikė pamaldos lietuvių kalba. Deja, pasibaigus karui, šios veiklos buvo stabdomos ir liko tik labai nedidelis lietuvių kalba vykdomų užsiėmimų skaičius. 1957 m. lietuvių kalbos pamokos vykdavo aštuonių Gervėčių ir Pelesos apylinkių gyvenviečių mokyklose. 1944 m. Baltarusijos teritorijoje buvo leidžiami 4 skirtingi komunistų periodiniai leidiniai lietuvių kalba²⁰³.

XX a. 8 dešimtmetyje SSRS narės buvo stipriai rusinamos, stengiamasi išstumti tiek baltarusių, tiek lietuvių kalbą. Jas keitė rusų kalba spaudoje, viešojo gyvenimo leidiniuose ir kituose visuomenės informavimo šaltiniuose. Galiausiai miestuose nebeliko baltarusiškų mokyklų. Atitinkamai, Baltarusijoje stipriai sumažėjo ir lietuviškų mokyklų, jos liko tik Gervėčiuose, Girose ir Pelesoje²⁰⁴.

Tačiau ir tuo metu galima pastebėti keletą tautinės savimonės apraiškų. 1973 m. Vilniuje buvo pastatyta skulptūra *Metraštininkas*, skirta baltarusių švietėjui Pranciškui Skorinai atminti. 1990 m. Vilniuje, Didžiojoje g. 19/2, atidengta memorialinė lenta su šio švietėjo bareljefu. Vilniaus g. 14 atidengta atminimo lenta baltarusių kalba leisto *Naša niva* redaktoriui Jankai Kupalai. 1988 m. buvo įkurta pirmoji baltarusių visuomeninė organizacija Baltarusių liaudies kūrybos mylėtojų klubas *Siabryna*, o 1989 m. buvo įkurta Gudų kultūros draugija. Šiose organizacijose buvo vykdomi kultūriniai ir visuomeniniai renginiai, puoselėjama baltarusių kultūra ir kalba²⁰⁵. Tad, nepaisant kai kurių politinių Baltarusijos ir Lietuvos nesutarimų dėl tam tikrų žemių, tautinių tradicijų ir idėjų sklaida abiejose valstybėse buvo skatinama. Didžiausi iššūkiai, su kuriais teko susidurti, buvo Rusijos imperijos ir SSRS okupacijos metu vykdyta rusinimo politika, tačiau ir jų metu nepavyko visiškai išnaikinti baltarusiško ir lietuviško kultūrinio paveldo bei tautinės savimonės.

Įdomybė. Mirties bausmė Baltarusijoje

Šiuo metu Baltarusija yra vienintelė Europos valstybė, kurioje teisiškai taikoma mirties bausmė. Tokia bausmės forma taikoma itin žiauraus ir stipraus laipsnio nusikaltimo atvejais. Lietuvoje, sekant tarptautinių teisių nuostatomis, mirties bausmė buvo panaikinta 1998 m., o paskutinį kartą įvykdyta 1995 m. Tačiau Lietuva tokią bausmę vykdyti savo teritorijoje vengė – sovietmečiu Lietuvoje mirties bausmė nuteisti asmenys būdavo vežami į Minską²⁰⁶.

202 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 154–164.

203 *Baltarusija. Lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 541.

204 ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus ir Antanas KULAKAUSKAS. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996, p. 173–181.

205 *Baltarusiai*. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internetu: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautines-bendrijos/tautiniu-mazumu-organizacijos/baltarusiai>.

206 *Death Penalty in Belarus: Murder on (Un)lawful Grounds*. VIASNA human rights center, Nr. 683a, 2016, p. 15;

Europe: A Death Penalty Free Continent. Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of Europe. *The Death Penalty: Abolition in Europe*. 285. Council of Europe. 1999, p. 178.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Aleksandravičius, Egidijus ir Antanas Kulakauskas. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius, 1996.
- Ališauskas, Kazys. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, T. 1, Čikaga, 1972, p. 19.
- Anušauskas, Arvydas, Banionis, Juozas ir Česlovas Bauža. *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius, 2005, p. 165.
- Architektūrinis ir istorinis LDK paveldas: pilys, rezidencijos, šventyklos Gardino srityje, daugiau informacijos: <http://www.mdl.projektas.vu.lt/thesaurus/idealiosios-kolekcijos/architekturinis-ir-istorinis-ldk-paveldas-pilys-rezidencijos-sventyklos-gardino-srityje/>.
- Bairišauskaitė, Tamara, Medišauskienė, Zita, Miknys, Rimantas, *Lietuvos istorija: devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, t. VIIIa, 1 d., Vilnius, 2011.
- Baltarusiai. Tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Prieiga internetu: <https://tmde.lrv.lt/lt/tautines-bendrijos/tautiniu-mazumu-organizacijos/baltarusiai>.
- Baltarusija. *Lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 541.
- Baltarusijos istorija. Prieiga internetu: <http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/BALTARUSIJOS%20ISTORIJA/lt-lt/>.
- Baltarusijos istorija. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-istorija-122735>.
- Baronas, Darius, Dubonis, Artūras, Petrauskas, Rimvydas, *Lietuvos istorija: XIII a.–1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, t. III, Vilnius, 2011.
- Baženova, Olga, „Radvilos Baltarusijoje“ in: *Kunigaikščiai Radvilos*, Vilnius, 2015.
- Belarus and the EU. Prieiga internetu: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/15975/belarus-and-eu_en.
- Błaszczak, Tomasz, Baltarusiai Lietuvos valstybės taryboje 1918–1920 metais, *Parlamentaro studijos*, 2013, Nr. 15, p. 98–117.
- Briedis, Laimonas, *Vilnius – savas ir svetimas*, Vilnius, 2010.
- Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998.
- Bumblauskas, Alfredas, „Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*, Vilnius, 2009, p. 17–37.
- Bumblauskas, Alfredas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*, Vilnius, 2010.
- Bumblauskas, Alfredas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir ir „Litva / Lietuva“ distinkcijos konceptas, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, straipsnių rinkinys, Vilnius, 2008, p. 15–66.

- Butkus, Zenonas. Žemės ūkio kooperacija ir Lietuvos ekonominė pažanga XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje. *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 39, 2017.
- Butvilaitė, Rasa, Antano Tyzenhauzo statybos mokykla Gardine, in: *XVIII a. studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: iššūkiai, laimėjimai, netektys*, Vilnius, 2016, p. 238–246.
- Death Penalty in Belarus: Murder on (Un)lawful Grounds*. VIASNA human rights center, Nr. 683a, 2016, p. 15.
- Dubonis, Artūras, Antanavičius, Darius, Ragauskienė, Raimonda, Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016.
- Dvišalės sutartys. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija>.
- Dvišaliai ekonominiai ryšiai su užsienio šalimis. *Baltarusija*. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Prieiga internetu: <https://www.urm.lt/default/lt/baltarusija-lietuva>.
- Dzermantas, Aliaksejus. *Kaip galima būti lietuviu Baltarusijoje?* Liaudies kultūra, Nr. 3, 2011, p. 46–48.
- Eidintas Alfonsas, Bumblauskas Alfredas, Kulakauskas Antanas, Tamošaitis Mindaugas. *Lietuva po 1905-ųjų – kultūrinė kova*. Lietuvos istorija. Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 100–101.
- Eidintas, Alfonsas ir Vytautas Žalys. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*. Vilnius: Vaga, 2003.
- Ereminas, Gintautas, Saldukas, Linas ir Vytautas Spečiūnas. *Baltarusijos lietuviai*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 12. Lietuva: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 820–828.
- Europe: A Death Penalty Free Continent. Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of Europe. *The Death Penalty: Abolition in Europe*. 285. Council of Europe. 1999, p. 178.
- Gečiauskas, Geistautas, Lietuvos partizanų Tigro rinktinė: pavaldumas, struktūra ir veikimo teritorija, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, 1(19), p. 21–61.
- Genzelis, Bronius. *Molotovo–Ribentropo paktas istoriniame kontekste*. Gimtasis kraštas, T. 10, 2016, p. 35.
- Gimbutas, Marija. *The Bronze and the Early Iron Age of the Eastern Balts*. The Balts. Thames and Hudson London, 1963, p. 95–99.
- Gimžauskas, Edmundas, *Baltarusijos veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius: LII leidykla, 2003, p. 5–13.
- Gimžauskas, Edmundas. *Vilniaus politinio lietuviškumo klausimas 1919 m. sausį*. Lietuvos istorijos metraštis. 2013 metai, 2 dalis. Vilnius, 2014, p. 166–167.
- Girlevičius, Linas, *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje: daktaro disertacija*, Vilnius, 2009.
- Glemža, Liudas, LDK istorija: Vilniaus ir Gardino konkurencija dėl sostinės statuso bei gerovės, [interaktyvus], nuoroda internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/ldk-istorija-vilniaus-ir-gardino-konkurencija-del-sostines-statuso-bei-geroves-582-406854>.
- Gudavičius, Edvardas, Gudai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas et al., Aidai, 2001, p. 197–206.
- Gudavičius, Edvardas, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m.*, Vilnius, 1999.
- Gudavičius, Edvardas, *Mindaugas*, Vilnius, 1998.

- Įdomiausi faktai apie Baltarusiją. Prieiga internetu: <https://idomu.lt/pasaulis/idomiausi-faktai-apie-baltarusija>.
- Ilgievič, Henryka. *Baltarusių mokslo draugija Vilniuje ir jos įnašas į gimtosios kultūros tyrinėjimą bei puoselėjimą (1918 – 1939)*. Tarpdalykiniai kultūros tyrinėjimai, T. 5, 2017, p. 40.
- Jankauskas, Vidmantas, „Naugarduko pilies ikonografiniai šaltiniai“, in: *Lietuvos pilys* 2008, Vilnius, 2009, p. 37–53.
- Jučas, Mečislovas, LUKŠAITĖ, Ingė ir Vytautas MERKYS. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*. Vilnius: Mokslas, 1988, p. 121–123.
- Karaciejus, Juozas. *Simas Karaliūnas (1936 01 20–2015 11 28)*. Baltistica, T. 51, Nr. 1, 2016, p. 197.
- Kas laimėjo Žalgirio mūšį?: istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, sud. Dangiras Mačiulis ir kiti, Vilnius, 2012.
- Kiaupa, Zigmantas, Kiaupienė, Jūratė, Kuncevičius, Albinas, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000.
- Kiaupa, Zigmantas, *Lietuvos istorija: trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, t. VII, I dalis, Vilnius, 2012.
- Kiaupa, Zigmantas, Mäesalu, Ain, Pajur, Ago ir Gvido Straube. *Baltijos šalių istorija*. Vilnius: Kronta, 2000, p. 108–122.
- Kiaupienė, Jūratė, Lukšaitė, Ingė, *Lietuvos istorija: veržli naujųjų laikų pradžia: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, t. V, Vilnius, 2013.
- Kiaupienė, Jūratė, Petrauskas, Rimvydas, *Lietuvos istorija: Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. IV, Vilnius, 2009.
- Kirkienė, Genutė, „Chodkevičiai“, in: *Lietuvos didikai: enciklopedinis žinynas*, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011.
- Kirkienė, Genutė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius, 2008.
- Krikščionybės Lietuvoje istorija*, tekstai Dariaus Barono ir kitų, sud. Vytautas Ališauskas, Vilnius, 2006.
- Kuncevičius, Albinas, *Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai*, Vilnius, 2001.
- Kunigaikščiai Radvilos*, tekstai: Volodymyr Aleksandrovič, Olga Baženova, Ragauskienė, Raimonda, Kirkienė, Genutė, Bumblauskas, Alfredas, Vilnius, 2015.
- Kuolys, Darius, Pratarmė, in: Teodoras Jevlašauskis, *Atsiminimai*, sud. Darius Vilimas, Vilnius, 1998, p. 7–8.
- Kuzmickas, Bronislovas. *Nelengva geros kaimynystės pradžia. Baltarusija. Nepriklausomybės sąsiuviniai*. Prieiga internetu: <http://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/nelengva-geros-kaimynystes-pradzia-baltarusija-780300>.
- Lapinskienė, Alma. *Janka Kupala*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 11. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007, p. 278.
- Lempertienė, Larisa, Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Jurgita, *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*, Vilnius, 2009.
- Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose, 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 210.
- Lietuva*. Europos Sąjunga. Apie ES valstybes nares trumpai. Prieiga internetu: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt.

- Lietuvai reikšmingų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų, esančių dabartinės Baltarusijos Respublikos teritorijoje, inventorinis sąrašas [interaktyvus] nuoroda: <https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Baltarusija%202008.pdf>.
- Lietuvos architektūros istorija nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, red. Jonas Minkevičius, Vilnius, 1988.
- Lietuvos didikai: enciklopedinis žinynas*, teksto autoriai: Nelė Asadauskienė ir kiti, Vilnius, 2011.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, straipsnių rinkinys, sud. Alfredas Bumblauskas ir kiti, Vilnius, 2008.
- Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl Lietuvos ir Baltarusijos valstybės sienos, Žin. (1995 02 06, Nr. 43-1049).
- Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos sutartis dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo. Valstybės žinios (1996-05-10, Nr. 43-1047).
- Lopata, Raimundas ir Inga Vinogradnaitė. *Lietuvos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Lucie-Smith, Edward. *Lives of the Great 20th-century Artists*. Thames and Hudson, 1999, p. 273–277.
- Machovenko, Jevgenij, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.
- Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005, p. 35–46.
- Maksimaitis, Mindaugas. *Mažoji konstituenta. Lietuvos taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2010.
- Melyantsou, Dzianis ir Andrej Kazakevich. *Belarus' Relations with Ukraine and Lithuania before and after the 2006 Presidential Elections*, Lithuanian Foreign Policy Review, Nr. 20, 2008, p. 47–78.
- Mickūnaitė, Giedrė, „Imitatio viri sancti arba Vaišėlgos pėdsakų beiėškant“, in: *Acta academiae artium Vilnensis*, 2004, nr. 35, p. 19–26.
- Mockienė Jurgita ir Vytautas Spečiūnas. *Baltarusijos santykiai su Lietuva*. Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/Baltarusijos-santykiai-su-Lietuva-122736>.
- Motieka, Egidijus. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
- Narbutas, Sigitas, „Vilniaus prepozito Erazmo Vitelijaus kalba popiežiui Aleksandrui VI: tekstas ir jo kontekstai“, p. 4, [interaktyvus]. Nuoroda internete: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LD00/Sigitas_Narbutas_Vilniaus_prepozito_Erazmo_Vitelijaus_kalba_popie%C5%BEiui_Aleksandrui_VI.LD3600A.pdf.
- Norkus, Z. *The Grand Duchy of Lithuania in the Retrospective of Comparative Historical Sociology of Empires*. World Political Science Review. 2007, III/4, p. 23–27.
- Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudarytojas A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011.
- Ochmanskis, Ježis, „Valakų reforma Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI a.“, in: Ježis Ochmanskis, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 186–205.
- Pakštas, Kazys. *Gudijos santykis su Lietuva*. www.aidai.eu, 1956/3 kovas. Prieiga internetu: http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=6068&Itemid=419.

- Petrauskas, Rimvydas, *Galia ir tradicija: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminių istorijos*, Vilnius, 2016.
- Poviliūnas, Antanas. Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida. Vilnius, 2008, p. 145.
- Ragauskienė, Raimonda, „Kalbinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (iki XVI a. vid.): interpretacijos istoriografijoje“, in: *Lituanistica*. 2013. T. 59. Nr. 3(93), p. 138–157.
- Religinės bendrijos Lietuvos istorijoje: gyvenimas ir tapatybė: Religious communities in Lithuanian history: life and identity* / Lietuvių katalikų mokslo akademija, LKMA Humanitarinių tyrimų institutas, sud. Liudas Jovaiša, Vilnius, 2012.
- Rowell, Stephen, *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva*, Vilnius, 2001.
- Slanime atgijusi Antika. Lietuvos etmono Mykolo Kazimiero Oginskio gobelenai, [interaktyvus], nuoroda internete: <https://www.valdovurumai.lt/lankytojam/parodos/slanime-atgijusi-antika-lietuvos-etmono-mykolo-kazimiero-oginskio-gobelenai>.
- Sliesoriūnas, Gintautas, Lenkijos Karalystės ir LDK teisių sulyginimo įstatymas (1697), [interaktyvus]. Nuoroda internete: <http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/lenkijos-karalystes-ir-ldk-teisiu-sulyginimo-istatymas-1697/598>.
- Sliesoriūnas, Gintautas, *Lietuvos istorija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje* (1588–1733 metais), t. VI, Vilnius, 2015.
- Snyder, Timothy. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–19*. Yale University Press, 2003.
- Sommerville, Donald. *The Complete Illustrated History of World War Two: An Authoritative Account of the Deadliest Conflict in Human History with Analysis of Decisive Encounters and Engagements Landmark*. Lorenz Books, December 14, 2008, p. 5.
- Staliūnas, Darius. *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*. New York: Rodopi, 2007.
- Šapoka Adolfas. Lietuvos istorija. Lietuvos kultūros fondas, 1989, p. 527–528.
- Šatavičius, Egidijus. *Milogrado kultūra*. Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. 15. Lietuva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.
- Šliavaitė, Kristina. *Etninio identiteto paieškos: Vilniaus baltarusių atvejis*. Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institutas, Vilnius, 2011.
- Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos–Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas*, sudarytoja Basia Nikifirova, LKTI, 2014.
- Valionytė, Birutė, Didžioji Lietuva. Paveldas Baltarusijoje, Vilnius, 2010. Valionytė, Birutė, *Reikšmingas LDK paveldas Baltarusijoje*, Vilnius, 2009.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. 12. Lietuva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007.
- Volungevičius, Vytautas, *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 2015.
- Wilson, Andrew. *Belarus. The Last Dictatorship*. Yale University Press, 2011.
- Žąsinaitė-Gedminienė, Jurgita, Lietuviškos sąmonės neidentifikuotas LDK miestas: Antano Tyzenhauzo laikų Gardinas, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, knyga nr. 29, 2010, p. 143–164.

- Žemaitytė-Narkevičienė, Ona. *Vyskupas Motiejus Valančius knygnešystės pradininkas*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2011, p. 80.
- Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. UAB ALIO Vilnius, 2013, p. 154–159.
- Адамковіч, Аляксандр. Беларусы ў Літве: учора і сёння. Кніга III – Віленская беларуская гісторыя ў асоба.
- Алексахин Р. М и др. Чернобыль, сельское хозяйство, окружающая среда: Материалы к 20-й годовщине аварии на Чернобыльской атомной электростанции в 1986 г. – Обнинск: ВНИИСХРАЭ, 2006, p. 24.
- Ермолович Н. И., Белорусское государство Великое княжество Литовское, Минск, 2000.
- Ластоўскі, В. Ю., Кароткая гісторыя Беларусі, Вільна, 1910.
- Луцкевіч, Пра Івана. *Успаміны, сьведчаньні* / [укладаньне, прадмова, камэнтары, індэкс імёнаў Анатоля Сідарэвіча]. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – p. 78.
- Насевіч, Вячаслаў, Пачаткі Вялікага княства Літоўскага, Мінск, 1999.
- Сагановіч, Генадзь Мікалаевіч, Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст, Мінск, 2001.
- Шишигина-Потоцкая К.Я., Несвиж и Радзивиллы, Минск, 2015.

LIETUVOS IR BALTARUSIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI

CHRESTOMATIJA

Parengė Viktorija Moščuk

Šioje dalyje pateikiamos literatūros, reikšmingos Lietuvos ir Baltarusijos dvišaliams santykiams atskleisti, ištraukos lietuvių kalba. Pasirinkti darbai, kuriuose atsispindi gyvenimas tiek bendroje erdvėje – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek ir atskirai sukurtose valstybėse. Siekiant išsamiau atspindėti dvišalius tarpusavio ryšius, pasitelkiami įvairaus žanro kūriniai. Skaitytojas ras ir mokslinių tyrimų – straipsnių ir recenzijų ištraukas, apžvalginio pobūdžio literatūrologų darbų fragmentų ar grožinės literatūros kūrinių ištraukų. Tekstai pateikiami laikantis chronologinio principo. Atrinktų tekstų ištraukos siejasi su medžiaga dėstymo dalyje, ją iliustruoja.

Pateikiama medžiaga galės būti įtraukta į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padės studentams formuoti atitinkamą žodyną. Didaktiniais tikslais publikuojamame rinkinyje tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos praleidžiami.

Edvardas Gudavičius, Gudai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai, sudarė V. Ališauskas et al., Aidai, 2001, p. 197–206.

Etnonimas *gudai* (atitinkamai *Gudija*) lietuvių kalboje turėjo ir turi ne vieną prasmę. Visos jos taikomos rytų slavų etnosams, todėl iškyla jų atitikimo šių etnosų raidai klausimas. Atsakyti į jį galima tik gerai apsisprendus dėl žodžio *gudai* (*Gudija*) reikšmės pačioje lietuvių kalboje. Ir tik tai padarius, reikėtų žiūrėti, kokius etnonimus ar jų variantus, funkcionavusius besirutuliojant rytų slavų etnosams, jis gali atitikti. To neatlikus, susidursime su pačių etnonimų problematika, kuri toli gražu nėra iki galo išspręsta. Pvz., žodis *Русь* dabartinėje rusų kalboje išreiškia ir senąją Kijevo valstybę, ir poetinę šių dienų Rusijos sampratą, kuri šiaip nusakoma žodžiu *Россия*. Tarp kitko, šalies pavadinimui *Русь* dabartinėje rusų kalboje nėra jos žmonių atitiktis: tiek sąvokai *Русь*, tiek *Россия* atliepia *русские* (vienaskaita *русский*). Su šia problema iš karto susiduriame, bandydami žodį *Русь* (*Rusios* pavidalu) perkelti į lietuvių kalbą. Todėl reikia susitarti, kaip versime rytų slavų etnonimus, funkcionavusius jų istorinėje raidoje.

Etnosas ir etnonimas

Šiandien gyvuoja trys rytų slavų tautos: rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai (baltgudžiai). Visos jos save kildina iš senosios Kijevo valstybės. Ar vadinsime šią valstybę *Kijevo Rusija*, ar *Kijevo Rusia*, jos žmonės vadinami *rusais* (kartais *senovės rusais*, bet tai neišsprendžia minėtos *rusų–Rusios–Rusijos* atitikimo problemos). Kaip turėtume vadinti rusus X–XIII ar XVII–XX a., yra atskiras klausimas, ir jį reikėtų spręsti, atsižvelgiant į tai, kaip jis sprendžiamas pačioje rusų kalboje. Mūsų atveju pažymėtina, kad šie Kijevo valstybės rusai buvo viena tauta, susidariusi iš slavų genčių, dažniausiai apibūdinamų kaip rytų slavai (čia neapstabinėsime, kiek šis terminas tikslus). Tai buvo ankstyvosios Viduramžių visuomenės tauta, jos tautinę savimonę puoselėjo negausus elitas, pirmiausia Riurikaičių dinastija. Šis elitas visą Kijevo valstybės teritoriją suvokė ir vadino *rusų žeme* arba *Rusija* (*Rusia*). Įsidėmėtina, kad jos gyventojai daugiskaita senovės rusų kalboje dažniausiai buvo vadinami *Русь* (atitinkamai lietuviai – *Ilumba*, suomiai – *Сумь*, estai – *Чудь* ir pan.). Vienaskaitoje verstasi žodžiu *русин* (vedinys iš *Русь*); nepamirština, kad su šia vienas kaita senovės rusų raštijoje susiduriama gana retai.

Bendra *senovės Rusijos* (*Rusios*) prasmė visoms trims rytų slavų tautomis iki XIII a. vidurio didesnių diskusijų nekelia. Iki XII a. antros pusės politinis šios šalies centras buvo Kijevas. Po to reikia kalbėti apie politinį šalies susiskaldymą ir daugelį smulkesnių politinių centrų, Kijevui praradus savo reikšmę. Pietuose įsivyravo Haličas–Voluinė, šiaurėje Vladimiras–Suzdalė (dar atskirai išryškėjus Didžiojo Naugardo respublikai). Susiskaldymas ir atskirų politinių hegemonų iškilimas XII–XIII a. nepakeitė bendro *Rusijos* (*Rusios*, *rusų žemės*) suvokimo. Ją vienijo Riurikaičių dinastinis valstybingumas ir bendra bažnytinė organizacija (Kijevo, vėliau Vladimiro metropolija). Įrodinėjant, kad Vladimiras atsirado rusų kolonizuojamose ugrofinų žemėse, o Haličas – genetiškai labiau lenkams negu rusams priskirtinų genčių teritorijoje, pamirštama, kad šiuos gentinius genezės skirtumus jau užgožė kokybiškai kitokio etninio darinio – tautos (rusų ar senovės rusų tautos) gyvavimas X–XIII a. Totorių užkariavimas XIII a. viduryje rusų tautos raidos nesutrikdė. Rusų valstybingumas buvo tik pajungtas, bet nesunaikintas, jį išreiškianti Riurikaičių dinastinė struktūra ir rusų bažnytinė organizacija gyvavo toliau. Tačiau nuo XIII a. vidurio pradėjo siaurėti Riurikaičių valdoma teritorija, ir totoriai čia buvo niekuo dėti. Riurikaičių valdžią šalino Vengrija ir Lietuva, nuo XIV a. dar ir Lenkija. Šios valstybės siekė pašalinti ir Vladimiro (nuo XIV a. – Maskvos) metropolito bažnytinę jurisdikciją, steigdamos Kijevo ar Haličo metropolijas. Politiniu požiūriu šią erdvę su joje gyvenančia rusų tautos dalimi prarado Riurikaičių dinastinė sistema arba Rusijos (*Rusios*)

valstybingumas, o jo politinis ir konfesinis centras iš Vladimiro persikėlė į Maskvą. Toje erdvėje, kur Rusijos (Rusios) valstybingumas išliko, jis išsivadavo iš totorių siuzereniteto ir transformavosi į centralizuotą valstybę. Joje likusi rusų tautos dalis gyvavo *to paties* Rusijos (Rusios) valstybingumo sąlygomis. Ją suvieniję Maskvos didieji kunigaikščiai, formaliai dar nepasibaigus vienijimo procesui (Pskovas įjungtas tik 1510, Riazanė – 1521 m.), nuo XV a. pabaigos ėmė tituluotis *visos Rusijos* (Rusios) valdovais, iškelę politinę visos buvusios *senovės Rusijos* (Rusios) užvaldymo programą.

Maskvos valdovų požiūriu, ši programa buvo senovės Rusijos (Rusios) palikimo sujungimas, ir tomis sąlygomis pasikeitusi jų gyventojų etninė raida suformavo skirtingą etninę struktūrą. Čia ypač svarbu susitarti, kokius lietuvių kalbos žodžius (etnonimus) reikėtų parinkti Maskvos ir Lietuvos (taip pat Lenkijos bei Vengrijos) valstybėse susiklosčiusiems etnosams apibrėžti bei dar kartą peržvelgti, kaip ir su kokiais etnonimais (nuo Kijevo iki Maskvos valstybių) jie turėtų santykiauti ir sietis.

Pirmiausia akivaizdu, kad senasis Kijevo valstybingumas ir jo apimama tauta, nors ir kintant teritorinei apimčiai (įskaitant praradimus, kitų etnosų asimiliaciją ir politinių centrų kaitą), nenutrūksta gyvavo ir šiandien gyvuoja Rusijos valstybės bei rusų tautos pavidalu. Rusiški žodžiai *Русь-русин* ir *Россия-русский-россиянин* yra tik pačios kalbos pokyčių rezultatas. Jie parodo tik tautos savivardžio, bet ne jos savivokos pasikeitimą. Kadangi šiandien šią tautą vadiname *rusais*, o jos valstybę – *Rusija*, prasminga taip jas vadinti ir visoje jų istorinio gyvavimo atkarpoje, pradedant Kijevo valstybe. Šiuo atveju žodis *Rusia* (jei jo apskritai reikia lietuvių kalboje) būtų vartotinas tik kaip poetinis *Rusijos* variantas ir taikytinas visai jos gyvavimo chronologijai.

Antra, erdvėje, kurią *rusų* (ar *Rusijos*) valstybingumas prarado, XIV–XV a. susiklostė atskiras rytų slavų etnosas, kurio nebegalima vadinti *rusais*. Maskvos (vėliau – Rusijos imperijos) šio etnosu užvaldymo („susigražinimo“) siekiai labiausiai buvo grindžiami politiniais veiksniais (lietuviai, lenkai, vengrai šias žemes iš Rusijos atėmė). Kaip prielaida, šie veiksniai pripažintini, tačiau jie lėmė jau negrįžtamus struktūrinius pokyčius, kuriuos visiškai ignoruoja „susigražinimo“ motyvai. Rusų elitas šioje erdvėje buvo įtrauktas į Lietuvos ir Lenkijos bajorijos luominės struktūras su visais iš to plaukiančiais padariniais. Stačiatikių Bažnyčia čia įgavo atskirą, beveik ar faktiškai autokefalinę, organizaciją (iki 1458 m. su pertraukomis, nuo jų – nepertraukiamai), kontaktavo su katalikų Bažnyčia. Visa tai lėmė elito politinę orientaciją atitinkamai į Lietuvos ar Lenkijos valstybę bei kultūrinę orientaciją į Vakarų Europos civilizaciją, ko nebuvo išlikusio Rusijos valstybingumo erdvėje. Todėl čia susiklostė ir visiškai kitokia tautinė savimonė negu Maskvos valstybėje.

Trečia, nuo XVI a. galutinai suskilus vienai rusų tautai, kyla reikalas atitinkamai pavadinti dvi iš jos atsiradusias tautas. Kadangi Maskvos didžiojoje kunigaikštijoje valstybingumas išsaugojo *rusų* tautą, kurią taip toliau ir derėtų vadinti, reikia rasti pavadinimą tai tautai, kuri XIV–XV a. *susidarė Lietuvos, Lenkijos ir Vengrijos valdomoje erdvėje*. Tai darant, reikia įvertinti, kaip abi rytų slavų tautos, egzistuojančios jau atskirai, vadino save ir viena kitą, bei susitarti, koku lietuvišku žodžiu vadinsime Maskvos (*Rusijos*) valstybei nepriklausiusį rytų slavų etnosą.

Tiek šis, tiek Maskvos valstybės etnosas vadino save *Русь* (vienaskaita *русин*). Bet ši sąvoka abipusiškai jau nebebuvo taikoma žmonėms už Lietuvos–Maskvos valstybių sienos. Lietuvos valstybėje Maskvos valdiniai buvo vadinami *maskvėnais* (*moskovcy, moskvitiane, moskali*), Maskvos valstybėje Lietuvos valdiniai – *lietuviais* (*Литва, литвины, литовцы*). Žinoma, čia dar reikia skirti oficialius ir buitinius variantus, bet tai tik akivaizdžiau parodo to meto etninės terminijos painiavą ir verčia gerai skirti dabar pasirenkamas sąvokas nuo to meto pavadinimų įvairovės, kartu, be abejo, įvertinant ir jų tarpusavio santykį. Ši etnonimų painiava parodo ne ką kita, kaip dviejų rytų slavų tautų susidarymą ir jų atskirų tautinių savimonių susiklostymą. Istoriografijoje

nepakankamai įsisąmonintas atskiros ir vieno vakarinio rytų slavų etninio vieneto, XV–XVII a. gyvavusio Lietuvos, Lenkijos ir Vengrijos valdomoje teritorijoje, egzistavimas. Jis „pasimeta“ tarp senovės Rusijos (Rusios) ir dabartinės Ukrainos bei Baltarusijos. Tai buvo būtent tauta, nes ji turėjo savo elitą su būdinga tautine savimone. Kadangi gerai neišsąmonintas šios tautos gyvavimas, lieka neišspręstas ir jos etnonimo klausimas įvairiose kalbose.

Lietuviškai ši tauta (daugiau ar mažiau ją suvokiant ar net gerai nesuvokiant) kai kada pavadinama *rusinais*, *rusėnais*, *rutėnais*. Galima vieną kurių šių pavadinimų ir paimti, svarbu tik susitarti. Įvertintinas ir lietuviškas žodis *gudai* (šiuo atveju nekeltų problemų ir *Gudija*, ko nepasakysi apie *Rusėniją* ir t. t., kurių dirbtinumą lieka akivaizdus). Sąvoka *gudai* kai kada buvo ir yra taikoma (ypač šiandien) baltarusiams, bet čia galima išsiversti etnonimų *baltgudžiai*, jei nenorima sovietmečiu primesto žodžio *baltarusiai*. Žodis *gudai* funkcionavo ir tebefunkcionuoja lietuvių kalboje. Jis, beje, funkcionavo ir tuo metu, kai gyvavo *gudų* ar *rusenų* tauta (jau nebe *rusai*, bet dar ne *ukrainiečiai* ir *baltarusiai*).

1569 m. nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos atplėšus Palenkės, Voluinės, Kijevo bei Braclavo vaivadijas ir prijungus jas prie Lenkijos, ši užvaldė beveik visą šiandienės Ukrainos teritoriją. Lietuvos valstybei liko tik Siaurės Gudija (šiandienė Baltarusija). Visa tai vyko tuo metu, kai gudų elitas ėmė įgauti ne savo, o lietuvių (Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje) ar lenkų (Lenkijos karalystėje) tautinę savimonę. Labiausiai tai lėmė konfesiniai pasikeitimai: stačiatikiai, kaip ir katalikai, virto reformatais, tikiybinis barjeras tarp lietuvių ir gudų bajorijos daugiausia pranyko. Sparčiausiai lietuviškąją tautinę savimonę perėmė gudų elito viršūnė (ponai). Intensyviau šis procesas vyko archiausiai etnografinės Lietuvos buvusiose gudų srityse, rytinės sritys mažai į ją įsitraukė. Atitinkamai Pietų Gudijoje (šiandienėje Ukrainoje) gudų elitas lenkėjo.

1569 metai išskyrė Šiaurės ir Pietų Gudiją ne vien tautinės savimonės praradimo pobūdžiu. Nuo XVI a. pabaigos Pietų Gudijoje susiformavo karinė kazokų struktūra. Turėdama nedaug privilegijų, ji nebuvo susijusi su bajorais. Kadangi kazokus papildydavo iš bajorų dvarų bėgantys valstiečiai, augo kazokų priešiškus bajorams ir luominę struktūrizaciją remiančioms katalikų bei unitų Bažnyčioms. Kazokai tapo gudų tautinės savimonės reiškėjais ir stačiatikių tikėjimo gynėjais. Kazokų sampratoje jų šalis sutapo su Lenkijos valdoma Pietų Gudija. Žodis *Ukraina*, šaltiniuose minimas jau XII a. ir taikomas pakraščiu laikomoms sritims, XVII a. ėmė reikšti šią kazokų sampratos erdvę, o pati samprata plito ne vien kazokų terpėje. Kartu pietų *gudai* ar Pietų Gudijos *rusėnai* pradėjo vadintis *ukrainiečiais*, suvokdami save jau kaip atskirą tautą. Senovės Rusijos (Rusios) istorinę tradiciją platieji ukrainiečių sluoksniai suvokė labai miglotai. *Ukrainiečių* etnonimas išplito ne iš karto (šių dienų Vakarų Ukrainoje žmonės dar ilgai vadino save ir buvo vadinami *rusinais*), tačiau tai nekliudė kazokų, miestiečių ir šviesuomenės elitui visoje šioje erdvėje suvokti save kaip vieną tautą, o etnonimų įvairovę – kaip variantus, sinonimus ar lokalinę reiškinį. Ukrainos kaip šalies ir ukrainiečių kaip tautos sampratos XVII a. tapo akivaizdžios. Nors ir miglotai, istorinį Kijevo valstybės paveldą jie priskyrė sau, o ne Maskvos Rusijai. Todėl iškilo pastarosios priešprieša su Ukraina. Ukrainiečiai teisėtai siejo save su gyvenama teritorija ir praeityje joje gyvenusiais protėviais (Kijevo Rusijos centru), bet ši istorinė atmintis nekėlė klausimo, kaip šioje teritorijoje neliko šių protėvių sukurto valstybingumo, paties šių protėvių elito ir jo savimonės (tautinė ukrainiečių savimonė buvo naujas reiškinys, naujai susikūrusio ukrainiečių elito, labiausiai įtakojamo kazokų struktūros, saviraiška). Rusai taip pat teisėtai laikė save Kijevo Rusijos (Rusios) istorinės tradicijos tęsėjais ir jos valstybingumo tradicijos puoselėtojais, bet negalėjo ir nenorėjo suvokti, kad šį valstybingumą jie išlaikė tik kolonizuotame, ugrofinų apgyventame Kijevo valstybės pakraštyje. Jei gudų (*rusenu*) ir rusų (XVI a.) ar ukrainiečių ir rusų (XVII a.) tautų atskirumas buvo gyvenimo realija, tai Rusijos (Maskvos) valstybė nepripažino šios realijos, ir jos pusėje buvo visų svariausias

veiksny – jėga. Lietuvius ir lenkus ukrainiečiai ir rusai laikė užkariautojais, bet užkariautojais ukrainiečių akyse tapo ir rusai, nuo XVII a. vidurio ėmę įtvirtinti savo valdžią Ukrainos teritorijoje.

Susidariusiai ukrainiečių tautai savo nepriklausomos valstybės XVII–XIX a. sukurti nepavyko, tačiau tai nereiškia, kad XVII–XVIII a. Ukrainos valstybingumo elementų nebuvo nė žymių. Ukrainos valstybė gyvavo po I pasaulinio karo, gyvuoja ir dabar. Visa tai, taip pat tautinio išsivadavimo sąjūdis, Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos represijos – geriausias ukrainiečių tautos egzistavimo įrodymas. Toks Gudijos pietinės dalies istorinės raidos rezultatas.

Gudijos šiaurinė dalis plėtojosi kur kas sunkesnėmis sąlygomis. Bajoriškojo elito praradimo čia nekompensavo kazokų struktūra. XVII–XVIII a. čia beveik nebeliko tautinę savimonę puoselėjančio etnosu sluoksnio. Gudų etnosas Šiaurės Gudijoje išliko tik liaudies lygmeniu. XIX a. pabaigoje, išaugus negausiai ir silpnai buržuazijai, čia atsirado inteligentija ir ėmė formuotis baltarusių tauta, siejanti savo istorinę egzistenciją su apgyventa teritorija. Kijevo Rusijos istorinės reminiscencijos čia buvo dar menkesnės negu Ukrainoje. Neturėdama nacionalinio istorijos mokslo atramos ir pasigesdama istorinės tradicijos, istorine atmintimi suvokdama praeitį tik kaip Lietuvos valstybės egzistavimą, baltarusių inteligentija, kaip tokiais atvejais neretai pasitaiko, griebėsi romantinės fantastikos ir falsifikacijos, savindamasi ne tik Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją, bet ir patį *lietuvų* etnonimą. Pačios baltarusių (baltgudžių) tautos raidą labai sutrukdė Rusijos imperijos represijos.

Šiaip ar taip, ukrainiečiai ir baltarusiai yra XV–XVII a. gyvavusios gudų (rusėnų) tautos palikuonys ir paveldėtojai.

Etnosas ir kalba

Gudų tautos istorinio gyvavimo problema artimai susijusi su jos kalbos ar, tiksliau pasakius, šios kalbos apibrėžimo problema. Panašiai kaip aiškinantis santykį tarp Kijevo valstybės, Gudijos bei Ukrainos–Baltarusijos, santykį tarp jas išreiškiančių etnonimų ir jų prasmės mūsų vartojamų sąvokų spektre, tai reikia atlikti ir su visu tuo susijusių kalbų plotmėje. Mažiausia čia gali padėti kalbų „grynumu“, „taisyklingumu“ ar „rašomumu“ grindžiamos paieškos. Seniausi raštijos paminklai, surašyti IX a. Makedonijos slavų tarme, vadinami *senovės (senosios) slavų kalbos literatūra*. Šia literatūra prasidėjo ir Kijevo Rusijos raštijos istorija. Nuo pat šios istorijos pradžios iškyla senovės slavų kalbos poveikio Kijevo Rusijos raštijai bei *senovės rusų kalbai*, taip pat senovės rusų (galima sakyti, ir rytų slavų) tarmių poveikio tai pačiai Kijevo Rusijos raštijai klausimas. Labiausiai apibendrintai ši sąveika apibūdinama skirstant tekstus pagal senovės slavų ir senovės rusų kalbų požymius. Kaip ir kitais atvejais, svarbu susitarti, ką laikyti senovės slavų kalba ir ką – senovės rusų kalba. Vadinamųjų senovės slavų tekstų kalba yra senesnė už senovės rusų tekstų kalbą, bet nėra jos prokalbė; ji tik leidžia orientuotis, kokios buvo senovės rusų kalbos prokalbės formos (labai artimos, bet netapačios senovės slavų kalbos modeliu laikomos makedonų kalbos formoms). Vadinamieji senovės rusų kalbos tekstai iš tikrųjų buvo ne kas kita, kaip užrašymai: pirmiausia – labiau senovės slavų kalba, paveikta rytų slavų tarmių, paskiau – labiau šiomis tarmėmis, savo ruožtu paveiktomis senovės slavų kalbos. Kitaip sakant, reikia kalbėti apie visiems laikams ir visoms kalboms būdingą problemą – santykį tarp *rašto kalbos* ir *šnekamosios kalbos*. Šio santykio esmė – atotrūkio dydis ir rašto kalbos poveikio tarmėms laipsnis (ar dėl to poveikio jau yra susidariusi bendrinė kalba). Bendrinės šnekamosios senovės rusų kalbos nebuvo (ar apskritai būta kurios nors tokios kalbos ankstyvaisiais Viduramžiais?), bet turbūt nepradėsime įrodinėti, kad vadinamųjų senovės rusų kalbos tekstų nereikėtų taip vadinti (norint būti labai tiksliais, galima visuomet pridurti ar pabrėžti, kad tai tik senovės rusų *rašto* kalba).

Atsiradusi kaip „mišri“ (iš dalies „slaviška“), senovės rusų kalba, daugėjant jos tekstų, tolo nuo savo „suslavinto“ prototipo, vis labiau veikiama šnekamosios kalbos tarmių. Vietomis ji artėjo prie šių tarmių, tačiau per laiką greta šiek tiek išliekančių joje „slaviškų“ (senslaviškų) formų tradicijos atsirado dar ir „rusiškų“ (senrusiškų) archaizmų tradicija. Iki pat atsirandant gudų tautai, rusų rašto kalba visais savo žanrų ir lokaliniais variantais išlaikė pastebimus skirtumus nuo tarmių. Nurodant šių skirtumų pobūdį ir nusakant tradicijų vaidmenį, vis dėlto reikėtų apibendrintai pabrėžti, kad tai buvo pastebimas, bet ne lemiamas skirtumas tarp rašto kalbos ir šnekamosios kalbos (tiksliai kalbant, veikiau tarmių visumos). Todėl abiejų šių lyčių visuma vadintina *senovės* (ar *senąja*) *rusų kalba*.

Skylant vienai senesnei tautai į atskiras tautas, gali išlikti viena kalba (skiriami tik naujųjų tautų vartojami variantai), gali susidaryti ir atskiros (nurodomos kaip artimai giminingos) kalbos. Todėl kalbant apie susidariusią gudų tautą, dar reikia atsakyti į klausimą, kokia kalba ji kalbėjo bei rašė ir koks buvo santykis tarp jos šnekamosios kalbos (tarmių) ir rašto kalbos. Be abejo, ji rėmėsi senovės rusų kalbos paveldu. Patys gudai manė šneką ir rašą rusų kalba (*язык руский, грамота руская, по руску*). Rusijos (Maskvos) valstybėje apie šią kalbą buvo sakoma: *язык литовский, но-литовску*). Nors ir suprasdami ją, rusai (didžiarusiai, maskvėnai) jos tekstus savo reikmėms versdavo. Taigi abi kalbos au buvo suvokiamos kaip atskiros, o jų pavadinimų painiava niekuo nesiskyrė nuo gudų ir rusų etnonimų painiavos. Todėl kalbant apie tai, tokia kalba surašyti Lietuvos Statutai, Lietuvos metraščiai ar Lietuvos Metrika, reikia kalbėti ne vien apie jų atstovaujamą rašto kalbą, bet ir apie šios rašto kalbos bei šnekamosios kalbos (tarmių) visumą, apie santykį tarp šios visumos sudedamųjų dalių, nes gyvenime funkcionavo būtent visuma, ir būtent ji, kaip skiriamasis požymis, kartu su teritorija, kultūra ir, žinoma, savimone apibrėžė gudų tautą. Taigi *gudų tauta* kalbėjo ir rašė ne kaip nors, o *gudų kalba* arba *gudiškai*, ir taip, o ne kitaip tai suprato.

Visa literatūroje pasitaikanti gudų kalbos (beje, tik rašto kalbos) pavadinimų įvairovė susidarė suabsoliutinus rašto kalbos ir šnekamosios kalbos atotrūkio klausimą ir visiškai neįvertinus jų funkcinio tarpusavio ryšio. Nuo XIV a. senovės rusų rašto kalbos paveldas besiklostančių rusų (didžiarusių) ir gudų (rusėnų) tautų teritorijoje plėtojosi atskirai. Pastarojoje labai didelis vaidmuo teko Lietuvos valstybės administratorių raštinėms. Jų išplėtotą kanceliarinę kalbos lytis gerokai priartėjo prie šnekamosios kalbos (vietinių tarmių), nemažai įtraukė lietuviškosios leksikos ir lenkiškosios terminijos, savo ruožtu paveikė grožinių, o netrukus ir religinių kūrinių kalbos lytis. Į XV a. pabaigą susiklostė rašto interdialektas, labiausiai paveiktas etnografinės Lietuvos kaimynių – gudiškųjų sričių tarmių. Visą XVI ir XVII a. šis rašto interdialektas artėjo prie gudų tarmių, vietomis įgydamas nemažą lokalinių bruožų, bet vis dėlto išlaikydamas ir tam tikrą tradicinę vienovę, neleidusią jam susilieti su šnekamąja kalba. Atotrūkį tarp jų vaizdžiai parodo šio interdialekto raštijos palyginimas su arabiškais rašmenimis surašytais totorių *kitabais* („knygomis“), kuriuose, nevaržant jokioms kirilinės rašybos tradicijoms, užfiksuota tarmė, iš esmės niekuo nesiskirianti nuo dabartinės *baltarusių* kalbos.

Savo tarmių pagrindu literatūrinė *ukrainiečių kalba* baigė formuotis XVIII a. (XVII a. kazokų raštinės labai priartino rašto interdialektą prie savo tarmių, tačiau neatsikratė ir tradicijos). Literatūrinė *baltarusių kalba* susiformavo XIX a. antroje pusėje. Todėl tiesioginio tęstinumo tarp šių literatūrinių (bendrinių) kalbų ir XV–XVII a. gudų rašto interdialekto nėra. Iš esmės šio interdialekto atotrūkis nuo gudų šnekamosios kalbos (tarmių) yra analogiškas atotrūkiui tarp dviejų kalbų, vartojamų šių dienų Graikijoje (tradicinės ir moderniosios).

Gudų tauta susiklostė, neturėdama valstybingumo ir nutrūkus jos ryšiams su Kijevo valstybingumu. Jai suskilus į ukrainiečių ir baltarusių tautas, jos istorinio gyvavimo laikotarpį užgožia šių tautų ir Kijevo valstybės vaizdiniai. Panašiai lieka užgožta ir gudų kalba.

Darius Baronas, Rusėnai etninėje Lietuvoje, in: *Lietuvos istorija. III tomas: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, Baltos lankos, 2011, p. 295–298.

Lietuvos valstybė nuo pat susikūrimo buvo daugiatautė, svarbiausi jos etnosai buvo lietuviai ir rusėnai – dabartinių baltarusių ir ukrainiečių protėviai. Pirmieji baltų ir slavų kontaktai atsirado, kai VII–IX a. Rytų Europos lygumoje vykusio slavų ekspansija apėmė didelius plotus, iki tol apgyventus finougrų ir rytinių baltų genčių. Nors ir vėlesniais amžiais ten išliko kai kurios vietinės baltų ir finougrų gentys, gyvenančios kaimynystėje arba pramaišiusi su slavų gentimis, Kijevo Rusios susikūrimas ir slaviškoji Stačiatikių bažnyčia amžiams suformavo naują, dominuojančią rytų slavų civilizaciją. Jos įtaka anaipol neapsiribojo tomis sritimis, kuriose daugiau ar mažiau paveikiai reiškėsi Riurikaičių dinastijos valdžia. Vienas iš tokių pavyzdžių gali būti lietuvių žemės: nors Rusios kunigaikščiai jų taip niekada ir nebuvo įtraukę į savo valdžios struktūrą, tarp lietuvių ir rytinių slavų buvo užsimezgę nuolatiniai prekybiniai ir kultūriniai ryšiai, jų pėdsakai – atitinkami archeologiniai radiniai ir kai kurių religinių, prekybinių ir ūkinių sąvokų skoliniai, išlikę nūdienėje lietuvių kalboje. Ties rytine vėlesnės Lietuvos siena nusistovėjusi lietuvių ir rytų slavų riba daugelį amžių išliko ganėtinai stabili. Tačiau ši siena anaipol nebuvo kliūtis bendrauti, ir iniciatyva kildavo iš vienos ar kitos pusės. XII a. viduryje kai kurie Rusios kunigaikščiai, kovojantys tarpusavyje, samdydavosi lietuvių kariaunas. Savo ruožtu nuo XII a. antros pusės lietuviai ėmė rengti savarankiškus grobiamuosius žygius į artimesnes ar tolimesnes Rusios žemes. Plati lietuvių grobiamųjų žygių geografija versta verčia manyti, kad Lietuvoje turėjo būti nemažai žmonių, gerai pažįstančių ne tik geografines Rusios sąlygas, bet ir politinę situaciją. Suprantama, tokiame kontekste lietuvių ir stačiatikių rusenu santykiai geriausiu atveju buvo pragmatiški, o blogiausiu – atvirai priešiški. Senosios Rusios literatūroje esama kūrinių, leidžiančių suprasti, kad geras lietuvis gali būti tik stačiatikiu tapęs lietuvis.

Lietuvių ir rytų slavų pasaulių artimumas verčia manyti, kad pavieniai asmenys ar giminės galėjo keltis vieni į kitų kraštą dar iki Lietuvos valstybės susikūrimo. Vis dėlto pirmieji šiuo metu žinomi gana patikimi duomenys rodo, kad etninėse lietuvių žemėse slavai pradėjo kurtis XIII a. antroje pusėje. Šis reiškinys sutampa su anuomet prasidėjusia lietuvių ekspansija į Rusios žemes, pasibaigusia tuo, kad dalis stačiatikių rusenu tapo tiesioginiais lietuvių kunigaikščių valdiniais. Tokia padėtis teikė geresnes sąlygas tarptari ir skleistis stačiatikių kultūrai, stiprėti jos įtakai Lietuvos valdančiajam elitui. Nors ir ne visai tipišku, bet ganėtinai iškalbingu galime laikyti Mindaugo sūnaus Vaišelgos (Vaišvilko) gyvenimo kelią. Apie XIII a. vidurį gavęs valdyti Naugarduką, jis ne tik priėmė stačiatikių tikėjimą, bet dar ir tapo vienuoliu, įsteigė stačiatikių vienuolyną ant Nemuno kranto, „tarp Lietuvos ir Naugarduko“. Esama pagrindo šį vienuolyną sieti su kiek vėlesniais laikais žinomu Laurušavo vienuolynu, tapusiu stačiatikybės židiniu pačiame lietuvių žemių pasienyje. Mus pasiekusioje Laurušavo Evangelijos skaitinių knygoje išliko kai kurių Gediminaičių (Karijoto Mykolo, Dmitrijaus Algirdaičio ir kt.) donaciniai įrašai, liudijantys, jog šis vienuolynas naujosios dinastijos atstovams tapo svarbus. Tai viena iš nedaugelio institucinių sąsajų, siejančių XIII ir XIV–XV a. Lietuvą. Jau XIII a. pasireiškęs kai kurių lietuvių kunigaikščių artimumas stačiatikių pasauliui kūrė palankias sąlygas priimti stačiatikius vis dar daugiausia pagoniškoje Lietuvoje. Čia geriausias pavyzdys – prie Kernavės esančio Kriveikiškio kapinyno radiniai, rodantys, kad nuo to laiko ir per visą XIV a. Kernavėje gyveno glaudi rusenu pirklių ir amatininkų bendruomenė. Jų įkurdinimą prie bene svarbiausios Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio pilies labiausiai nulėmė šių profesijų poreikis naujai besikuriančiame Kernavės mieste. Toks pat poreikis nulems ir jų apsigyvenimą Vilniuje.

Kaip jau minėta, Vilniaus miestas pradėjo kurtis XIII a. pabaigoje–XIV a. pradžioje, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio laikais. Šis procesas tęsėsi ir jo brolio Gedimino laikais, tuomet Vilnius tarptautinės politikos kontekste buvo įvardytas kaip „karališkasis miestas“. Kaip apie Kernavės, taip ir apie pirmuosius Vilniaus gyventojus stačiatikius byloja archeologiniai radiniai. Dabartiniame Vilniaus senamiestyje prie Bokšto gatvės 6-ojo namo aptikti veikiausiai stačiatikių kapai, priskiriami XIV a. pradžiai. Toliau į šiaurę, dabartinės Latako gatvės link, rasta XIII a. pabaigos–XIV a. pradžios medinių pastatų ir jų inventoriaus liekanų. Tad šių dviejų Vilniaus senamiesčio gatvių susikirtimo rajone ir būta seniausio Vilniaus stačiatikių kvartalo. Neatsitiktinai su juo siejamos seniausios Vilniaus cerkvės: Šv. Mikalojaus medinė (neišlikusi iki mūsų dienų) ir Šv. Paraskevos (kol kas neaišku, ar senoji medinė šio vardo cerkvė buvo toje pat vietoje, kur stovi dabartinė mūrinė). Pirmieji rašytiniai šaltiniai apie Vilniaus stačiatikius siekia Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laikus. *XXIV generolų kronikoje* (žr. *Chronica XXIV Generalium*), aprašančioje 1341 m. dviejų pranciškonų kankinystę Vilniuje, paminėta, kad žuvęs pranciškonas Martynas iš Ahdo Gedimino sesers stačiatikės rūpesčiu buvo palaidotas stačiatikių vienuolyne. Tai pirmą žinią apie Vilniuje Gedimino laikais veikusią moterų stačiatikių vienuolyną. Archeologų nustatyta, kad rusėnų kvartalas toliau plėtėsi rytų kryptimi, link Vilnios, o Algirdo laikais pasistūmėjo į pietvakarius ir ėmė siekti dabartinės Savičiaus gatvės rajoną. Galime manyti, kad tokią plėtrą lėmė ne vien natūralus gyventojų prieaugis, bet ir imigracija iš Rusios. Iš dalies ją galima sieti su pirmąja ir antrąja Algirdo žmonomis. Kilusios iš Vitebsko ir Tverės, jos, kaip įprasta tais laikais, turėjo į vyro šalį atvykti su savo dvariškiais ir dvasininkais. Dar vieną Vilniaus stačiatikių gausėjimo priežastį galima suprasti iš trijų Vilniaus kankinių gyvenimo aprašymo. Pasirodo, apie 1374 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas leido Vilniuje pastatyti medinę Švč. Trejybės cerkvę, nusprendęs patenkinti belaisvių, kurie „buvo paimti į nelaisvę iš įvairių kraštų“, prašymą. Kadangi tuo metu ką tik buvo nuslopes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karas su Maskva (1368–1372), turime visišką teisę daugumą jų laikyti kilusiais iš šiaurės rytų Rusios. Atgavę laisvę, dalis tikriausiai pasinaudojo proga ir grįžo į savo gimtuosius kraštus, o kiti – sprendžiant iš to paties šaltinio – pasiliko gyventi Vilniuje.

Regis, buvusių ar tikrų belaisvių įkurdinimu Vilnius to meto Lietuvos kontekste neišsiskyrė. Nuo XIV a. rytų Lietuvos žemėse sustiprėjus ir padažnėjus Vokiečių ordino antpuoliams pasirodo naujas reiškinys: kryžiuočiai į nelaisvę išsivesdavo ne tik pagonis lietuvius, bet ir rusus. Antai 1364 m. kryžiuočiams nusiaubus žemes į šiaurę nuo Kauno į nelaisvę pateko ir lietuviai, ir rusai. Po trejų metų nuniokoję ties Nevėžio žemupiu esančias žemes kryžiuočiai į nelaisvę ir vėl išsivedė lietuvius ir rusus. Panašių atvejų esama ir daugiau. Žinoma, tais laikais sąvoka „rusas“ turėjo visų pirma konfesinę reikšmę, todėl negalime teigti, kad tarp išsivestų į nelaisvę „rusų stačiatikių“ negalėjo būti ir Rytų krikščionybę priėmusių lietuvių, tačiau stačiatikybė nei tarp lietuvių liaudies, nei tarp bajorų tuo metu nebuvo plačiau paplitusi, tad kur kas tikėtinau, jog dauguma tokių belaisvių buvo rusėnai. Tai verčia manyti, kad dėl kryžiuočių puolimų patiriamus etninės Lietuvos gyventojų nuostolius Lietuvos kunigaikščiai stengėsi kompensuoti naujakuriais iš savo rusėniškų valdų.

R. Petrauskas, Bažnytinės unijos idėja, in: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: Dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m., IV tomas, Baltos lankos, 2009, p. 212–216.*

Katalikų ir stačiatikių gyvenamoje valstybėje abiejų Bažnyčių sugyvenimas visada buvo aktuali problema. 1405 m. Jogaila prašė popiežiaus, kad jo valdomų kraštų stačiatikiams būtų leista dalyvauti katalikiškose pamaldose. Bažnytinės unijos klausimas krikščioniškame pasaulyje pradėtas svarstyti nuo pat abiejų Bažnyčių išsiskyrimo. Vėlyvaisiais viduramžiais į šias diskusijas įsitraukė ir Bažnyčių sankirtoje esančių valstybių vadovai. Stiprėjantys ryšiai tarp Bizantijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės leido lietuvių valdovams ne tik dalyvauti svarstant unijos idėją, bet laikui bėgant ir inicijuoti naujus vienijimosi projektus. Graikų pasiuntiniai, dvasininkai ir menininkai vis dažniau neapsiribodavo stačiatikiškomis žemėmis, o nukeliodavo iki pat katalikiško valstybės centro, savo ruožtu Vytauto domėjimąsi Bizantijos padėtimi atskleidžia Konstantinopolio žemėlapių užsakymas. Šis abipusis interesas dar labiau stiprėjo turkų pavojaus sąlygomis. 1397 m. Bizantijos patriarchas Kalikstas II iš apsupto Konstantinopolio siuntė laišką Lenkijos ir Lietuvos valdovui Jogailai, atsiliėpdamas į šio idėją Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje sušaukti visuotinę Bažnyčios susirinkimą unijos reikalams spręsti, kartu neužmiršdamas paraginti kuo greičiau atvykti su kariuomene ir stoti į kovą su netikėliais. Tačiau Bizantijai atsilaikius prieš turkus, bažnytinės unijos tema keliems dešimtmečiams dingo iš tarptautinių derybų darbotvarkės.

Palanki dingstis atgaivinti unijos svarstymus buvo Konstanco bažnytinis susirinkimas (1414–1418). 1417 m. rugpjūčio mėnesį Jogaila ir Vytautas pasiuntė susirinkimui laišką, kuriame siūlė padėti stačiatikiams grįžti į vienos Bažnyčios gretas. Be kita ko, tame laiške valdovai prašė nereikalauti iš stačiatikių pakartotinio krikšto, o tai rodo, kad jie gerai suvokė bene svarbiausio religinio unijos aspekto esmingumą. 1418 m. vasarį į šį susirinkimą nuvyko Vytauto paskirtas stačiatikių metropolitas Grigalius Camblakas, ten jis laikė mišias pagal graikų apeigas ir audiencijoje pas popiežių deklaravo pasirengimą grįžti į popiežiaus vadovaujamą Bažnyčią. Po Žemaitijos krikšto Vytautas susirinkime tikėjosi pratęsti savo sėkmingą politiką. Lūkesčius stiprino ir unijai pritariančių delegatų iš Konstantinopolio dalyvavimas, taip pat pagrindinio susirinkimo organizatoriaus Romos karaliaus (dar nevainikuoto imperatoriumi) Zigmanto Liuksemburgo ambicijos panaikinti dar vieną bažnytinį susiskaldymą. Nors išsilavinęs teologas Camblakas buvo gerai pasiruošęs debatais, tačiau kai kurios svarbios aplinkybės jo misijai buvo nepalankios. Susirinkimas pagrindinį darbą jau buvo nuveikęs: bažnytinė schizma (trys popiežiai vienu metu) buvo pašalinta, 1417 m. naujuoju popiežiumi buvo išrinktas italų kardinolas Odonas Kolona (Oddo Colonna) – Martynas V, dalyviai buvo bebaigę darbą ir ruošėsi skirstytis. Naujam stambiam projektui tiesiog nebūta nei jėgų, nei laiko. Nors susirinkimas ir pripažino, kad unijos klausimas vertas nuodugnaus aptarimo, tačiau jis buvo atidėtas ateičiai. Grįžęs į Lietuvą, Camblakas politiniame gyvenime nebedalyvavo, o Vytautas savo dėmesį nukreipė į kitas problemas. Šia prasme Vytauto ir Camblako bandymas intensyvuoti bažnytinės unijos svarstymus baigėsi nesėkme. Kita vertus, Camblako pasiuntinybė liudija augantį Lietuvos didžiųjų kunigaikščių autoritetą sprendžiant bažnytinės unijos klausimus, taip pat nuoseklios politikos Stačiatikių bažnyčios atžvilgiu formavimą. Kad vykdytą šią politiką Vytautui pavyko įgyti įtakingų stačiatikių didikų palankumą, rodo stačiatikių kunigaikščio Teodoro (Fiodoro) Ostrogiškio atvejis. XIV a. pabaigoje dalyvavęs Vytautui Lucke steigiant dominikonų vienuolyną, praėjus kuriam laikui jis pats įkurdino dominikonus savo Ostrogo rezidencijoje. Šio ordino broliai aktyviai angažavosi unijos naudai, tai liudija su Jogaila ir Vytautu bendravusių įtakingų graikų kilmės dominikonams artimų dvasininkų Teodoro ir Andriejaus Chrysobergų veikla. Jie buvo išeiviai iš įtakingos į katalikybę perėjusių, tačiau stačiatikiškas apeigas išlaikiusių graikų grupės, kuri vėliau galėjo tapti pavyzdžiu į uniją linkstantiems Lietuvos stačiatikiams.

Naujo valdovo Švitrigailos raginimą grįžti prie bažnytinės unijos klausimo iš dalies paskatino Lietuvos vidiniai konfliktai, tačiau ankstesnis Vytauto įdirbis padėjo jo įpėdiniui suvokti situaciją ir rasti būdus sudominti aukščiausiąją bažnytinę vadovybę nauja iniciatyva. Bažnytinės persikėlė į Ferarą, o vėliau į Florenciją). 1431 m. Kijevo ir visos Rusios metropolitu paskirtas Švitrigailos pasiūlytas kandidatas Smolensko vyskupas Gerasimas buvo bažnytinės unijos šalininkas. Konstantinopolio sprendimas šikart palaikyti Lietuvos atstovą aiškiai rodo norus tęsti derybas dėl unijos. 1433 m. Švitrigaila ir jo šalininkai, tarp kurių dominavo stačiatikiai, nors buvo ir didikų katalikų, Bazelio susirinkimui pasiuntė iš Vitebsko laišką, kuriame išreiškė viltį, kad netrukus bažnytinė unija bus sudaryta. Tačiau 1435 m. už išdavystę Gerasimas Švitrigailos įsakymu buvo sudegintas Smolenske. Nors ši bausmė nebuvo susijusi su bažnytiniais reikalais, Švitrigailos derybos dėl unijos nutrūko. Naujuoju metropolitu buvo paskirtas graikų vienuolis Izidorius, kurį, skirtingai nuo Gerasimo, pripažino ir Maskva. Izidorius taip pat buvo palankus bažnyčių vienijimui, o tai rodo, kad Konstantinopolis toliau rimtai svarstė unijos su katalikais galimybę. Bizantijos delegacija atvyko į Florencijoje posėdžiavusį susirinkimą. Ilgus mėnesius trukusias diskusijas vainikavo 1439 m. liepos 6 d. Florencijoje abiejų Bažnyčių atstovų paskelbtas unijos dokumentas. Tačiau pačios unijos įgyvendinti nepavyko, Maskva netrukus apkaltino Izidorių erezija, o Konstantinopolį 1453 m. užėmė turkai. Nemažiau svarbu buvo ir tai, kad sudarant uniją nedalyvavo pasaulietiniai Europos valstybių valdovai. Be to, Lenkijos ir Lietuvos politinė valdžia ir katalikų hierarchai per popiežiaus ir Bazelio bažnytinio susirinkimo konfliktą rėmė pastarąjį, todėl neigiamai vertino susirinkimo perkėlimą į Florenciją, taip pat ir unijos sudarymą. Didysis kunigaikštis Žygimantas Kęstutaitis neišdavė Izidoriui apsaugos rašto (gleito) keliauti į susirinkimą per savo valstybę, o Vilniaus vyskupas Motiejus neleido 1440 m. iš Florencijos grįžusiam metropolitui laikyti mišių Vilniaus katedroje ir paskelbti Florencijos unijos akto. Tokiam pasipriešinimui nesutrukdė tai, kad Izidorius popiežiaus buvo nominuotas kardinolu ir apaštaliu legatu Lenkijoje, Lietuvoje, Rusijoje ir Livonijoje.

Nors stačiatikių dvasininkijos ir diduomenės dalis unijai nepritarė, kai kurie įtakingi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikiai rodė savo palankumą rusėniškas žemes vizitavusiam Izidoriui. Ypač svarbus buvo Kijevo kunigaikščio ir neseniai išrinkto Lietuvos valdovo Kazimiero Jogailaičio pusbrolio Aleksandro (Olelkos) Vladimiračio palaikymas. Panašiai buvo nusiteikęs ir jau minėtas Ostrogo (Voluinėje) kunigaikštis Teodoras. Tačiau dėl nekompromisinės Katalikų bažnyčios vadovybės pozicijos, ypač jos atsisakymo pripažinti stačiatikišką krikštą ir rebaptizacijos reikalavimo, Izidoriaus pasiekimai rusėniškose teritorijose nevirto ilgalaikiu susivienijimu. Kiek vėlesnė bernardinų veikla (jie tiek Vilniuje, tiek misijų kelionėse skatino katalikų ir stačiatikių konfesinį bendradarbiavimą ir taip prisidėjo prie „Florencijos dvasios“ išsaugojimo) rodo, kad buvo galima priimti lankstesnį sprendimą.

Stačiatikių diduomenė taip pat neužmiršo unijos idėjos. Gali būti, kad 1476 m. stačiatikių laiškas popiežiui Sikstui IV yra vėlesnis falsifikatas, tačiau jo turinys, regis, atspindi bent jau dalies galimų to laiško autorių nuostatas dėl unijos. Be abejo, konfesiniai reikalai čia pynėsi su politiniais, kadangi stačiatikių elitas taip veikdamas siekė ir pasaulietinių tikslų. Jei unija būtų sulýginusi katalikų ir stačiatikių teises, stačiatikių vyskupams (kurių nemaža dalis buvo rusėnų diduomenės giminaičiai, pvz., XVI a. pradžios Kijevo metropolitas Juozapas II giminiavosi su Soltanais) būtų suteiktos vietos Ponų taryboje, o pasauliečiams būtų leista pretenduoti į jiems vis dar nepasiekiamas pareigas valstybės centre. Tokiame kontekste reikėtų vertinti Kazimiero dvarionio ir būsimo jo dvaro išdininko Aleksandro Soltano kelionę, per kurią jis 1468 m. Romoje popiežiaus Pauliaus II akivaizdoje prisiekė bažnytinę unijai. Soltano domėjimasi unijos reikalais atskleidžia ir jo

prašymu popiežiaus užsakytas Florencijos unijos dokumento nuorašas. Po trejų metų Romoje lankėsi ir Aleksandro brolis Jonas (Ivaška) Soltanas. Į aukštesnį lygį unijos idėja dar kartą buvo iškelta 1499 metais. Dingstį tam suteikė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio ir Maskvos valdovo Ivano III dukters Elenos vedybos (1495). Pagrindinis šios akcijos veikėjas buvo didžiojo kunigaikščio raštininkas Jonas (Ivanas) Sapiega, kurio kelionė į Romą pas popiežių buvo pagrindinė rengiamo projekto akcija. Nors 1501 m. popiežius Aleksandras VI paskelbė, kad stačiatikių krikštas yra galiojantis ir tuo užbaigė ginčus dėl perkrikštijimo, Aleksandro Jogailaičio ir kai kurių stačiatikių didikų pastangų valstybėje įveikti konfesinius skirtumus neparėmė nei katalikų, nei stačiatikių bažnytinė hierarchija. Ginčų atmosferą atspindi XV a. pabaigoje Vilniuje tarp bernardinų ir Vilniaus vyskupo Alberto Taboro įvykęs disputas dėl perkrikštijimo. Apie jį perskaitome specialiai iš Krokvos atvykusio teologo ir karaliaus Jono Alberto nuodėmklausio Jono Sakrano knygoje „Apie rusėnų schizmatikų klaidas“, kurioje kritikuojami bandymai įgyvendinti nuosaikią bažnytinę uniją. Bažnytinės unijos idėjos įgyvendinimas vėl buvo nukeltas. Tiesa, yra duomenų, kad ši idėja buvo puoselėjama kai kuriuose stačiatikių didikų dvaruose. Bet kuriuo atveju XV a. diskusijos dėl unijos prisidėjo prie katalikų ir stačiatikių suartėjimo, o tai buvo reikšmingas indėlis kuriant šalyje vieną politinę bendriją ir einant 1596 m. Bresto bažnytinės unijos link.

Gintautas Sliesoriūnas, Rusėnai – baltarusių tautos formavimosi procesas, in: G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. VI tomas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 347–353.

XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje įvyko dramatiškų permainų rusėnų etnoso, gyvenusio Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, raidoje. Permainos tiesiogiai veikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų daugumą – šiandieninių baltarusių protėvius, kurie XVI–XVIII a. vadinti gudais (pvz., Konstantinas Sirvydas). Aptariamo laikotarpio pradžioje, kai jau plito „Baltosios Rusios“ kaip geografinio termino sąvoka, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytų slavų etnonimas buvo rusėnai (*Rusini, naród ruski*). Tiek pačių Lietuvos rusėnų, tiek ir visų kitų požiūriu, etnine prasme rusėnai buvo visi rytų slavai tiek Lenkijos Karalystėje, tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, t. y. ir Polocke, Kijeve, Lvove ar Peremyšlyje. Galima sakyti, kad XVI a. buvo Lietuvos valstybėje gyvenusių rusėnų „aukso amžius“. Rusėnų tapatybė buvo glaudžiai susijusi su stačiatikių tikėjimu. Tačiau šio ryšio negalima suabsoliutinti, nes XVI a. matome plejadą žymių asmenybių, pradedant Pranciškumi Skorina ir baigiant Leonu Sapiega, kuriems buvimas protestantu ar kataliku nereiškė rusėniškos tapatybės išsižadėjimo. Buvo panaikinti visi anksčiau buvę suvaržymai statyti stačiatikių cerkves, stačiatikiams užimti aukščiausias Lietuvos valstybėje pareigybes (1563), „Rusėnų tauta“ ėmė įgauti „politinės tautos“ statusą: buvo įvardyta karalių susitarimuose su Respublikos piliečiais šalia kitų svarbiausių „tautų“, su kuriomis tas susitarimas – pacta conventa sudaromas; Trečiojo Lietuvos Statuto 12 str. valstybės piliečiais (čiabuviais) skelbė Lietuvos, Žemaitijos ir Rusios bajorus. Rusėnų kalba 1588 m. Trečiojo Statuto dėka įgavo oficialios raštvedybos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje teisinį statusą. Nors paraidžiui skaitant ši rusėnų kalbos, kuri Leonui Sapiegai, Statuto įžangos autoriui, buvo „mūsų kalba“, taikymo teisinė garantija apėmė tik Lietuvos pavietų žemės teismus. Žemės teismų raštininkams skirtas įpareigojimas taip pat automatiškai apėmė ir Vyriausiojo Tribunolo skelbiamus nuosprendžius, nes ši aukščiausia apeliacinė teisminė institucija buvo susieta su žemės teismais savo posėdžių – Vilniuje, Minske ar Naugarduke vietose. Tribunolo raštvedybą vedė šių žemės teismų raštininkai. 1588 m. priėmus ir išspausdinus Trečiąjį Lietuvos Statutą, rusėnų kalba įgavo aukštą, viešajam gyvenimui ir valstybinei raštvedybai tinkamą lygį ir

prestižą. Rusėnų kalba taip pat tapo mokslo ir religinės literatūros kalba – dėl Pranciškaus Skorinos, Simono Budno ir Vasilijaus Ciapinskio vertimų apėmė ir svarbiausius religinius tekstus, kur iki tol buvo vartojama kanoninė „slavų“ kalba, susiformavusi bulgarų kalbos makedoniškosios tarmės pagrindu, bet per šimtmečius patyrusi didelę rytų slavų šnekamųjų kalbų įtaką. Pagaliau rusėnų kilmės didikai, taip pat stačiatikiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdančiojo elito struktūroje prasimušė į iki tol jiems nepasiekiamus aukščiausius postus. Rusėnų etnosas XVI a. pabaigoje buvo pilnos socialinės struktūros, apėmė visų luomų atstovus – nuo žemiausių (nelaisvos šeimynos) iki bajorų luomo elito atstovų, taip pat daugumą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tuo metu gyvenusių miestiečių – išskyrus Žemaitiją, Kauno, Upytės, Ukmergės, Trakų pavietų miestų ir miestelių gyventojus. Vilniaus, Ašmenos ir Lydos pavietuose galėjo sudaryti miestiečių ir miestelėnų daugumą ar bent jau labai didelę jų dalį. Rusėnų ir lietuvių gyvenamos teritorijos riba kaimo vietovėse, t. y. žemių, kur gyveno dauguma rusėnų arba lietuvių, riba ėjo per Vilniaus vaivadijos Breslaujos ir Ašmenos pavietus iš šiaurės į pietus, dalydama juos beveik pusiau. Breslaujos pavieto vakarinė dalis, kurioje vyravo lietuviai, XVII a. buvo kiek didesnė nei rusėniškoji rytinė. Pietuose riba ėjo per Lydos pavietą, dalydama jį taip pat maždaug perpus, toliau rusėnų daugumos apgyvendinta teritorija apėmė didesnę dalį Gardino pavieto. O valstybės sostinėje panaikinus draudimus statyti mūrines cerkves, ėmė be suvaržymų augti rusėnų stačiatikių bendruomenė, apie 1588 m. tikriausiai jau sudariusi didesnę pusę miesto gyventojų. Matyt, rusėnų kalba jau ėmė plisti ir į tam tikrus Vilniaus apylinkių gyventojų segmentus – smulkiųjų bajorų ir totorių gyvenvietes, tai liudija totorių bendruomenių, apsigyvenusių Vilniaus apylinkėse, kalbinės rutenizacijos procesas. Kalbos perėmimas, aišku, nereiškė tapatybės perėmimo. Matyt, tas pats pasakytina ir apie bajoriją, kuri nebuvo kilusi iš stačiatikių, t. y. rutenizuotus katalikus, daugiausia lietuvių, taip pat lenkų kilmės. Tačiau palanki rusėnų etnosui ir rusėnų kalbos pagrindu kurtai kultūrai raidos tendencija, kuri turėjo potencialą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tapti vyraujančia, XVI a. pabaigoje nutrūko.

Rusėnų etnosas, apimantis ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „gudus“, ir Lenkijoje buvusių Ukrainos žemių gyventojus, XVII a. ėmė skilti į dvi dalis. Pats procesas vyko silpstant Lietuvos valstybėje gyvenusių rusėnų tapatybei ir tuo pačiu metu Ukrainos rusėnams sparčiai konsoliduojantis, formuojantis savitai stačiatikių religijai ir kazokų etosu paremtai tapatybei, kuri galiausiai įgavo ir riboto valstybingumo formą. Didėjo ir kalbiniai skirtumai, nors jų reikšmė išsiskiriant tapatybei nebuvo lemiamą. Vis dėlto galima konstatuoti, kad nors formaliai žiūrint literatūrinė pasaulietiniuose raštuose vartota visų rusėnų kalba buvo ta pati, tačiau regioniniai skirtumai didėjo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštvedyboje vartota rusėnų kalba rėmėsi Minsko, Naugarduko, Polocko ir Vitebsko vaivadijų gyventojų šnekamąja kalba. Tie patys Lietuvos statutai ir po 1569 m. Liublino unijos galiojo ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir prie Lenkijos prijungtose Ukrainos vaivadijose. Bet Ukrainoje jie buvo adaptuojami jos gyventojų poreikiams. Oficialiai galiojusio Antrojo Statuto (1566), bet teismuose dažniau pasitelkiamo Trečiojo Statuto (1588) kalba buvo „ukrainizuojama“. Visų rusėnų bendrumą XVII a. pirmoje pusėje palaikė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aktyviai veikę iš Ukrainos kilę religiniai bei pasaulietiniai rusėnų kultūros veikėjai, tokie kaip garsusis Vilniuje 1619 m. išspausdintos slavų kalbos

gramatikos autorius Meletijus Smotrickis (ukr. *Мелетий Смотрицький*, balt. *Мялеці Сматрыцкі*; *Melecjusz Smotrycki*; apie 1578 m., Smotryčiuje, Podolės vaivadijoje, – 1633 m. gruodžio 27 d. Dermanyje Voluinėje) ar Laurynas ir Steponas Zizanijai. Unikalia išimtimi liko iš Polocko vaivadijos kilusio žinomo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros, raštijos ir evangelikų reformatų bendruomenės veikėjo Saliamono Rysinskio apsisprendimas pavadinti save baltarusiu, kai jis 1586 m. gruodžio 2 d. įsirašė į Altdorfo universiteto studentus. Tiesa, Saliamonas Rysinskis varėjo iš graikų kalbos pasiskolintą pavadinimą *Leucorussus*. O Baltąją Rusiją laiškuose yra pavadinęs *Leucorussia*. Tai lyg ir galėjo būti ženklas, kad tarp Lietuvos valstybėje gyvenusių bajorų rusėnų ėmė užgimti vietinė rusėniška tapatybė, atskira nuo Ukrainos rusėnų. Tačiau sekėjų Saliamonas Rysinskis nesulaukė. O ir pats savo gausioje kūryboje beveik nevartojo rusėnų kalbos. Tapatybės sudėtingumą rodo ir bene didžiausią išliekamąją vertę turinčio jo darbo pavadinimas – „Tūkstantis aštuoni šimtai lenkiškų patarlių“. Veikalas buvo išspausdintas 1618 m. Liubčioje Naugarduko vaivadija) lotynų kalba (*Proverbiorum Polonicorum...*), jau kitais metais Krokuvoje pasirodė lenkiškas vertimas, vėliau daug kartų kartotas. Tačiau absoliučią daugumą šių „lenkiškų patarlių“ Saliamono Rysinskis per apie trisdešimt darbo metų užrašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniškose žemėse, t. y. savojoje „Leukorusioje“. XVII a. Baltosios Rusios valstiečiai ir miestiečiai jau dažnai buvo vadinami baltarusiais, ypač Maskvos dokumentuose, tačiau tai labiau rodė požiūrį iš šalies, o ne pačių Baltosios Rusios nekilmingųjų luomų žmonių tapatybę.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rusėnų kalba kurtai kultūrai ir apskritai rusėnų etno-so raidai smūgį sudavė Stačiatikių bažnyčios nustūmimas į visuomeninio gyvenimo paribį. Šis procesas prasidėjo kartu su gausiomis stačiatikių didikų ir bajorų konversijomis į protestantų bei katalikų tikėjimus dar prieš 1588 m. O buvo įtvirtintas, kai kiek vėliau šiose bažnyčių patrauklumo varžybose neginčytinai laimėjo katalikybė. Dar labiau stačiatikių tikėjimo socialinį prestižą pakirto 1596 m. Bresto bažnytinė unija. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje unitų bažnyčia netapo senų kultūros, kalbos ir rusėniško švietimo puoselėtoja, nors tam tikri nuopelnai palaikant leidybą bažnytine slavų ir rusėnų kalbomis priskirtini unitams, ypač bazilijonų vienuolijai. Dalis unitų bažnytinių veikėjų, tokių kaip Meletijus Smotrickis, po savo konversijos nuoširdžiai stengėsi derinti rusėnišką tapatybę ir priklausymą taip nuožmiai su Stačiatikių bažnyčia kovojusiems graikų apeigų katalikams. 1613 m. kovo 31 d. Zigmanto Vazos privilegija leido bazilijonų vienuolijai steigti mokyklas, kuriose būtų mokoma rusėnų ar lenkų kalbomis. 1615 m. šį leidimą patvirtino popiežius Paulius V. Per porą dešimtmečių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tokios mokyklos buvo įsteigtos Barūnuose, Žirovičiuose, Minske, Naugarduke. Jose, taip pat Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvusiose stačiatikių brolių mokyklose iš kalbų pirmiausia mokyta bažnytinės slavų. Iki XVII a. vidurio buvo išleista gana daug šios slavų kalbos ementorių. Tarp žymiausių autorių paminėtini broliai Laurynas ir Steponas Zizanijai. 1596 m. Vilniuje jie išleido savo parengtą elementorių, o pirmasis – dar ir slavų kalbos gramatiką. Kartu su bažnytine slavų kalba mokyklose būdavo išmokstama ir Lietuvos valstybės raštvedyboje vartotos rusėnų kalbos. XVII a. vidurio karai sudavė skaudų smūgį tiek stačiatikių, tiek unitų mokykloms. Prasidėjęs nuosmukis tęsėsi ir XVIII a. Unitų švietimo sistema visiškai atsigavo tik XVIII a. viduryje. Iki XVII a. vidurio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo spausdinama gana daug knygų rusėnų ir bažnytine slavų kalbomis. Rusėnų kalbos įtaka stipresnė buvo pasaulietinio pobūdžio leidiniuose bei tokiuose religinio pobūdžio kūriniuose, kurie mažiau buvo saistomi kanonizuotos tradicijos, pavyzdžiui, pamoksluose, šventųjų gyvenimų aprašymuose. Iki XVII a. vidurio svarbiausi rusėniškų knygų leidybos centrai buvo Vilnius, kur veikė Mamoničių (1574–1624 m.) ir stačiatikių Šv. Dvasios brolijos (1596 (?)–1610, 1615 (?)–XVIII a. pradžia) spaustuvės, Vievėje nuo 1611 m. ir iki XVII a. penkto

dešimtmečio vidurio veikusi Vilniaus šv. Dvasios brolijos filijos spaustuvė, netoli Oršos esančios Kutenės vietovėje buvusio stačiatikių Dievo Apsireiškimo vienuolyno spaustuvė (1631–1654 m.), Mogiliavo stačiatikių brolijos spaustuvė, kuri su pertraukomis veikė nuo 1636 m. iki XVIII a. pabaigos. Unitai knygas bažnytine slavų ir rusėnų kalbomis leido Vilniuje, bazilijonų vienuolijos spaustuvėje (1628–1692 m.), kuri buvo įsteigta perėmus Mamoničių spaustuvės įrangą. XVII a. pabaigoje unitų leidybos centras buvo perkeltas į Gardino pavieta buvusio Supraslio vienuolyną ir veikė čia iki XIX a. pradžios. Kaip tik čia, Supraslyje, 1722 m. buvo išspausdinta paskutinė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje knyga rusėnų kalba – „Trumpas nutikimų rinkinys“. Vėliau čia buvo leidžiamos jau tik knygos lotynų, lenkų ir bažnytine slavų kalba. XVIII a. veikusios spaustuvės Vilniuje ir Mogiliave jau anksčiau nutraukė knygų rusėnų kalba leidybą, bet vis dar spausdino knygas bažnytine slavų kalba. Taip nutrūko knygų leidybos rusėnų kalba tradicija. Galima būtų pastebėti, kad lietuvių rašto kalbos raida vyko priešinga kryptimi. Nors jos viešo vartojimo sfera XVI–XVII a. buvo gerokai siauresnė, bet lietuviškų knygų leidyba ne tik nenutrūko, o gana nuosekliai augo, taip pat ir XVIII a. pirmoje pusėje.

Panašus likimas ištiko rusėnų kalbą rankraštinės kūrybos srityje ir valstybinėje raštvedyboje. XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje rusėniškai buvo rašomi metraščiai (Barkolabovo kronika), atsiminimai (Teodoro Jevlaševskio). XVIII a. pradžioje ši tradicija beveik nutrūko. Rusėnų kalba XVII a. nustojo būti viešojo politinio gyvenimo kalba, traukėsi ir iš valstybinės raštvedybos, kol 1697 m. koekvacijos įstatymu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo oficialiai pereita prie raštvedybos lenkų kalba. Jau iki tol rusėnų kalba beveik buvo išstumta iš švietimo programų, nors iki 1697 m., vis dar galiojęs jos oficialus statusas palaikė jos mokymo ir mokymosi poreikį, taip pat ir jėzuitų švietimo sistemoje. Po 1697 m. toks poreikis išnyko. Nutrūkus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVIII a. pradžioje vartotos rusėnų rašto kalbos tradicijai, moderni baltarusių kalba pradėjo formotis XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje kitokiu pagrindu, remiantis liaudies šnekamąja kalba ir vietinėmis tarmėmis.

Stiprėjant unitų „lotynizacijai“ XVII a. pabaigoje ir ypač XVIII a. unitai beveik visur, išskyrus liturgiją, jau vartojo lenkų kalbą. Dėl valdovų nominacinės politikos ir dėl neigiamo bajorijos požiūrio į stačiatikybę, kurį formavo kazokų sukilimai Ukrainoje ir konfliktai su Maskvos valstybe, stačiatikybė bajorijos akyse prarado savo prestižą ir patrauklumą. XVII a. viduryje nebeliko senatorių ir net centrinių dignitorių stačiatikių. O kitos bažnyčios – katalikų bei visos protestantų – nesirėmė rusėnų kalba. Protestantai, po XVI a. pabaigoje buvusių bandymų panaudoti rusėnų kalbą skleidžiant savo tikėjimą, XVII a. šios iniciatyvos jau nepratęsė, perėjo prie lenkų kalbos.

XVIII a. pirmojo trečdalyje rusėnų kalba, jos pagrindu kurta aukštesnioji kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo nustumta į viešojo gyvenimo paribį. Ji dar vartota stačiatikių bendruomenėse, brolijose (taip pat ir Vilniuje), rytinių Lietuvos valstybės vaivadijų miestiečių stačiatikių bendruomenėse (Mogiliave), palaikoma „Baltarusijos“ (Mstislavlio–Mogiliavo) stačiatikių vyskupijoje. Bet net ir miestų aplinkoje rusėnų santykinė dalis ir įtaka sumažėjo, ypač dėl XVII a. vidurio ir XVIII a. pradžios karų bei demografinių krizių, masinio miestiečių, meistrų perkėlimo į Maskvos valstybę. Taip kaip ir etninėje Lietuvoje keitėsi Baltosios Rusios miestelių ir miestų gyventojų etninė sudėtis. XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmajame trečdalyje vis dar išlikusio Stačiatikių bažnyčios potencialo buvo per maža, kad jo pagrindu galėtų susiformuoti savarankiška, save nuo Maskvos ir Ukrainos atskirianti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar Baltosios Rusios rusėnų – baltarusių tapatybė. Šis procesas jau buvo prasidėjęs, bet vyko labai lėtai ir su nuosmukiais.

XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pirmajame trečdalyje rusėnų etnosas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebebuvo pilnos socialinės struktūros, visiškai prarado savo atstovus bajorų luomo

elite. Tarp vidutinių ir smulkiųjų bajorų tokių, kurie save vis dar identifikuotų kaip rusėnus, buvo nedaug, o stačiatikių – visiškai mažai. Nors negalima sakyti, kad XVII a. pirmajame trečdalyje ar viduryje rusėnai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tapo „valstiečių“ tauta – tokia, kokios tuo metu buvo latviai, estai bei Mažosios Lietuvos lietuvininkai, nes vis dar buvo gana gausus rusėnų miestiečių ir miestelėnų sluoksnis, tačiau etnosas evoliucionavo ta kryptimi. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniškose žemėse XVIII a. susiformavo specifinė bajorų luomo narių tapatybė, kuri jungė šiuos komponentus – vietinę kilmę, lenkų kalbą, katalikų tikėjimą, visos Respublikos bajorijai būdingus specifinius luomo narius integravusius kultūrinius bruožus, tapatinimąsi su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste ir jos piliečius jungusia „lietuvių“ politine tauta, o dar aukštesniu lygiu – su Lenkijos ir Lietuvos valstybės bajorų bendrija. Istorinė atmintis, kad protėviai buvo stačiatikiai, nekeitė bajorų luomo viduje jau susiformavusio neigiamo požiūrio į Stačiatikių bažnyčią bei abejingo požiūrio į unitus kaip į „valstiečių religiją“.

Geistautas Gečiauskas, Lietuvos partizanų Tigro rinktinė: pavaldumas, struktūra ir veikimo teritorija, *Genocidas ir rezistencija*, 2006, 1(19), p. 21–61.

[...] Į Tigro rinktinės kaimynystėje veikusių baltarusių partizanų būrius (jų buvo tik BSSR šiaurės vakaruose, t. y. katalikybės išpažinimo areale) ėjo Baltarusijos krašto apsaugos dalinių kariai, buvę Baltarusijos ir Lietuvos generalinių sričių policininkai, sovietų valdžios represuotų baltarusių ūkininkų šeimų nariai, net buvę sovietų partizanai. Deja, LVA KGB dokumentų fonde saugomi tik buvusios LSSR teritorijoje funkcionavusių NKVD-MGB Kovos su banditizmu padalinių dokumentai, todėl darbo autoriui, iki šiol neturėjusiam galimybės susipažinti su analogiškais specialiuosiuose Minsko archyvuose išlikusiais dokumentais, sunku pasakyti ką nors konkretaus apie baltarusių partizanų dalinius, veikusius į rytus bei pietryčius nuo Tigro rinktinės. Labai nedaug žinių apie antisovietinį Baltarusijos partizanų sąjūdį pateikta ir lietuviškojoje historiografijoje. Gerai žinoma tik tai, kad šis judėjimas nei savo mastu, nei organizuotumu nė iš tolo neprilygo analogiškiems Lietuvos ir Vakarų Ukrainos sąjūdžiams.

Apibūdinant Tigro rinktinės ir baltarusių partizanų santykius 1944–1945 m., ypač tiktų paminėti vieną šiuo atžvilgiu itin iškalbingą epizodą: 1945 m. kovo mėn. kažkuris Labanoro girioje veikęs rinktinės dalinys (atrodo, tai buvo rinktinės štabo dalinys) pasitraukė pailsėti į Naručio ežero apylinkes; ten sutikę vieną į rytus nuo šio ežero veikusį baltarusių partizanų dalinį, lietuviai padėjo jam persitvarkyti Tigro rinktinės pavyzdžiu. Tiesa, dėl kai kurių baltarusių partizanų vadų ambicijų ir baltarusių partizanų sąjūdžiui itin būdingos programinių nuostatų įvairovės toji „lietuviška tvarka“ neilgai gyvavo. Pietvakariuose Tigro rinktinės kaimynė buvo jau 1944 m. rugsėjo mėn. įkurta LLA Didžiosios Kovos rinktinė ir 1945 m. gruodžio 1 d. jos (tiksliau, „LLA Vilniaus apygardos 5-osios apylinkės“) pagrindu susikūrusi LLA 5-oji Didžiosios Kovos apygarda (DKA; veikė beveik visoje Trakų aps., Nemuno ir Neries tarpupyje esančioje Kauno aps. dalyje, į rytus nuo Šventosios esančioje Ukmergės aps. dalyje, Utenos aps. pietuose ir Vilniaus aps. Paberžės bei Maišiagalos vlsč. dalyse); į šiaurę nuo Neries žemupio veikusi apygardos dalis (t. y. nuo 1945 m. gegužės mėn. gyvavusi LLA Vilniaus apygardos 5-osios apylinkės 2-oji Ukmergės rinktinė) 1945 m. gruodžio 1 d. virto rinktine „B“. Jos ir Tigro rinktinės veikimo teritorijos ribojosi ne ilgiau kaip iki 1946 m. rugpjūčio ar rugsėjo mėn. 1945–1946 m. Tigro rinktinė glaudžiausiai bendradarbiavo su rinktine „B“, o 1947–1952 m. – su Vytauto apygardos Liūto rinktine. Silpniausias Tigro rinktinės ryšys visą pokario laikotarpį buvo su Lokio rinktine (tiesa, 1945–1946 m. glaudžiai bendradar-

biavo Tigro rinktinės Karijoto ir Lokio rinktinės Erškėčio kuopos, tačiau 1946 m. pabaigoje joms ėmus nesutarti dėl veikimo ribų, ilgam nutrūko ir šis „periferinis“ dvi rinktines jungęs ryšys).

Iki 1945 m. gegužės mėn. pabaigos gyvavusios Jungtinės Tigro rinktinės daliniai veikė Švenčionių (išskyrus Pabradės vlsč.), Utenos (išskyrus pietinę dalį), Ukmergės (tik Balninkų vlsč. ir Želvos vlsč. dalyje) ir Zarasų (tik pietinėje dalyje) apskrityse bei dalyje BSSR teritorijos – buvusioje Svierių aps. (tiksliau, Pastovių r. šiaurės vakarų pakraštyje ir nedidelėje Svierių r. dalyje), Vidžių r. (buv. Vidžių vlsč. ir Apso mstl. apylinkėse) ir Breslaujos r. pietvakariuose. Nors šios Baltarusijos Respublikos dalies gyventojai jau nuo XIX a. pabaigos kalba daugiausia baltarusiškai, XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmečiais dauguma jų dar mokėjo ar bent suprato ir lietuvių kalbą, taigi Lietuvos partizanai minėtuose rajonuose neturėjo jaustis svetimi, (kita vertus, tuometinės Breslaujos-Vidžių ir Kamojų-Lentupio kraštų gyventojų priklausomybės vienai ar kitai lingvistinei grupei nederėtų painioti su jų daugiausia lenkiška arba „tuteišiška“ tautine savimone); pažymėtina, kad iki 1949 m. (kai Svierių kuopa perėjo į Kanstantinavos apylinkes) Tigro rinktinės partizanai buvusioje Svierių aps. veikė tik maždaug iki Pastovių-Kamojų-Lentupio-Kliukščionių linijos, t. y. iki tuometinio lietuvių kalbos vartojimo arealo rytinės ribos.

[...] Tigro rinktinės veikimo teritorijos dalį, buvusių kitapus 1941 m. nustatytos LSSR ir BSSR administracinės ribos, tiek pačios rinktinės, tiek LLKS Rytų Lietuvos srities bei Vytauto apygardos vadai laikė neatskiriama Lietuvos valstybės teritorijos dalimi. Rinktinės vadovybė nuolat rūpinosi 1944 m. BSSR tekusios Rytų Lietuvos krašto dalies lietuvių reikalais.

Bronislovas Kuzmickas, Nelengva geros kaimynystės pradžia. Baltarusija *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2016, Nr. 3(17).

Nemažiau svarbi ir problemiška, tik kitokia lyginant su Lenkija prasme, buvo kaimynystės su Baltarusija kaip suverenia valstybe pradžia.

Lietuva 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktu atkūrė savo valstybingumą, o Baltarusijos SSR Aukščiausiąjai Tarybai 1991 m. rugpjūčio 25 d. paskelbus nepriklausomybę, šalis istoriškai pirmą kartą tapo suverenia ir pasaulio pripažinimo siekiančia valstybe. Šalis neturėjo istoriškai nusistovėjusių sienų, politinių bei ekonominių santykių su kitomis valstybėmis, išskyrus tuos, kuriuos turėjo būdama SSRS sudėtyje. Tad ir Lietuva, užmegzdama diplomatinis santykius su Baltarusijos Respublika kaip suverenia valstybe, tai darė pirmą kartą. Nauja tarpusavio santykių sritis buvo ir tarpvalstybinių sienų nustatymas.

Iš pat pradžių buvo gerai suprantama, kad Baltarusija, su kuria Lietuvos siena sudaro apie 730 km, yra labai svarbi kaimynė. Lietuvos saugumo ir ekonominiai interesai reikalavo, kad tai būtų demokratiška ir taikinga valstybė.

Geros kaimynystės su Baltarusija siekis turi ir solidų istorinį pagrindą – ilgą bendro gyvenimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje laikotarpį. Po pastarosios žlugimo mus siejo per šimto metų priklausymas Rusijos imperijai, sukilimų ir persekiojimų patirtis. Tad istoriškai lietuviai ir baltarusiai yra gana artimos tautos. Vėliau abiejų tautų istoriniai keliai ėmė skirtis.

Anksčiau prasidėjęs lietuvių tautinis atgimimas leido ir anksčiau išsivaduoti iš svetimųjų valdžios, sukurti modernią nepriklausomą valstybę. Baltarusių tautinis sąmonėjimas vyko lėčiau, politinė jo išraiška – Baltarusijos Rada ir jos 1918 kovo 25 d. paskelbta Baltarusijos liaudies respublika (toliau – BLR). Tačiau tai buvo daugiau simboliniai aktai, neįsikūniję suverenioje valstybėje, neįgiję platesnio pripažinimo (BLR pripažino Lietuva, Latvija ir Ukraina).

Baltarusijos liaudies respublika nebuvo tiksliau apibrėžusi savo teritorinių pretenzijų, kai kurie Rados atstovai sutiko Lietuvai pripažinti Vilnių ir Vilniaus kraštą, kaip numatyta 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašyta Lietuvos taikos sutartimi su Rusija. Tačiau kiti Rados deputatai sutartį, ypač teritorinį jos aspektą – Vilniaus ir Gardino pripažinimą Lietuvai – vertino neigiamai, protestavo prieš ją. Vilnių jie laikė savo kultūros centru, teigė, kad LDK buvo baltarusių valstybė.

Nepaisant to, 1920 m. lapkričio 11 d. Kaune buvo pasirašyta BLR ir Lietuvos sutartis dėl abipusio pripažinimo ir abipusės pagalbos kovojant su Lenkija ir Sovietų Rusija.

Tačiau vos pradėjusi kurtis nepriklausoma baltarusių valstybė buvo bemačius sužlugdyta – rytinę jos dalį užėmė Raudonoji armija ir įkūrė (1919 m. sausio 1 d.) Baltarusijos SSR, o vakarinę dalį, kaip ir visą Vilniaus kraštą, okupavo Lenkija.

Per visą tarpukarį lenkų okupuotas Vilnius buvo svarbiausias vakarinių baltarusių kultūros centras. Čia buvo leidžiami baltarusiški laikraščiai, veikė kultūros įstaigos. Tai palaikė tikėjimą, kad ateityje Vilnius bus ne tik baltarusių kultūros centras, bet ir priklausys Baltarusijai. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, kad 1939 m. Sovietų Sąjungai nutarus Vilnių grąžinti Lietuvai, tarp tautinės orientacijos baltarusių kilo nusivylimas ir nepasitenkinimas, kartu ir antilietuviškos nuotaikos. Reikia taip pat pastebėti, kad tuo metu kaip tik tautiškai mąstanti baltarusių inteligentija labai nukentėjo nuo sovietinės valdžios represijų.

1939 m. rugsėjo 1 d. nacių Vokietijai užpuolus Lenkiją, rugsėjo 17 d. į rytinę jos dalį čia gyvenančių baltarusių „vadavimo“ pretekstu įžengė Raudonoji armija. Po dviejų dienų „išvaduojamas“ ir Vilnius. Lietuvai atsirado vilčių, kad SSRS užleis Lietuvai pagal 1920 m. sutartį jai pripažintą teritoriją.

Tačiau Maskva nesirengė to daryti – juk pagal Vokietijos ir SSRS 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo sutarties (žinomos kaip Molotovo–Ribentropo sutartis) slaptąjį (pirmąjį) protokolą Lietuva turėjo priklausyti Vokietijos įtakos sferai. Traktuojamus kaip Vakarų Baltarusijos teritoriją, Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo rengiamasi prijungti prie Baltarusijos SSR. Maskvos laikraščiuose pasirodė pranešimų apie Vilniuje vykstančius darbo žmonių mitingus, reikalaujančius prijungti Vilnių prie Baltarusijos SSR.

Padėtis pasikeitė, kai rugsėjo 28 d. naktį Maskvoje pasirašoma Vokietijos ir SSRS sienų ir draugystės sutartis, ir Vokietija sąjungininkės naudai atsisako pretenzijų į Lietuvą. Skubiai iškviestam į Maskvą Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui pateikiama pasirašyti Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Lietuvai grąžinamas Vilnius ir siauras teritorijos į rytus nuo miesto ruožas, maždaug penktoji dalis Vilniaus krašto, kuris jai buvo pripažintas pagal 1920 m. sutartį. Kita krašto dalis liko Baltarusijoje. Sutartis pasirašyta 1939 m. spalio 10 d. Prie šios sutarties spalio 27 d. buvo pridėtas papildomas protokolai. Jo pirmajame straipsnyje nustatyta nauja Lietuvos ir SSRS siena, o trečiajame pažymėta, kad šis protokolai pakeičia 1920 m. liepos 12 d. sutarties antrąjį straipsnį. Taip ir buvo nustatyta tarpvalstybinė siena.

Lietuvos visuomenė valstybei jos sostinę grąžinusią sutartį sutiko palankiai, tačiau glumino tai, kad Sovietų Sąjunga pasiliko nemažus Vilniaus krašto plotus, kuriuose autochtonai lietuviai tuo metu dar sudarė gyventojų daugumą.

Baltarusijai atitekusios Vilniaus krašto dalies lietuviškų vietovių gyventojai prašė sovietinės vadovybės priskirti juos prie Lietuvos valstybės. Nuspręsta organizuoti Baltarusijai priskirtų Švenčionių, taip pat Adučiškio, Astravo, Vydžių, Varanavo, Rodūnios ir kitų pasienio rajonų gyventojų apklausą dėl juose gyvenančių lietuvių noro persikelti į Lietuvą arba dėl šių rajonų atidavimo Lietuvos valstybei. Apklausa vyko 1940 m. birželio viduryje, t. y. tuo metu, kai SSRS jau buvo

įteikusi Lietuvai ultimatumą ir vyko laipsniška Lietuvos aneksija. Tų rajonų lietuviai balsų dauguma nusprendė keltis į Lietuvą. Susidarė gana sudėtinga politinė padėtis, kurios atomazga įvyko 1940 m. rugpjūčio 3 d., kai SSRS Aukščiausioji Taryba patvirtino „Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos“ priėmimą į SSRS, kartu patvirtino ir Baltarusijos SSR pasiūlymą perduoti Lietuvos Tarybų Socialistinei Respublikai Švenčionių raj. vakarinę dalį ir Vydžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnės rajonų dalis, kuriose didžioji gyventojų dalis yra lietuviai. Pasiūlymas įvykdytas tik iš dalies. Baltarusijos delegacija nesutiko priskirti Lietuvai lietuviškos Astravo rajono Gervėčių apylinkės, motyvuodama tuo, kad ši lietuviška apylinkė yra apsupta baltarusių tautybės gyventojų ir gerokai nutolusi nuo Lietuvos Respublikos sienų.

1940 m. spalio 1–2 d. Gardine svarstant Lietuvos ir Baltarusijos SSR sienos klausimą, Lietuvos delegacijai pavyko atgauti Švenčionių rajono rytinę dalį, Adutiškį, Druskininkus, Dieveniškės su aplinkiniais lietuviškais kaimais. Ar toks Baltarusijos „dosnumas“ nebuvo inspiruotas Maskvos – atviras klausimas. Kitos lietuvių gyvenamos vietovės liko Baltarusijoje. Nustatyta nauja Lietuvos ir Baltarusijos SSR siena, kuri kaip valstybinė Lietuvos Respublikos siena tebegalioja ir dabar.

Akivaizdu, kad Lietuvos ir Baltarusijos valstybių sienos formavimą tam tikru mastu lėmė galimų kaimyninių valstybių interesai ir vadovų valia, nedaug atsižvelgianti į istorinius ir teisinius kriterijus, gyventojų tautybę ir lūkesčius. Galima taip pat manyti, kad po 1940 m. Lietuvai atstovaujantiems „tarybiniais pareigūnams“ trūko mūsų šalies interesų supratimo, atsakomybės ir pastangų.

Baltarusijos pusėje likusių lietuviškų etninių žemių gyventojai lietuviai, kaip ir Lenkijos okupacijos metais, stengėsi išlaikyti savo tautiškumą, puoselėjo viltį tapti Lietuvos valstybės piliečiais. Tačiau tokio nusistatymo laikytis už valstybinės sienos likusiems Baltarusijos lietuviams buvo nepaprastai sunku. Ne vien jiems – po Lietuvos aneksijos ne lengviau buvo ir atgautų lietuviškų vietovių gyventojams. Sovietinei valdžiai rūpėjo ne užtikrinti tautų lygiateisiškumą, bet slopinti lietuviybę, dabar jau ne tik lenkinant, bet ir rusinant kraštą, viešąjį gyvenimą orientuojant į rusų kalbą. SSRS okupacijos laikotarpiu atvyko daug baltarusių, ukrainiečių ir rusų, kurie nebuvo Lietuvos autochtonai. Tokia situacija truko visą sovietmetį, per jį lietuviybė patyrė ne mažesnių nei per Lenkijos okupacijos laikotarpį nuostolių.

Baltarusijai atitekusių lietuviškų vietovių lietuviai ir toliau neatsisakė siekio susijungti su Lietuvos valstybe. Po 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto paskelbimo jie visas viltis dėjo į Lietuvos valstybės vyriausybę, buvo rašomi memorandumai, kreipimaisi, kuriais prašoma nepalikti likimo valiai senų lietuviškų etninių žemių krašto lietuvių, raginama ieškoti būdų, kaip tas vietas grąžinti Lietuvai. Laukiamų rezultatų tai nedavė. Gervėčių krašto, kurį sudaro 17 didelių ir vieningų lietuviškų kaimų, žmonių susirinkime (1991 10 03) priimtame kreipimesi į Lietuvos valstybės vadovus Vytautą Landsbergį, Gediminą Vagnorių ir Algirdą Saudargą rašoma, kad tragiškų tautai sausio 13-osios įvykių metu Gervėčių krašto žmonės gynė Aukščiausiąją Tarybą, televizijos bokštą, aktyviai dalyvavo plebiscite dėl Lietuvos nepriklausomybės. Net sovietmečio stagnacijos laikais Gervėčių krašto žmonės rinko parašus dėl prisijungimo prie Lietuvos. Daugiau kaip 40 metų šis kraštas buvo niekinamas ir kartais net buvo draudžiama kalbėti gimtąja kalba. „Dabar mes sužinom, kad derybose su Baltarusijos Respublika net nekeliamas klausimas dėl Gervėčių krašto prijungimo, keitimo į nutautusius ar bent ypatingo statuso, apibrėžto sutartimis.“

„Varanavo rajono lietuvių V. Landsbergiui ir G. Vagnoriui adresuotame Memorandume dėl Pietryčių Lietuvos lietuviškų vietovių, jų gyventojų grąžinimo Lietuvos Respublikai (1991 12 12) rašoma: „Gražiais lietuviškais pavadinimais, kaimuose ištisai lietuviškomis pavardėmis ir pravardėmis jų gyventojai lietuviybę išsaugojo carizmo laikais, kaip išgalėdami gynė ją nuo lenkiškųjų

okupantų aršios želigovskijados metais. Mus palaikė broliška gudų tauta, kurios vakarinę dalį engė tie patys lenkų okupantai. Apie šios padangės lietuviškumą liudijo dar ir tai, kad čia iki šio šimtmečio 40-ųjų metų, per visą lenkmetį, lietuviškos inteligentijos su aukštuoju mokslu, kilusios iš vietos lietuviškų kaimų, bažnytkaimių, miestelių buvo daugiau negu kitų tautybių. O nepamirškime, kad lenkiška rytų Lietuvos administracija labai trukdė šviestis lietuviams gimtąja kalba.“ Memorandumą pasirašo Albinas Griška, Izidorius Šimelionis, Kazimieras Garšva.

Laiškuose iš Pelesos, Armoniškių, Varanavo ir kitų lietuviškų vietovių skundžiamasi tebesitęsiančia polonizacija, lietuviško mokyklinio švietimo, kultūrinės veiklos trukdžiais, prašoma, kad dėl šių dalykų Lietuvos valdžia tartųsi su atitinkamomis Baltarusijos įstaigomis.

Ruošiantis užmegzti diplomatinius santykius su Baltarusija ir nustatyti sienas, buvo svarbu apsispręsti dėl pamatinės pozicijos. Teisiniu požiūriu tai galėjo būti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartimi su Rusija nustatyta Lietuvos valstybės rytinė siena. Sutartimi apibrėžtai teritorijai faktiškai tapti Lietuvos valstybės dalimi, kaip žinome, sutrukdė Lenkijos agresija prieš Lietuvą 1920 m. spalio mėnesį.

Teko spręsti sudėtingą klausimą – ar realu laikytis 1920 m. sutarties pozicijos dabar, atsižvelgiant į tai, kad ta sutartis buvo pasirašyta ne su Baltarusija, o su Rusija, kurios dalimi tada buvo Baltarusija? Dabar juk siekiame apibrėžti santykius su nepriklausoma Baltarusija. Tačiau esamoji siena su ja buvo nustatyta ne laisvu kaimyniniu sutarimu, o Kremliaus primesta, kaip riba, skirianti dvi „sąjungines respublikas“ – LSSR ir BSSR. (Ši pastaba galioja ir 1939 m. Lietuvos ir SSRS sutarties papildomo protokolo trečiajam straipsniui.)

Esamosios sienos teisėtumą būtų įmanoma bandyti kvestionuoti tik abipusiu sutikimu. Nors nebuvo aišku, kokia dabartinės Baltarusijos pozicija sienų su Lietuva klausimu, galima buvo numatyti, kad Lietuvos noras tą sieną kvestionuoti, juo labiau koreguoti savo naudai, vestų į konfliktą su kaimynine valstybe, su kuria kaip tik siekiama gerų santykių. Nebuvo pamiršta ir jau minėta, trumpai egzistavusi BLR, kurios kai kurie veikėjai Vilnių ir Vilniaus kraštą laikė sava teritorija.

Be to, praėjus 70-čiai metų nuo 1920 m. sutarties pasirašymo, ja apibrėžtoje teritorijoje buvo naikinamas ir sparčiai nyko lietuviškumas, siaurėjo lietuviškai kalbančių ir norinčių lietuviais išlikti gyventojų sritys. Tai silpnino motyvaciją remtis 1920 metų sutartimi.

Todėl teko laikytis jau minėtos 1940 m. sienos, kuri, šiaip ar taip, tenkino dalį Lietuvos teritorinių siekių. Liko galimybė derėtis su baltarusiais dėl anapus valstybės sienos atsidūrusių lietuvių padėties, gal ir dėl nedidelių sienos korektyvų. Tačiau aplinkybės ir dėl šių dalykų tartis su baltarusiais buvo itin nepalankios. 1990–1991 metai buvo labai neramūs: pietrytiniuose rajonuose sumaištį kėlė lenkaiškai autonominkai, po šalį važinėjo sovietiniai kariškiai, užiminėdami įstaigų pastatus, baugindami gyventojus. Ypač neramus pasienio su Baltarusija ruožas, kuriame buvo terorizuojami Lietuvos pasienio kontrolės postų pareigūnai, deginami jų nameliai. 1991 m. gegužės 19 d. Šalčininkų rajono Krakūnų pasienio kontrolės poste naktį nušautas posto pamainos vadas Gintaras Žagunis.

Nebuvo aiškus Baltarusijos kaip valstybės politinis veidas. Artėjo rinkimai, per kuriuos galėjo pasikeisti politinių jėgų santykis nebūtinai geros kaimynystės su Lietuva naudai. Buvo požymių, rodančių, kad pradėdama lošti „baltarusiška korta“. Dar M. Gorbačiovo „pertvarkos“ metais, aiškėjant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galimybei, buvo girdimi iš Kremliaus ateinantys įspėjimai ir gąsdinimai, esą, jei Lietuva išstos iš Sovietų Sąjungos, teksią kelti Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybės klausimą.

Tai nebuvo visiškai nauja. Baltarusių inteligentija jau nuo seniau ieškojo savo tautinio tapatumo apibrėžties, savo vietos istoriniame laike ir erdvėje. Tokias paieškas lydėjo nacionalistinės nuotaikos su ženkliu antilietuvišku atspalviu. Reikšmingą vaidmenį šiame vyksme vaidina kai kurie baltarusių

istorikai, aiškinantys, kad LDK buvusi baltarusiška valstybė, todėl istorinė Litva – tai Baltarusija, ne Lietuva, pastaroji tapatinama su Žemaitija. Baltarusija ir esanti pagrindinė LDK palikimo paveldėtoja, Vilniaus kraštas turįs priklausyti Baltarusijai, o Vilnius – būti laikomas Baltarusijos sostine.

Tokią nuostatą propagavo ir „Slavų soboru“ besivadinanti organizacija, savo suvažiavime 1992 m. vasario 20 d. priėmusi rezoliuciją, kad Baltarusija turi istorines ir juridines teises paveldėti Vilniaus kraštą.

Baltarusijos spaudoje pasirodė aiškinimų, kad Antrojo pasaulinio karo metu Vilnius ir Vilniaus sritis neteisėtai perduoti „buržuazinei Lietuvai“, neatsiklausus baltarusių tautos valios („Sovetskaja Belorussija“, 1990 08 25). Pabrėžiama, jog tai Molotovo–Ribentropo pakto pasekmė, todėl, pripažįstant šį paketą neteisėtą, Vilniaus krašto priklausomybė turėtų būti iš naujo sprendžiama. Minimimi įvairūs sprendimo variantai – nuo Vilniaus perdavimo Baltarusijai iki „nepriklausomo miesto“ statuso. Jeigu Vilnius taptų tokiu miestu ir jame veiktų krašto seimas dalyvaujant visoms tautinėms bendruomenėms, jis ir nuspręstų, kieno jurisdikcijai turi priklausyti miestas ir kraštas, – samprotaujama viename iš baltarusių laikraščių („Naša niva“, 1992, Nr. 5).

Tokios ir panašios nuomonės buvo dėstomos ne tik spaudos puslapiuose, bet pasigirsdavo ir iš politikų tribūnų. Lietuvai vos paskelbus nepriklausomybės atkūrimą, 1990 m. kovo 29 d., Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas padarė pareiškimą teritorijos klausimais ryšium su Lietuvos „išėjimu iš SSRS“. Jeigu Lietuvos SSR išeis iš SSRS, – sakoma pareiškime, – netenka galios 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įstatymo punktas dėl Baltarusijos SSR Švenčionių rajono ir dalies Vydžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnės rajonų teritorijos perdavimo Lietuvos SSR. „Ryšium su tuo, kas išdėstyta, – teigiama toliau, – būsime priversti primygtinai reikalauti sugrąžinti Baltarusijos SSR baltarusiškas žemes.“

Tenka prisiminti ir Baltarusijos užsienio reikalų ministro Piotro Kravčenkos žodžius, 1992 m. pasakytus „Reuters“ korespondentui, esą Vilniaus kraštas turi priklausyti Baltarusijai (dėl šių ministro žodžių ministerija turėjo atsiprašyti Lietuvos).

Tačiau Baltarusijos politiniame gyvenime buvo ir kitokių nuomonių. Akivaizdus pavyzdys – Baltarusijos liaudies fronto „Adradženne“ Soimos valdyba, 1990 m. balandžio 3 d. pareiškus, jog BSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pareiškinys nėra savarankiškas sprendimas, nėra padikuotas tikro rūpesčio dėl baltarusių tautos interesų. Ta aplinkybė, kad pareiškime išdėstyti teritoriniai reikalavimai siejami tik su Lietuvos išėjimu ar neišėjimu iš SSRS sudėties, rodo, kad tai tėra tik politinio šantažo būdas. BSSR AT Prezidiumo pareiškinio tikslas, – rašoma pareiškime, – yra ultimatyviu spaudimu sutrukdyti įgyvendinti Lietuvos Respublikos valstybinę nepriklausomybę, sukurti įtampas tarp Baltarusijos ir Lietuvos židinių, provokuoti tarpnacionalinę nesantaiką ir karinį įsikišimą.

1992 m. vasarį pradėjus darbą mišriai Lietuvos ir Baltarusijos sienų nustatymo komisijai, apie teritorines pretenzijas Lietuvai prabilo jau minėtas Baltarusijos užsienio reikalų ministras P. Kravčenka (1992 02 24). „Nesantaikos obuoliu“, kaip ir 1940 metais, tapo Druskininkų kurortas, trumpą laiką (1939 10–1940 08), žlugus Lenkijos valstybei, priklausęs Baltarusijai. Anuomet Lietuvos (jau – LSSR) naudai lėmė toks argumentas: geriausias Lietuvos kurortas Palanga yra draudžiamoje pasienio zonoje, tai apsunkina jo prieinamumą, todėl Lietuvos darbo žmonių poreikiams turi būti paliktas Druskininkų kurortas, kuriuo galės naudotis ir baltarusiai, nes sąjunginių respublikų sienos yra sąlyginės.

Galiausiai pasitenkinta baltarusiška sanatorija „Baltarusija“ Druskininkuose. Be sanatorijos nebus diplomatinių santykių, – yra pareiškęs P. Kravčenka. Nesutarimai trukdė sienos delimitavimo eigą, be to, rodė ne tik Minsko, bet gal ir Kremliaus norą įverti Lietuvą į ginčus dėl Vilniaus priklausymo.

Į baltarusių teritorines pretenzijas, susilaikant nuo oficialių valdžios pareiškimų, buvo reaguojama lietuviškoje spaudoje, pateikiami tinkami joms atremti argumentai. Rašoma, jog Baltarusija, reikšdama Lietuvai teritorines pretenzijas, turėtų paneigti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutarties su Rusija, pagal kurią buvo nustatyta Lietuvos rytinė siena, teisinę galią. Sutartis neprieštaravo tarptautinei teisei ir 1921 m. kovo 8 d. buvo užregistruota Tautų Sąjungos sekretoriате. Vėliau nei Lietuva, nei Rusija (RSFSR, jos teisių perėmėja SSRS) nepriėmė jokio teisinio akto, liudijančio tos sutarties atsisakymą, nors lenkai spaudė tai daryti. SSRS AT 1940 m. rugpjūčio 3 d. aktas dėl Lietuvos priėmimo į SSRS sudėtį faktiškai naikino 1920 m. liepos 12 d. sutarties galią, bet jis nebuvo teisinis: Lietuva buvo įjungta į SSRS sudėtį panaudojus jėgą. Apie 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartį Baltarusijoje kalbama nenoriai ar paprasčiausiai nutylima. Kaip jau minėta, kai kurie BLR atstovai vienu metu protestavo dėl teritorinio šios sutarties aspekto. Trūksta duomenų, rodančių, ar kokių nors pareiškimų darė BSSR (įkurta 1919 m. sausio 1 d.) vadovybė. Nors, tiesą sakant, ji ir negalėjo protestuoti be nurodymo iš Maskvos.

Amerikos lietuvių visuomenės veikėjas Algimantas Gureckas, detalai analizuodamas situaciją ir problemas, kurios neišvengiamai kiltų Lietuvai siekiant atgauti lietuvių gyvenamas Baltarusijos teritorijas, darė išvadą, jog „geriau pasilikti su dabartine Lietuvos–Gudijos siena, atsisakant pasirašyti bet kokius sienos pakeitimus Lietuvos nenaudai“.

1991 m. spalio 24 d. Vilniuje V. Landsbergis ir S. Šuškevičius pasirašė deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos geros kaimynystės santykių principų“. Tų pačių metų gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pripažino Baltarusijos Respubliką, o gruodžio 27 d. Baltarusijos Respublikos Aukščiausioji Taryba pripažino Lietuvos Respubliką. 1992 m. užmegzti diplomatiniai santykiai ir prasidėjo naujas dviejų kaimyninių valstybių santykių etapas.

Trumpai apibendrinant

Baltarusija, kaip ir Ukraina, tapdama nepriklausoma valstybe, užbaigė pokomunistinės Europos politinio žemėlapių formavimą. Šioms šalims tapus nepriklausomomis valstybėmis, į politikos sceną išėjo visi pagrindiniai Rytų Europos istorinės dramos veikėjai. Tapo apibrėžtesnė Lietuvos geopolitinė situacija Rusijos ir Lenkijos atžvilgiu. Istoriniu, kultūriniu ir tautiniu požiūriais Lietuva ir Baltarusijos ryšiai su Lenkija daug kuo analogiški – metų metus gyvenome toje pačioje valstybėje, kurioje ženkliai dominavo lenkiška kultūra. Jeigu kiltų kokių nesklandumų ir įtampų su mūsų pietvakarių kaimyne, pavyzdžiui, dėl lenkiškai kalbančių mažumų padėties, Lietuva ir Baltarusija galbūt galėtų laikytis vienodos pozicijos.

Panašus santykis ir su Rusija, kurios imperinės – pradžioje carinės, po to sovietinės – valstybės dalimi, nors ir skirtingomis aplinkybėmis, buvo ir Lietuva, ir Baltarusija. Šiai tapus nepriklausoma, Lietuva rytuose ir pietuose ribosis ne su didžiosios imperijos dalimi, o su suverenia, savo politinio veido ieškančia valstybe. Kaip tai vyks, daug priklausys nuo to, ar naujoji valstybė gebės atitrūkti nuo Rusijos, ar nuo jos politinio palikimo poveikio. Alternatyva tam poveikiui – orientacija į vakarietiškus politinio gyvenimo standartus. Lietuvos interesus ir kaimynišką pareigą yra skatinti ir remti tokią orientaciją. Tai svarbi geros kaimynystės sąlyga.

Tomasz Błaszczak, Baltarusiai Lietuvos valstybės taryboje 1918–1920 metais, *Parlamentaro studijos*, 2013, Nr. 15, p. 98–117.

[...] Lietuvos Taryba ir baltarusių klausimas

Lietuvių ir baltarusių santykius iki 1917 m. vasaros galima apibūdinti kaip draugišką bendradarbiavimą, kuris pasibaigė žlugus buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo planams. Nuo šio momento abiejų tautų atstovai savų tautinio vystymosi kelių ieškojo atskirai, o kai kur pradėjo ir konkuruoti, nes tiek lietuviams, tiek baltarusiams tuometinių politinių veiksmų centras buvo Vilnius. Tik 1917 m. pabaigoje baltarusių judėjime išryškėjo Minsko įtaka, nes ryšiams su vilniečiais trukdė fronto linija, o nuo 1918 m. vasario mėn. – ir vokiečių karinė administracija.

Lietuvos Tarybos (nuo 1918 m. liepos 11 d. – Lietuvos Valstybės Taryba) sukūrimas 1917 m. rudenį sukėlė baltarusių pasipriešinimą. Jau 1917 m. rugsėjo 19 d. Baltarusių tautinis komitetas Vilniuje protestavo prieš istorinės Lietuvos dalijimą, kuris, jų teigimu, ardė vientisą ekonominę erdvę į dvi dalis ir buvo pragaištingas visam regionui. Netrukus baltarusiai nutarė sušaukti savo konferenciją, bet ilgą laiką tokiam sumanymui priešinosi vokiečių administracija.

Lietuvių konferencija Tarybai suteikė teisę kooptuoti į sudėtį naujus narius, ypač tautinių mažumų atstovus. Jų skaičius neturėjo būti didesnis nei ketvirtadalis visos Tarybos sudėties. Mažumų atstovai turėjo „solidarizuotis su priimtuoju Lietuvos nepriklausomybės obalsiu, nebūti susitepę priešinga Lietuvai akcija ir kad suprastų lietuvių kalbą“. Šiam tikslui buvo sudaryta speciali Tarybos komisija, į kurią įėjo Steponas Kairys, Aleksandras Stulginskis ir Jonas Vileišis. Kadangi lenkai Tarybos atsiradimą visiškai ignoravo, o žydams atsiskyrimas nuo Rusijos tuo metu buvo nepriimtinas, vienintelė tautinė mažuma, su kuria galima derėtis, buvo baltarusiai.

Jau 1917 m. spalio mėn. įvyko pirmieji pasitarimai su baltarusiais. Tiesa, ne su visą baltarusių judėjimą apimančia grupe, o su vadinamąja Vaclovo Lastauskio grupuote, kuri išsiskyrė Baltarusių tautiniame komitete. Derybos greit sustojo, nes baltarusiai pateikė sąlygas, pagal kurias kuriama valstybė turėtų būti išplėsta baltarusių etninės žemės rytuose ir būtų sudaryta iš dviejų lygiagrečių vienetų, išskirtų kalbiniu principu. Vienintelis konstruktyvus derybų rezultatas – nutarimas tęsti derybas, kai bus sušaukta baltarusių konferencija. Tai atitiko Lietuvių konferencijos nutarimus, skelbiančius, kad mažumos turėtų siųsti delegatus į Tarybą per sušauktas konferencijas.

Reaguodami į Lietuvos Tarybos formavimą ir jos veiklą baltarusiai 1918 m. sausio 25–28 dienomis surengė konferenciją, kurioje ketino sudaryti baltarusių tautinės atstovybės Oberoste organizacinius pamatus. Tam reikėjo nustatyti santykius su LVT ir jos planais atkurti valstybingumą. Konferencijos dalyviai priėmė rezoliuciją, kurioje teigė, kad „nepripažįsta Lietuvos Tarybos nutarimų kaip Lietuvos ir Baltarusijos balso ir neprisiima atsakomybės už jos politinius įsipareigojimus“. Konferencijoje išrinkta Vilniaus baltarusių rada (toliau – VBR), o jos pirmininku paskirtas Antanas Luckevičius. Rada turėjo koordinuoti baltarusiškų organizacijų veiklą ir veikti kaip visų baltarusių atstovybė vokiečių okupuotoje teritorijoje. Įgyvendinti antrą tikslą buvo problemiška, nes konferencijoje dalyvavo atstovai tik iš Lietuvos srities, tad į VBR buvo išrinkti išimtinai vilniečiai, dėl to jos įtaka kitose teritorijose buvo ribota. Konferencijoje vėl pasisakyta už bendros baltarusių ir lietuvių valstybės formavimą.

VBR atstovai atidžiai stebėjo situaciją Minske, kur 1917 m. gruodžio mėn. įvyko baltarusių suvažiavimas, o toliau veikė rada, kuri paskelbė Baltarusijos Liaudies Respublikos (toliau – BLR) įkūrimą. Tiesa, reikia manyti, kad būtent VBR atstovai, kuriems vokiečiai leido išvykti į Minską, greičiausiai įkvėpti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo vasario 16 d., turėjo lemiamos įtakos BLR nepriklausomybės paskelbimui 1918 m. kovo 25 d.

Nors santykiai tarp VBR ir Tarybos buvo riboti, 1918 m. balandžio 23 d. surengtos bendros derybos su Tarybos mažumų komisija. Susitikime dalyvavę VBR atstovai Antanas Luckevičius, Daminikas Siamaška ir Janka Stankevičius pirmą kartą pripažino Lietuvos nepriklausomybę, bet išklė abejonių dėl jos teritorijos. Delegacija taip pat deklaravo, kad baltarusių tikslas yra LDK atgimimas, kaip Lietuvos ir Baltarusijos federacija, o Tarybos kuriama valstybė yra tik mažoji Lietuva, galinti tapti LDK atgimimo branduoliu. Baltarusiai išreiškė norą prisijungti prie Tarybos darbų, bet reikalavo, kad Lietuvos Taryba būtų performuota į Lietuvos Valstybės Tarybą, kurioje baltarusiai turėtų savo proporcingą atstovybę; žemės į Vakarus nuo Brastos taikos linijos neturėtų būti dalijamos (t. y. Lietuvai turėtų priklausyti Balstogės ir Bielsko apskritys); būsimąją valstybę sudarytų du federaciniai vienetai. Lietuviai pritarė pasiūlymui dėl Bielsko ir Balstogės, bet kategoriškai atsisakė federacijos su Minsku, nes LVT neturėjo Lietuvių konferencijos suteiktų įgaliojimų spręsti tokius klausimus. Lietuviai dar tą pačią dieną pasiūlė dviem baltarusių atstovams įeiti į Tarybą, bet baltarusiai reikalavo proporcingos atstovybės. Mažumų komisija, pateikusi raportą apie savo veiklą, balandžio 27 d. buvo likviduota, o mažumų reikalai palikti Tarybos prezidiumo kompetencijai. Reikia pažymėti, kad teritorinis klausimas, itin svarbus baltarusiams, Taryboje taip ir nebuvo oficialiai suformuotas iki 1918 m. vidurio, jis pamažu ėmė atsirasti tik derybose su vokiečiais 1918 m. antroje pusėje.

Baltarusių atstovų įėjimas į Lietuvos Valstybės Tarybą

Prie tautinių mažumų reikalų buvo grįžta tik 1918 m. rudenį, kai vokiečių valdžia nutarė leisti lietuviams kurti vyriausybę ir laipsniškai perduoti jiems valdžią su sąlyga, kad LVT sudėtį papildys visų tautinių mažumų atstovai. Spalio 30 d. buvo sukurta nauja komisija, kurią sudarė Jurgis Alekna, Kazys Bizauskas ir J. Vileišis, tačiau konkrečių derybų buvo nuspręsta palaukti, kol bus sudaryta Vyriausybė. Būtent Vyriausybė vedė tolesnes derybas su baltarusiais, tiesa, dėl šaltinių trūkumo nėra galimybės atkurti visą derybų raidą ir, kas svarbiausia, kokie buvo tų derybų nutarimai. Yra žinomi rezultatai: baltarusių atstovai įėjo į LVT, buvo sukurta Gudų ministerija, Lietuvos kariuomenėje suformuoti baltarusių daliniai. Vis dėlto šių nutarimų sąlygos yra gana miglotos. Abi pusės nesudarė nė vieno bendro dokumento, greičiausiai neįvyko nė vienas bendras posėdis, o visas derybas vainikavo kelių dokumentų mainai. Vien deklaracijomis paremtas susitarimas sukūrė struktūras, kurios, kaip parodė laikas, pagal abiejų pusių sumanymą turėjo funkcionuoti kitaip.

Derybos vyko baltarusiams gana sudėtingu metu. VBR pirmininkas A. Luckevičius tuomet dirbo Minske, buvo diplomatinės misijos Kijeve narys, o lapkričio 22 d. tapo BLR Ministru Pirmininku ir užsienio reikalų ministru, todėl neturėjo jokios įtakos įvykiams Vilniuje. Lapkričio 3 d. VBR išleido rezoliuciją, kurioje paskelbė save kaip lygiateisę su LVT krašto baltarusių atstovybe ir išreiškė norą sušaukti bendrą lietuvių ir baltarusių parlamentą. Taip pat VBR pristatė sąlygas, kurias išpildžius būtų pasiruošusi pasiųsti savo atstovus į LVT: teritorinis Bielsko ir Balstogės klausimas, proporcinga baltarusių atstovybė parlamente ir vyriausybėje, baltarusiškų žemių autonomija ir baltarusių kariuomenės įkūrimas. Nors į VBR pareiškimą nebuvo atsakyta, šie reikalavimai tapo išėities tašku tolesnėms deryboms.

VBR savo reikalavimus pakartojo ir išplėtė dar porą kartų – lapkričio 14 ir 21 d.: baltarusių atstovai turėjo sudaryti 25 proc. LVT narių; jie turėjo gauti vieną ministeriją, turėjo būti sukurta baltarusių sekretoriatas (iš LVT narių) kaip organas, tarpininkaujantis tarp Vyriausybės ir baltarusių gyventojų; baltarusių gyvenama teritorija turėjo būti aprūpinta lėšomis, proporcingomis jos plotui ir populiacijai; Lietuvos ribose turėjo pasilikti Balstogė su Bielsku; baltarusiškoms dalims turėjo būti suteikta autonomija su baltarusių oficialia kalba; nedelsiant turėjo būti sukurta balta-

rusiška mokyklų inspekcija. Gavusi Vyriausybės pritarimą šioms sąlygoms, VBR buvo pasiruošusi iš karto išsiųsti savo atstovus į LVT.

Vyriausybė iš pradžių nepriėmė konkrečių sprendimų, tik nutarė, kad bendradarbiavimas yra svarbus. Lapkričio 23 d. Vyriausybė nusprendė, kad besąlygiškai sutinka tik dėl atskiros mokyklų inspekcijos sudarymo bei pritarė Baltarusių sekretoriato kūrimui. Nuo atsakymo į kitus klausimus susilaikė: Bielsko ir Balstogės klausimas liko taikos kongreso užduotimi (į delegaciją kongresui turėjo įeiti ir baltarusių atstovai), klausimus dėl autonomijos ir baltarusių kalbos turėjo spręsti Steigiamasis Seimas.

Nors jokių konkrečių nutarimų Vyriausybės ir VBR derybose nebuvo pasiekta, klausimas dėl gudų atstovybės iš karto įtrauktas į LVT posėdžio lapkričio 27 d. darbotvarkę. Derybų su baltarusiais rezultatus paskelbė premjeras Augustinas Voldemaras. Jo nuomone, baltarusiai neaiškiai formavo savo reikalavimus, todėl derybos tiek ilgai užsitęsė. Ne visai suprantama buvo Baltarusių sekretoriato koncepcija, bet pagaliau paaiškėjo, kad jo „uždavinys susisiekti su visomis ministerijomis ir vienyti gudų reikalus“.

Po A. Voldemaro pareiškimo Antanas Smetona perskaitė LVT prezidiumo rezoliuciją, kuri buvo priimta vienbalsiai: „Pareiškus gudų Radaį, kad ji stovi ant Lietuvos valstybės nepriklausomybės pamato ir nori dirbti bendrai su Lietuvos valdžia Lietuvos valstybės atstatymui, Valstybės Taryba, nerišdama klausimo dėl procentinių tautų santykių Lietuvoje, kooptuoja šešius gudų atstovus, remdamasi pertraktacijomis Gudų Rados ir Ministeriu Pirmininku ir pačios Rados pareiškimu Ministerių Pirmininkui, jog šešių gudų atstovybė yra nuo visų Lietuvos gudų gyventojų.“ „Toliau A. Smetona pristatė baltarusių atstovų pavardes, kurias VBR išrinko jau lapkričio 24 d.: Kazimieras Falkevičius, Ivanas Luckevičius, V. Lastauskis, kun. Vladzislavas Taločka, Daminikas Siamaška ir Janka Stankevičius. LVT baltarusių kandidatus priėmė atviru balsavimu: 15 balsavo „už“, 2 susilaikė (Donatas Malinauskas ir J. Vileišis) ir 1 – „prieš“. Mykolas Biržiška, kuris balsavo „prieš“, argumentavo, kad „jis negalys balsuoti už kooptavimą visų atstovų, nes jų tarpe yra žmonių, prieš kuriuos jis visuomet balsuos“.

Po pertraukos D. Siamaška ir V. Lastauskis gudų atstovybės vardu pasirašė deklaraciją. Ją perskaitė V. Lastauskis: „Gudų Rada, išrinkta sausio 25–27 d. 1918 m. konferencijos atstovų tų gudų žemių, kurios yra į vakarus nuo senojo fronto, remdamasi minėtos konferencijos nusprendimais ir laikydama idealu Lietuvių-Gudų federacinės sudarymą dėl svarbumo gyvenamojo momento, rado reikalingu prisidėti prie konkretaus Valstybės Tarybos darbo, laikydama ją vienatine dabar sekama Lietuvos atstovybe. Gudų Rada tiki, kad dvi tautos sujungtos istorijos praeitimi ir ekonominėmis sąlygomis padavusios viena kitai rankas, įstengs laimėti sau laisvą ir nepriklausomą gyvenimą, eidamos keliu demokratingo bendros valstybės statymo.“ V. Lastauskis taip pat deklaravo, kad „gudų atstovybė nutarė sutartinai dirbti su Valstybės Taryba, neatsižvelgiant į kitas tautas. Bendra praeitis ir dabartinis vargas rodo kelią mūsų bendram darbui“. Tą pačią dieną VBR pristatė Juozapo Voronko kandidatūrą į gudų reikalų ministrus, bet jo paskyrimas, kaip ir ministerijos formavimas, užsitęsė dar beveik porą savaitių. Baltarusių įėjimas į LVT vienareikšmiškai buvo lietuvių laimėjimas.

Baltarusių institucijų veikla Lietuvos valstybėje niekada nebuvo paremta oficialiu jų kompetencijų apibrėžimu. Kadangi didesnių problemų dėl baltarusių karinių dalinių nebuvo, tiek ministerijos, tiek sekretoriato funkcionavimas visiškai nebuvo reguliuojamas. Bandymai nustatyti tam tikras teisinės ribas ilgą laiką buvo siūlomi iš baltarusių pusės. Jų nuomone, lietuviai 1918 m. lapkričio mėn. pripažino baltarusiškų žemių autonomiją. Kadangi visos susitarimų aplinkybės nėra žinomos, sunku vienareikšmiškai spręsti, ar baltarusiams buvo pažadėta kokia nors autonomijos forma. Nors oficialiai lietuviai neigė autonomijos pripažinimą, kai kurie jų veiksmai (pvz., balta-

rusių ministerijos perkėlimas į Gardiną, o ne į Kauną, kaip visos Vyriausybės) galėjo pretenduoti į tokios autonomijos užuominas.

Baltarusių veikla Lietuvos Valstybės Taryboje

Baltarusių sekretoriatas (kurį sudarė visi baltarusių atstovai LVT), sukurtas pagal 1918 m. lapkričio mėn. nutarimą, niekada netapo formalizuota institucija. Lietuviai šią grupę traktavo kaip „gudų frakciją“, panašiai kaip kitas politinių partijų grupes. Išskyrus pradinį sekretoriato veiklos laikotarpį Vilniuje 1918 m. lapkričio ir gruodžio mėn., sunku atrasti jo ar netgi pavienių asmenų veiklos pėdsakų. Priežastys yra ne tik šaltinių trūkumas, bet ir specifinis baltarusių pozicijų vertinimas Lietuvos valstybėje.

Viena iš pirmųjų užduočių, kurią turėjo atlikti sekretoriatas kartu su gudų reikalų ministru – teikti kandidatūras į Vyriausybės komisarų baltarusių gyvenamose apskrityse. Pirmiausia baltarusių atstovai dirbo einamuosius LVT darbus. Sunku pasakyti, kokia situacija buvo atskirų komisijų posėdžiuose, bet LVT plenumė kartais iškildavo problema dėl kalbos, nes nė vienas baltarusių atstovas nemokėjo lietuvių kalbos. 1918 m. gruodžio 2 d. LVT protokole liko J. Stankevičiaus balso įrašas, diskusijoje apie gen. Kiprijoną Kondratovičių jis nurodo, kad „gudai nesupranta to, kas dabar kalbama taip svarbiu klausimu“.

Lapkričio 29 d. į LVT komisiją Vilniaus universiteto statuto projektui parengti buvo išrinktas V. Lastauskis, kuris tame posėdyje pabrėžė būtinybę įtraukti baltarusių kalbą į universiteto studijas: „Lietuvių praeitis taip surišta su baltgudžių kalba. Pažinimui mūsų krašto istorijos yra labai svarbios „Lietuvos Metrikos“, jos parašytos gudų kalba.“ V. Lastauskiui buvo pritarta, o M. Biržiška pridūrė, kad „Gudų literatūros katedra būtinai reikalinga ir mūsų literatūrai nušviesti, ir pilietiškumo žvilgsniui“. Pagaliau katedra, kuri turėjo veikti Socialinių mokslų fakultete, buvo pavadinta Gudų kalbos, istorijos ir literatūros katedra. V. Lastauskio ir I. Luckevičiaus iniciatyva statute atsirado įrašas, kad „be lietuvių kalbos, lekcijos, prireikus, skaitomos ir kitomis kalbomis“. 1918 m. gruodžio 5 d. priimtas statutas liko tik popieriuje, nors vėliau tapo pagrindu 1922 m. Kaune atsiradusiam Lietuvos universitetui. Vis dėlto pasikeitus geopolitinei situacijai, baltarusių kalbos katedra tapo nebeaktuali.

Kadangi nebuvo galimybių surengti rinkimus į Steigiamąjį Seimą, vienu iš svarbiausių LVT uždavinių 1918 m. gruodžio mėn. buvo konferencijos, kuri įteisintų LVT kaip legalią visų Lietuvos gyventojų atstovybę, organizavimas. Keltas klausimas, ar reikia perrinkti naują Tarybą, ar užtektų tik papildyti esamos LVT sudėtį. Atrodo, baltarusių atstovybė šiuo klausimu bendros nuomonės neturėjo. V. Laustausko teigimu, atsižvelgiant į tuometinę situaciją, LVT sudėtį reikėjo tik papildyti, nes visos Tarybos perrinkimas galėjo turėti neigiamų pasekmių. Jis siūlė „vesti pririnkimus į Tarybą tautinėmis kurijomis“. Savo ruožtu I. Luckevičius, kuris buvo išrinktas į LVT komisiją konferencijai paruošti, siūlė suteikti konferencijai kuo „plačiausius įgaliojimus, kad negalima būtų padaryti jokių užmetimų“.

Gana greitai pasireiškė pirmieji nesusipratimai tarp Baltarusių sekretoriato ir LVT bei A. Voldemaro Vyriausybės. Jų priežastis buvo naujojo Vilniaus vyskupo Jurgio Matulaičio ingresas. Dar per lapkričio mėn. vykusias derybas VBR išreiškė pageidavimą, kad naujasis vyskupas per ingresą pasakytų kalbą baltarusiškai. Šis pasiūlymas buvo priimtas ir įtrauktas į oficialų A. Voldemaro laišką, taip pat jame nominato buvo paprašyta lietuvių ir baltarusių kalbomis perskaityti probullą. J. Matulaitis pasiūlymą priėmė, bet pabrėžė, kad visų pirma savo kalbą perskaitys lenkiškai. Pagalbos parengti kalbą baltarusiškai J. Matulaitis paprašė kunigo V. Taločkos. Nežinoma, ar nominato kalba buvo parašyta, nes leidimo baltarusiškai sakyti kalbą per ingresą Vilniaus kapitula, kaip šeimininkė, nedavė. Todėl per gruodžio 8 d. vykusį ingresą J. Matulaitis kalbėjo tik lenkiškai ir lietuviškai.

Iškilmėse LVT ir Lietuvos Vyriausybės atstovai nedalyvavo, nes kapitula juos boikotavo ir nepa-ruošė atskirų vietų Katedroje.

Baltarusių sekretoriatas dėl susidariusios padėties kaltino LVT ir reikalavo iš jos ryžtingos intervencijos. LVT nariai dvasininkai aiškino, kad tai yra vidiniai Bažnyčios reikalai, į kuriuos valstybė neturėtų kištis. Dauguma LVT narių buvo kitos nuomonės, tad privertė A. Voldemarą asmeniškai susitikti su vyskupu J. Matulaičiu, kuris pareiškė, kad Vyriausybės raštas buvo sustabdytas kapituloje ir jis pats susipažino su jo turiniu tik po ingresso.

Baltarusių sekretoriatas buvo vienas iš iniciatorių, reikalavusių žydų atstovybę padidinti nuo 2 iki 3 atstovų. Tai buvo paskutinis sekretoriato veiksmas, kuriame dalyvavo visi jo nariai. Gruodžio 11 d. posėdis buvo paskutinis prieš suplanuotą pertrauką, o kita LVT sesija prasidėjo tik 1919 m. sausio 23 d. Kaune, pasibaigus Antrajai Valstybės konferencijai, kurioje baltarusiams atstovavo tik V. Lastauskis. Anksčiau, gruodžio 21 d., I. Luckevičius ir J. Stankevičius pareiškė, kad „ryšium su paskutiniais vyriausybės ir LVT prezidiumo veiksmais, kurie buvo padaryti be baltarusių atstovų žinių, jie negali toliau laikytis Tarybos nariais“. Tikėtina, kad „paskutiniu veiksmu“ I. Luckevičius ir J. Stankevičius laikė LVT sprendimą pasitraukti iš Vilniaus ir baltarusiškas institucijas atskirti nuo kitų valstybės valdžios organų, prie kurių pasiliko tik Baltarusių sekretoriatas.

Paskutinėmis 1918 m. dienomis prasidėjus evakuacijai iš Vilniaus, sekretoriato veikla praktiškai buvo sustabdyta. Kunigas V. Taločka ir K. Falkevičius, likę Vilniuje, nors ir buvo formaliai laikomi LVT nariais, jos posėdžiuose daugiau nebedalyvavo. V. Lastauskis tapo baltarusių atstovu prie Lietuvos pasiuntinybės Berlyne, o D. Siamaška – Lietuvos delegacijos į Paryžiaus taikos konferenciją nariu. LVT likimas buvo sprendžiamas Antrojoje Valstybės konferencijoje, kurioje nuspręsta papildyti LVT naujais nariais. Atsižvelgta į V. Lastauskio siūlymą leisti baltarusiams pateikti 3 naujus narius. Tarybos sudėtis baltarusių atstovais papildyta tik 1919 m. balandžio 4 d. – į LVT kooptuoti Gardino krašto atstovai, Upravos nariai: protojerėjus Ivanas Korčynskis ir medicinos daktaras Kanstantinas Bialeckis. Pirmasis pasižymėjo nelabai gera moskalofilo ir juodosios šimtinės reputacija, bet laikui bėgant tapo baltarusių judėjimo šalininku. Antrasis buvo baltarusių pulko Gardine gydytojas ir aktyvus kultūros veikėjas. Trečiuoju baltarusių atstovu tapo J. Voronko, kuris kartu tęsė ministro darbą Vyriausybėje.

Lenkų valdžia netrukus areštavo I. Korčynskį ir K. Bialeckį (kartu su kitais Baltarusių Gardino valdybos nariais). Nepaisant LVT protestų, jie buvo paleisti tik 1920 m. pavasarį. K. Bialeckis taip ir neatvyko į Kauną, pasiliko Gardine, kur tęsė gydytojo praktiką. Jo politinės pažiūros tapo panašios į Baltarusių tautinio komiteto, su kuriuo K. Bialeckis bendradarbiavo dar 1919 m. Taip ir nepavyko nustatyti, ar po 1920 m. jis apskritai turėjo ryšių su Lietuva. Vienintelis žinomas K. Bialeckio veiksmas, atliktas jam būnant sekretoriato nariu, buvo raštas Ministrui Pirmininkui Pranui Dovydaičiui, kuriame prašė įtraukti Baltarusių sekretoriato atstovą į Lietuvos ypatingosios misijos į Varšuvą sudėtį. Į šią vietą K. Bialeckis siūlė V. Lastauskį, be to, jo siūlymu misijos sudėtį turėjo papildyti vienas baltarusių karininkas, kurį nurodyti turėtų sekretoriato atstovas.

Kaip minėta, D. Siamaška buvo Lietuvos delegacijos Paryžiuje nariu, nors ten, panašu, kaip ir LVT darbe Vilniuje ar Kaune, jo veikla nebuvo labai aktyvi. Jis nebuvo pasiruošęs tokio lygio užduotims ir nuo išvažiavimo į Paryžių nepalaikė beveik jokių ryšių su baltarusiais. Jo pažiūros pamažu įgavo antibaltarusišką atspalvį, o jo vaidmuo Lietuvos delegacijoje tapo reikšmingas tik po BLR atstovo konferencijai A. Luckevičiaus atvykimo į Paryžių 1919 m. vasarą. Galima teigti, kad D. Siamaška buvo pasinaudota BLR delegacijai neutralizuoti.

1919 m. birželio mėn. viduryje D. Siamaška parengė konferencijai „Memorandumą dėl baltarusių Lietuvos valstybėje“, kuriame besąlygiškai pripažino Lietuvos valstybės teises (pagal 1918 m.

lapkričio nutarimus) į Vilniaus ir Gardino kraštus. Toks žingsnis galėjo reikšti tik viena – visišką D. Siamaškos pašalinimą iš baltarusių judėjimo. D. Siamaškos pasirodymas Paryžiuje tapo dar viena sekretoriato konflikto su Vyriausybe priežastimi.

1919 m. birželio 18 d. V. Lastauskis Baltarusių sekretoriato vardu įteikė premjerui raštą [...].

Negavęs atsakymo per 10 dienų, V. Lastauskis parengė kitą raštą, kuriame atsakė į lietuvių pasiūlymą dalyvauti Komisijoje Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymui rengti. Atsižvelgdamas į D. Siamaškos veiksmus ir negaudamas atsakymo į minėtą raštą, V. Lastauskis kritikavo Vyriausybės tylą ir protestavo dėl valstybės dokumentų spausdinimo tik lietuvių kalba. Taip pat minėjo baltarusiškos Lietuvos dalies santykių su lietuviškąja dalimi projekto atidėjimą, kuris buvo įteiktas Prezidentui, Ministrui Pirmininkui ir LVT prezidentui.

„Baltarusių atstovybė turi teisę manyti, kad Lietuvos vyriausybės veiksmai veda į baltarusiškų žemių Lietuvos teritorijoje aneksavimą, o ne bendrą valstybės kūrimą – dėl to baltarusiai nusprendžia sustabdyti savo dalyvavimą komisijoje, iki to laiko, kol nebus atsakymo į aukščiau minėtus dokumentus ir apskritai nebus suformuoti mūsų teisiniai-valstybiniai santykiai.“ Tikėtina, kad šie du raštai buvo savarankiškas V. Lastauskio žingsnis, nes tuo metu jis buvo vienintelis Baltarusių sekretoriato narys Kaune ir yra mažai tikimybės, kad šiuo klausimu jis konsultavosi su J. Voronko. Netrukus V. Lastauskis išvažiavo į Vilnių. Nuo šio momento iki LVT veiklos pabaigos baltarusių darbai joje buvo šalutiniai. Tokią situaciją lėmė tai, kad Kaune nebuvo Baltarusių sekretoriato narių.

Sekretoriato vardu LVT oficialiai dalyvavo D. Siamaška, tačiau jis niekada nebuvo aktyvus posėdžių dalyvis, todėl sunku nustatyti jo vaidmenį Taryboje. Pavyzdžiui, yra žinomas 1920 m. kovo 20 d. D. Siamaškos skaityto pranešimo tekstas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos susijungimo proga: „Sveikindamas lietuvių tautos susijungimą, aš, kaip Gudų atstovas, pabrėžiu, kad šitas istorinis faktas turi ir Gudų tautai tos pačios didelės reikšmės. Lietuvių žemėms susijungus vakaruose, prasidės lietuvių žemių susijungimas rytuose. Mes gerai atmename, kad nėra Lietuvos be Vilniaus, kad niekas negalės iš jos sienų išbraukti Gardino, Balstogės ir Bieloviežos, kad joks kraujo ir geležies grąšinimas neprivers mus užmiršti apie Vilniaus ir Gardino žemių sūnus. Ir dabar, kai mes pasiekėm laisvą Baltijos bangą, imsime siekti žalių Gudų žemės girių.“

Paskutinis D. Siamaškos, kaip LVT nario, žingsnis buvo dalyvavimas Lietuvių delegacijoje taikos deryboms su Sovietų Rusija. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad D. Siamaška į Maskvą išvažiavo ne kaip Lietuvos baltarusių atstovas, o kaip LVT narys. Kita vertus, sovietai kaip vienintelę baltarusių tautos atstovybę pripažino tik Baltarusių Tarybų Socialistinę Respubliką, kurią tuo metu buvo užėmusi Lenkijos kariuomenė. Pakeliui į Maskvą D. Siamaška Rygoje susitiko su V. Lastauskiu, kuris tuo metu (nuo 1919 m. gruodžio mėn.) ėjo BLR Ministro Pirmininko pareigas. V. Lastauskis pasiūlė Lietuvai kartu veikti prieš Lenkiją ir Rusiją ir buvo pasiruošęs atsisakyti „labiausiai ginčytinų paribio teritorijų“ už BLR pripažinimą. Toks pasiūlymas liko be atsako, o prieš D. Siamaškos dalyvavimą Lietuvos delegacijoje protestavo Vilniaus ir Gardino kraštų baltarusių rada (įkurta 1919 m. birželio mėn.). D. Siamaška, kaip delegacijos narys, atliko minimalų vaidmenį ir greitai buvo išsiųstas į Kauną konsultuotis.

Baltarusių sekretoriatas, kaip baltarusių atstovybė LVT, oficialiai nustojo egzistuoti likvidavus LVT ir perdavus jos kompetenciją Steigiamajam Seimui. Rinkimai į Seimą pagal 1919 m. lapkričio 20 d. Rinkimų įstatymą turėjo vykti visose teritorijose, į kurias pretendavo Lietuvos valstybė, bet 1920 m. balandžio 14–15 dienomis jie surengti tik tose žemėse, kurias kontroliavo lietuviai. Baltarusiai, kaip minėta, atsisakė dalyvauti rinkimų komisijoje ir nepateikė savo sąrašo rinkimuose. Taip nustojo galioti vienas iš 1918 m. lapkričio mėn. susitarimų punktų, kuriame baltarusių atstovybė įvardyta Lietuvos įstatymų leidžiamojo organo dalimi.

Išvados

1. Mažumų klausimas Lietuvos Taryboje buvo itin svarbus kuriant Lietuvos valstybingumą. Vokiečių administracija darė nuolatinį spaudimą Tarybai, kad ši į savo sudėtį įtrauktų visų Lietuvos tautų atstovus. Kadangi lenkai ir žydai nebuvo suinteresuoti bendradarbiauti, vieninteliu partneriu galėjo tapti tik baltarusiai.

2. Baltarusių įėjimas į Lietuvos Valstybės Tarybą buvo didelis Tarybos laimėjimas. LVT, beveik nieko nepažadėjusi baltarusiams, sustiprino savo poziciją tarptautinės politikos arenoje.

3. Tiek lietuvių, tiek baltarusių požiūris į 1918 m. lapkričio mėn. susitarimus skyrėsi, o tai, kad neįvyko tikros derybos ir nebuvo sudaryta sutartis, leido abiem pusėms laisvai interpretuoti susitarimų sąlygas, kaltinti dėl neįvykdytų pažadų.

4. Dėl greito pasitraukimo iš Vilniaus, o vėliau baltarusių etninių žemių praradimo, baltarusių klausimas Lietuvos valstybėje liko tik teorinis, bet turėjo nemažai reikšmės priimant sprendimą dėl Lietuvos rytinių sienų, kovojant dėl Vilniaus ir įgyvendinant tarptautinę politiką.

5. 1918 m. rudenį sudarius Vyriausybę, Tarybos vaidmuo Lietuvos politikoje buvo laipsniškai marginalizuojamas. Jos nariai ištraukė į veiklą kitose valstybės institucijose ir negalėjo nuolat dalyvauti posėdžiuose. Taip pat buvo ir su baltarusiais. O kadangi po 1918 m. gruodžio mėn. Tarybos pasitraukimo iš Vilniaus į Kauną dauguma baltarusių pasitraukė iš Tarybos darbų, realus sprendimas dėl baltarusių padėties buvo paliktas Lietuvai.

Edmundas Gimžauskas, *Baltarusijos veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m., Vilnius: LII leidykla, 2003, p. 5–13.*

Prabilus apie po Pirmojo pasaulinio karo vėl Europos žemėlapyje ėmusios figūruoti Lietuvos valstybės teritoriją ir konkrečiai – apie jos kontūrus, vienodos nuomonės šiuo reikalu iš žinovų neišgirstume. Dėl teritorijos rytuose galima būtų kalbėti apie dviejų variantų kontūrus: svajotuosius – tuos, kurie buvo išsiderėti 1920 m. liepos 12-osios sutartimi su Sovietų Rusija, ir realiuosius – padiktuotuosius 1920 m. rudens karo su L. Želigowskio daliniais ir juos rėmusia Lenkija. Akivaizdu, kad Lietuvos valstybės formavimasis buvo komplikuotas. Akivaizdu ir tai, jog tiesioginė to priežastis buvo išorinės jėgos. Tiek lietuvių, tiek užsienio istoriografijoje, nagrinėjančioje šį laikotarpį, netrūksta darbų, aptariančių išorinių jėgų vaidmenį formuojantis Lietuvos valstybei ir jos teritorijai. Nagrinėjama ir didžiųjų pasaulio galybių, tiesioginių kaimynų – rusų, vokiečių, lenkų įtaka Lietuvos raidai. Baltarusių atveju yra visai kitaip, baltarusių įtakos Lietuvos procesams XX a. tema dėmesiu pasigirti negali. Pastebima tendencija išvis nelaikyti gudų savarankišku politiniu veiksmu. Istorikas Algimantas Kasparavičius siūlo terminą „gudų subpolitinis veiksnys“, pasiremdamas savo tyrinėjimais prieita išvada, jog „tuometinis gudų veikimas buvo daugiau gretimų šalių politikos sudedamoji dalis“. Beje, sąvokas „gudai“, „baltarusiai“ ir „Gudija“, „Baltarusija“ numatome vartoti kaip sinonimus, nors darbo pavadinime figūruoja „baltarusių veiksnys“. Kad ir egzistuoja tendencija nelaikyti baltarusių savarankišku politiniu veiksmu, pats gudų veikimo žemesniame ar aukštesniame politikos lygmenyje faktas yra pripažįstamas. Todėl galėtume daryti pagrįstą prielaidą, jog tokiais teritorijos formavimuisi lemiama momentais kaip 1920 m. liepos 12-osios sutartis ar karas su Želigowskiu, baltarusių (tiesioginių kaimynų!) veiksnys turėjo įtakos suinteresuotų šalių teritoriniams sprendimams. Juo labiau kad istorikai Česlovas Laurinavičius, Raimundas Lopata, A. Kasparavičius įtikinamai atskleidė baltarusiško veiksnio įtakos bendram Lietuvos valstybės formavimuisi egzistavimą. Iš jų darbų susidaro išpūdis, jog baltarusių poveikis Lietuvos valstybės formavimuisi kaip tik ir reiškėsi valstybės teritorijos aspektu. Tačiau akivaizdu, kad autoriai arba

nesiekė iškelti gudų veiksnio į pirmą planą (R. Lopata), arba nušvietė tik tam tikrus atskirus gudų poveikio epizodus (Č. Laurinavičius, A. Kasparavičius). Vien tik minėtų tyrinėtojų šiuo klausimu pateikta informacija, sujungta į visumą, leidžia tvirtai teigti, jog baltarusių veiksnys nebuvo koks nors atsitiktinis pakeleivis tam tikroje Lietuvos valstybės formavimosi atkarpoje, greičiau jau ištikimas palydovas ilgame to formavimosi kelyje.

Pirmiausia reikia paminėti R. Lopatos studiją „Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais“. Tiek lietuvių, tiek baltarusių politinė mintis, siekdama savirealizacijos, turėjo itin operatyviai reaguoti į kiekvieną, tegu ir menkiausią, tarptautinės politikos poslinkį, nes turėjo reikštis savo egzistavimui dažniausiai nedėkingame didžiųjų šalių santykių kontekste. R. Lopatos tyrimų rezultatai leidžia teigti, jog atskirų lietuvių veiksmų (mažosios politikos) motyvacija gali būti paaiškinama tik minėtame kontekste. Aptariamoji studija, kaip mažosios politikos didžiosios kontekste tyrimo metodo taikymo atvejis, mums buvo pavyzdys taikant tą metodą ir šiame darbe, juolab kad studijoje esama ir gudų poveikio Lietuvos valstybingumui tyrimų pradinio įdirbio. Chronologiškame temos tęsinyje panašus vaidmuo tenka Č. Laurinavičiaus ir A. Kasparavičiaus darbams. Pirmiausia paminėtina Č. Laurinavičiaus monografija, skirta Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920 m. taikos sutarčiai, kuri padeda aiškintis 1919–1920 m. lietuvių ir baltarusių santykių kontekstą bei pačius santykius. Taip pat reikšmingi du jo straipsniai (vienas apie baltarusių vaidmenį nustatant Lietuvos valstybės rytinę sieną 1918–1920 m., kitas – apie gudų pėstininkų pulką Gardine 1918–1919 m.). A. Kasparavičiaus mums svarbūs du straipsniai (vienas apie gudų veiksnį Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920–1925 m. tarpusavio santykiuose, antras – apie 1923 m. rengtą lietuvių ir baltarusių sutartį). Savo originaliu užmoju pažvelgti į Gudijos ir Lietuvos santykį bėgant amžiams patraukia dėmesį žymaus tarpukario Lietuvos geografo ir visuomenės veikėjo Kazio Pakšto jau po Antrojo pasaulinio karo emigracijoje parašytas straipsnis „Gudijos santykis su Lietuva“.

Darbų, nagrinėjančių lietuvių ir baltarusių santykius, yra paskelbę baltarusių autoriai Anatolijus Hrickievičius ir Ivanas Kovkelis. Paskelbus Baltarusijos nepriklausomybę, pasirodė pataisyti sovietiniais metais išleistų jų straipsnių variantai, kuriuose atsisakyta negatyvaus baltarusių tautinio judėjimo vertinimo. Iš šiuolaikinių Lenkijos istorikų, nagrinėjusių baltarusišką tematiką ir daugeliu atvejų vienaip ar kitaip palietusių lietuvišką aspektą, reikia paminėti Olego Łatyszzoneko, Ježio Turoneko, Kristinos Gomółkos, Marios Wojnickos, Alekso Derugos veikalus. Pirmiausia verta pristatyti Lenkijos baltarusių istoriko O. Łatyszzoneko tyrimus, ypač monografiją, skirtą baltarusių karinėms formuotėms 1917–1923 m., kur atsispindi ir bendra šio laikotarpio baltarusių politinių struktūrų raida. Kitas ryškesnis Lenkijos baltarusių istorikas J. Turonekas tyrinėja baltarusių ir vokiečių santykius⁷. Iš lenkų istorikų, nagrinėjusių baltarusių ir Baltarusijos tematiką, pirmiausia vertėtų išskirti K. Gomółkos darbus. Jie padeda tirti laikotarpį po 1918 m. pabaigos, kai į tarptautinę areną išėjo savarankiškas Lenkijos veiksnys. Autorė pristato lenkų politines koncepcijas baltarusių ir Baltarusijos atžvilgiu, suteikia vertingos informacijos apie baltarusių politinę veiklą Lenkijos valdžioje. M. Wojnicka rašė apie Lenkijos politiką Baltarusijos atžvilgiu, apie tos politikos konkrečias apraiškas 1918–1920 m. Dera paminėti A. Derugos studiją apie Lenkijos praktinę politiką rytinių kaimynų atžvilgiu 1918–1919 m. ir ypač jo straipsnį specialiai baltarusių tematika, kuriame galima rasti originalios informacijos vokiškos okupacijos aspektų, baltarusių politinio susigrupavimo klausimais.

Visas mūsų formuluojamos problemos masyvas knygoje skaidomas trimis aspektais: *etnopolitiniu*, *politiniu* bei *geopolitiniu*. Stabtelint ties pirmuoju verta pasakyti, jog, priėmus teiginį, kad baltarusiai turėjo įtakos moderniosios Lietuvos valstybės formavimuisi, natūralu, jog egzistavo baltarusių ir besiformuojančios moderniosios lietuvių tautos ryšys. Kyla klausimas, koks buvo šis

ryšys, kitaip tariant, atsiranda poreikis lyginant identifikuoti baltarusių tautinę situaciją bent Lietuvos valstybės formavimosi pradžioje. Siekiant identifikuoti ir tipologizuoti šią tautinę (kartu ir etnopolitinę) situaciją, reikia pasinaudoti Ernsto Gellnerio, Mirosłavo Hrocho suformuluotais bendro pobūdžio sociologiniais konceptais bei tam aspektui skirtais Viačeslavo Nosevičiaus darbais. Etnopolitinio aspekto sąvoka, nurodyta disertacijos pavadinime, mums pirmiausia reiškia santykį tarp besiformuojančios lietuvių moderniosios tautos ir baltarusiškojo analogo. Atkreiptinas dėmesys, jog lietuviai ir baltarusiai neapsiribojo vien mechaniniais tarpusavio santykiais, viena pusė veikė kitą eventualios etnopolitinės tautos struktūros požiūriu.

Jokiam reikalų žinovui nekiltų mintis kvestionuoti savarankiškos baltarusių politinės minties, kaip „tam tikrų grupinių teisinių koncepcijų“ ir joms atstovaujančių asmenų grupuočių egzistavimo. Sąvoką „politinis aspektas“ mes apibūdintume kaip diplomatinį santykį tarp gudų politinę mintį reprezentuojančių grupuočių ir besikuriančių Lietuvos valstybės politinių struktūrų. Tai apčiuopiamiausias aspektas, mūsų nuolat neišleidžiamas iš akių, nes daugiausia rekonstruojami būtent politiniai procesai.

Geopolitinis aspektas kiek kitoks, jau aiškiai išeinantis iš dvišalių lietuvių ir baltarusių santykių. Tradiciškai geopolitika suprantama kaip valstybių, kovojančių dėl erdvės, santykių sistema. 1918 m. kovo 25 d. paskelbtoji baltarusių valstybė – Baltarusijos Liaudies Respublika – niekada nebuvo realizuota taip, kad būtų galima drąsiai teigti ją turėjus tris esminius valstybės elementus vienu metu: tautą, teritoriją ir valdžią. Baltarusių etnoso teritorijoje nuolat šeimininkavo kitos jėgos (didžiosios šalys), kurios tiesiogiai turėjo įtakos ir Lietuvos valstybės formavimuisi. Atsižvelgiant į tai, sąvoką „geopolitinis aspektas“ reikėtų traktuoti kaip santykį tarp besikuriančios Lietuvos valstybės ir baltarusių etnoso žemėse buvusių valstybinių struktūrų. Geopolitinis aspektas – tai ir tarsi didžiųjų valstybių santykio formuojama terpė, fonas, kuriame rutuliojosi visas lietuvių ir baltarusių santykių kompleksas. Terpė diktavo savotiškus dėsnius, o šie savo ruožtu formavo lietuvių ir baltarusių santykių raidą ir pobūdį. Darbai, atskleidžiantys didžiųjų šalių politikos visumą, tyrimui turi gana savarankišką vertę, nes numatoma jame nemažai vietos skirti tarptautinės situacijos analizei. Nušviečiant vadinamąją „didžiąją politiką“, remiamasi M. Bienhold, G. Lindės, A. Strazho, J. Kumanieckio, A. Skrzypeko, E. Karro, A. Rukšos ir kitų studijomis.

Imantis su baltarusiais ir Baltarusija susijusios temos būtų ne tik pravartu, tačiau ir elementaru disponuoti naujausiais baltarusių istoriografijos darbais, atsižvelgiant į tai, jog jau beveik dešimtmetį gyvuoja nepriklausoma baltarusių šiandieninė valstybė. Pirmiausia čia turime mintyje platesnio bei išsamesnio pobūdžio šiuolaikinius baltarusių tautos ir valstybės istorijos veikalus, kuriems tenka ypatingas naujausių baltarusių istoriografijos pasiekimų bei tenykštės istorijos mokslo situacijos pokyčių reprezentantų vaidmuo. Pirmasis toks būtų „Baltarusijos istorijos bruožų“ dvitomis, išėjęs 1994–1995 m. Reikia konstatuoti, jog nors dvitomio įžangose deklaruojamas naujas, laisvesnis požiūris į istoriją, tačiau jaučiama senųjų sovietinių istorikų įtaka. Apie mus dominančio laikotarpio gudų nacionalinės politinės minties raišką nutylima arba užsimenama tik prabėgomis, – šia tema parašytas skyrelis labai jau kuklus, palyginti su socialistinės visuomenės klausimų aptarimu. Daug mažiau šio reiškinių paliestas į mūsų dispoziciją patekęs 1998 m. išleistas Ivano Kovkelio ir E. Jarmusiko sintetinis Baltarusijos istorijos veikalas. Dėmesį patraukia Z. Šybekos darbas, tiesa, mūsų žiniomis, skaitytojui prieinamas tik taip tęstinė publikacija periodikoje. Pirmiausia jis domina tuo, jog skirtas tik naujosios istorijos – XIX ir XX a. tematikai. Šis darbas labiausiai iš visų į mūsų dispoziciją patekusių tokio pobūdžio kūrinių galėtų atitikti visaverčio ir objektyvaus sintetinio Baltarusijos istorijos veikalo kriterijus. Akivaizdu, kad autorius realiai, ne vien įžanginėmis deklaracijomis reprezentuoja naują požiūrį į Gudijos istoriją (sprendžiant iš atrinktų publikacijai kūrinio dalių).

Tačiau Z. Šybeka užsimena, jog oficialioji istoriografija jo darbą priėmė be entuziazmo. Iš sintetinių baltarusių istoriografijos veikalų grupės dar vertėtų paminėti 1996 m. Minske Sorošo fondo lėšomis baltarusių kalba pakartotinai išleistą J. Zaprudniko knygą „Baltarusija istorijos kryžkelėse“ (pirmasis, angliškas leidimas pasirodė 1993 m. JAV). Tačiau jame mūsų tyrinėjamam laikotarpiui skirta nedaug vietos, lietuvių ir baltarusių santykiai beveik nepalieti. Peržvelgus ir palyginus sintetinius baltarusių istoriografijos veikalus, pastebima keletas visiems jiems bendrų bruožų, dėsniai susivedančių į tam tikrą XX a. I pusės Baltarusijos istorijos koncepciją, gana reikšmingą mūsų nagrinėjamai temai. Ją būtų galima nusakyti maždaug šitaip: visa, kas vyko 1915 m. vokiečių okupuotoje teritorijoje, lieka tarsi šalia pagrindinio istorinio siužeto, besirutuliojančio rusų pusėje, į jį nesiintegruoja. Keisčiausia, jog „už borto“ lieka kone pačių žymiausių baltarusių inteligentų veikla ir pastangos ne tik vokiečių užimtame Vilniuje, bet ir Gardino gubernijoje – netgi mokyklų baltarusių kalba tinklo kūrimas; vokiečių okupacinė politika piešiama tik tamsiomis spalvomis. Apskritai 1915–1918 m. okupuotos teritorijos istorija arba paliečiama labai šykščiai, arba apeinama. Baltarusijos Liaudies Respublika tiesiogiai kildinama iš 1917 m. revoliucinių įvykių Rusijoje. Vėliau pereinama prie statistiniais duomenimis grindžiamos išvados, jog tokio tipo valstybingumas neturėjęs objektyvaus pagrindo ir jį dėsniai bei teisėtai pakeitęs sovietinio tipo valstybingumas. Dar toliau imama plačiai aprašinėti sovietinio valstybingumo kūrimosi ypatumus, būtinai išryškinant vadinamosios baltarusizacijos (planingo baltarusiškos savimonės su sovietiniu atspalviu diegimo liaudies masėms) ir Sovietinės Baltarusijos teritorijos išplėtimo momentus. Ši besitęsianti baltarusių istoriografijos „pasvirimo į Rytus“ tendencija vertintina kaip bendrų, plačių ir ilgalaikių procesų, reikalaujančių atskiro aptarimo, dalis arba atspindys. Savo ruožtu vakarietišku baltarusių istorijos epizodų vengimas suteikia pagrindą tam tikriems pašalinių istorijos tyrinėtojų samprotavimams.

Apskritai tyrinėtojo, kuris imasi nagrinėti siauresnę temą, susijusią su baltarusių problematika, laukia nelengvas uždavinys. Esamoje situacijoje jis turi pirmiausia rekonstruoti baltarusių politinių struktūrų istoriją, paprastai remdamasis pirminių šaltinių informacija, geriausiu atveju – įvykių dalyvių ir liudytojų publikacijomis. Istorinės sintezės ir enciklopedijos dažnai negali šioje situacijoje pagelbėti ne tik dėl savo informacijos glaustumo ir lakoniškumo, bet ir dėl netikslumų. Kaip kuriozišką atvejį paminėtume akivaizdų faktą, jog šiuolaikiniai tyrinėtojai skirtingai pateikia 1918 m. egzistavusių Baltarusijos Liaudies Respublikos vyriausybių sekos ir jų funkcionavimo datas. Iš istorinių įvykių dalyvių ir liudytojų publikacijų, XX a. 2–3-iojo dešimtmečio Baltarusijos istorijai rekonstruoti vertingiausios mums pasirodė dvi M. Kraucovo (M. Kostevičiaus) publikacijos, ypač skirtoji BLR Rados istorijai, dvi J. Varonkos 1917–1920 m. laikotarpio gudų politinio judėjimo koncentruotos apžvalgos, taip pat A. Cvikievičiaus glausta BLR genezės istorija, to paties autoriaus populiari glausta politinė Baltarusijos istorija, įžymaus istoriko, profesoriaus M. Dounar-Zapolskio darbas, skirtas Baltarusijos valstybingumo tradicijos perėmimui pagrįsti ir ypač F. Turuko darbas su kai kurių dokumentų publikacijomis. Baltarusių politinių grupuočių istoriją neblogai pristato A. Stankievičiaus, A. Luckievičiaus darbai. Vertėtų paminėti svarbiausius veikalus, teikusius medžiagos atskirų mūsų knygoje nagrinėjamų istorinių etapų tyrimui; taip pat skirtus atskiriems probleminiams aspektams, mūsų irgi liečiamiems knygoje. A. Luckievičius straipsnyje, pasirašytame A. Novinos slapyvardžiu, nagrinėja gudų politinę veiklą vokiečių užimtose žemėse 1914–1918 m., taip pat santykių su lietuviais aspektu. Tie patys A. Luckievičius ir A. Cvikievičius yra parašę po nedidelės apimties veikalą, kuriuose aptariami baltarusių ir lenkų politiniai santykiai mus dominančiu laikotarpiu. Visus šiuos suminėtus leidinius tam tikru aspektu galėtume priskirti ne tik prie mūsų temos istoriografijos, bet ir prie šaltinių.

Plataus spektro istoriografinė medžiaga padėjo nustatyti kriterijus, pagal kuriuos buvo struktūrizuota mūsų knyga. Kaip jau minėta, pradedant nagrinėti lietuvių ir baltarusių politinių santykių raidą, pirmiausia reikia aptarti baltarusių tautos kaip politinio subjekto tapimo problemą. Tam skirta pirmoji darbo dalis.

Į baltarusių veiksnio įtaką moderniosios Lietuvos valstybės teritorijos formavimuisi žiūrint etnopolitiniu, politiniu ir ypač geopolitiniu aspektu 1915–1920 m. laikotarpis suskyla į tris įvairiais požiūriais skirtingus etapus. Pirmasis apimtų Vokietijos galios laikotarpį 1915–1918 m. Antrajame, apimančiame 1918 m. pabaigos – 1920 m. rudens atkarpą, žlugus Vokietijos galiai įsivyravo tam tikras „pliuralizmas“, kuriam būdingas ryškios vyraujančios jėgos nebuvimas regione. Trečiojo etapo pradžią žymėtų Rygos taikos sudarymas, lenkams ir sovietams pasidalijus regioninės galybės vaidmenį. Šis įvykis labai pakeitė lietuvių ir baltarusių santykius, todėl būtina smulkiau aptarti sutarties pasirašymo Rygoje epizodą. Tuo lyg ir galėtume baigti, nes Rygos taikos sutartimi nustatytos sienos nesikeitė iki pat 1939 m. Vis dėlto, peržvelgę chronologines temos ribas, manome esant prasminga baigiamajame knygos skyriuje pasekti lietuvių ir baltarusių santykių raidą iki 1923 m., kai Vakarų šalių sprendimas, įteisinantis lenkų jėga nustatytą rytinę Lietuvos sieną, užbaigė bendro aktyvaus pasipriešinimo Rygos sutarties pasekmėms laikotarpį.

Aušra Žičkienė, Baltarusių tautosaka iš Vilniaus Ivano Luckevičiaus Gudų muziejaus lietuvių tautosakos rankraštyne, *Tautosakos darbai*, 2006, t. 32, p. 242–255.

Šįmet sukanka 125-eri metai, kai Šiauliuose gimė žymus baltarusių archeologas, etnografas ir visuomenės veikėjas Ivanas Luckevičius (1881–1919), kurio asmeninės kolekcijos pagrindu 1921 metais buvo įkurtas Vilniaus Ivano Luckevičiaus gudų muziejus.

Muziejus garsėjo savo kolekcijomis ir buvo svarbus baltarusių kultūros centras. 1941 metų inventurizacijos duomenimis, jame buvo saugoma 13 450 archeologijos, sfragistikos, numizmatikos ir kitokių eksponatų, liaudies meno dirbinių, buities rakandų, aprangos, muzikos instrumentų, tapybos darbų, rankraštinų knygų, senovinių leidinių, čia buvusi daugiau kaip 14 000 tomų biblioteka. Baigiantis karui, 1944 metais, muziejus buvo likviduotas, jo turtai išbarstyti po įvairias Lietuvos ir Baltarusijos įstaigas, o istorija ir likimas tapo uždrausta tema. Atsidavę muziejaus darbuotojai Baltarusijoje buvo represuoti. Muziejaus turtų likimu ir jo atkūrimo galimybėmis susidomėta apie 1990-uosius metus, prasidėjus vadinamajam sovietinio režimo atšilimui. Realūs žingsniai šia linkme pradėti žengti tik po 2000-ųjų. Baltarusių iniciatyva įkurta muziejaus atkūrimo mokslinė taryba, nubrėžtos atkūrimo gairės: virtualaus buvusių muziejaus eksponatų katalogo sukūrimas, naujos ekspozicijos kaupimas, bendradarbiavimas su mokslo centrais, edukacinėmis ir visuomeninėmis įstaigomis, žiniasklaida. Šiandien muziejus oficialiai atkurtas, turi būstinę Vilniuje, tačiau nusibrėžtų tikslų, matyt, dar turės nelengvai siekti.

1960 metais, tvarkant tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto tautosakos archyvą, buvo rastas baltarusių dainų muzikinis katalogas – 906 kortelės. Jau tada buvo spėjama, kad ši medžiaga susijusi su Ivano Luckevičiaus gudų muziejumi. Katalogas tapo LTR 2464 rinkiniu. Kortelėse iš muziejuje buvusių rinkinių nurašytos melodijos (deja, tekstų tėra pirmasis posmas – po melodijomis) ir tam tikrose grafose nurodomi duomenys apie jas: muzikinės kadencijos tipas, skiemėnų skaičius eilutėje, ambitus, taktų skaičius, dainos paskirtis, archyvo signatūra, užrašymo vieta, pateikėjo vardas ir pavardė, amžius, profesija, užrašymo data ir užrašytojas. Melodijos transponuotos taip, kad baigtųsi g. Tai nepaprastai turtinga ir išpūdinga liaudies dainų melodijų kolekcija –

tiek dėl dainų žanrų, užrašymo laikotarpio (1817–1943 m.), užrašytojų ir pateikėjų gausos (nors daugiausia dainų užrašė A. Hryniewicz, E. Romanovas ir S. Rak-Michajłouskis), tiek dėl geografinių vietovių įvairovės (užrašinėta Latvijos, Smolensko baltarusių gyvenamose vietose ir visoje Baltarusijoje). Stebina puiki melodijų užrašymo kokybė. Iš daugybės užrašytų dainų išsiskiria keleto, matyt, ypač gerų pateikėjų atlikti kūriniai: Marjos Dziemiančonak iš Podsadžios kaimo vestuvių dainų ciklas ir kitos dainos (užrašė A. Hryniewicz 1911 m.), 36 metų A. Pilipienko iš Zaulkovo kaimo, Dysnos valsčiaus dainuojamos šokių ir dainų melodijos (užrašinėjo E. Romanovas 1909–1910 m.), Višnieuskos iš Skudučių (Skuduci) kaimo dainos.

2006 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne vėl rastas šūsnis muziejui priklausiusių dokumentų ir kitos medžiagos, tarp kurios buvo dar 100 muzikinio katalogo kortelių, papildžiusių LTR 2464 rinkinį. Kita medžiaga tapo LTR 7579 rinkiniu, jį sudaro:

1) įvairūs tautosakos rinkinėliai – Vilniaus baltarusių gimnazijos mokinių, žymių ir nežinomų tautosakos rinkėjų, anoniminiai, vien tik tekstai ir dainos su užrašytomis melodijomis (yra ir keletas instrumentinės muzikos pavyzdžių, pasakojimų apie papročius), rinkinių juodraščiai, pavieniai lapeliai su tautosakos kūriniais. Dalis rinkinėlių tvarkyti – turi inventorinį ir kūrinio numerius, suskirstyti į aplankėlius pagal valsčius (pavietus);

2) atsakymai į anketos klausimus apie laidotuvių ir kalendorinių atminų (dziady) papročius;

3) kalbos faktų rinkiniai – gyvenviečių pavadinimai, užrašyti iš žmonių lūpų ir palyginti su oficialiaisiais, žmonių pavardės, vardai, šunų, karvių vardai, geografinių objektų pavadinimai;

4) T. Šeligouskio sudaryto baltarusių dainų archyvo katalogo fragmentas – vienas aplankas, abėcėlinio tekstų katalogo A ir C raidės (galbūt tai nuorašas ar labai tvarkingas juodraštis, nes rašyta pieštuku) ir melodijų katalogo, kurio kortelės taip pat atsidūrė mūsų archyve, suvestinė (tai irgi gali būti pieštuku rašytas juodraštis);

5) rašomąja mašinėle rašytos suvestinės, kiek kokios paskirties dainų užrašyta vakarų Baltarusijos valsčiuose (pavietuose), bendras valsčiuose užrašytų dainų skaičius, dainų pavadinimų suvestinė pagal valsčius;

6) Vilniaus radijuje 1938 metais vaidinto spektaklio „Marulės vestuvės“ scenarijus, kurio viršelyje yra prierašas: „Iš Vilniaus baltarusių muziejaus rinkinių“. Galbūt tai nuorašas, po kuriuo parašyta: „Baltarusiško teksto redaktorius Vladas Drėma, 1942 metai, Vilnius“;

7) negirdėtų autorių – A. Turankou ir M. Nikalajevič – dviejų dalių saloninių kompozicijų balsui su fortepijono pritarimu rinkinys. Įdomu, jog pirmoji rinkinio dalis – liaudies dainų harmonizacijos, o pačios dainos užrašytos labai kruopščiai, nurodant ir dainos paskirtį, užrašymo vietą, metus, dainininkų pavardes. Matyt, rinkinėliu norėta paskatinti jaunimą užrašinėti arba dainuoti liaudies dainas, o harmonizacija turėjusi jas „suaktualinti“, nes ši rinkinėlio dalis skirta mokyklų jaunuomenei. Antroji dalis – tai dainos, sukurtos pagal baltarusių poetų eiles;

8) įvairūs užrašai, suvestinės, juodraščiai, pastabos, greičiausiai Vilniaus baltarusių gimnazijos mokinių referatai, konspektai.

Iš visos Lietuvių literatūros ir tautosakos institute esančios Ivano Luckevičiaus gudų muziejaus medžiagos (tiek iš muzikinio katalogo kortelių, tiek iš tautosakos rinkinių) publikacijai atrinktos kuo įvairesnės paskirties, skirtingu laiku užrašytos dainos, keli dainuojami šokiai ir žaidimai. Tarp jų yra nemažai paplitusių ir vakarų Baltarusijoje, ir pietryčių Lietuvoje.

Šarūnas Šimkevičius, Baltarusių periodinė spauda, *Voruta*, 2005, spalio 8 d., Nr. 19, p. 5.

Baltarusių periodinė spauda pasirodė vėliau nei lietuviška. Jos pradininkas Kostas Kalinauskas, kurio nelegalus leidinys „Mužyckaja prauda“ ėjo Vilniuje 1862–1863 metais. Kadangi tai buvo sukilimo laikai, Kalinauskas pasirašinėjo slapyvardžiu Jasko haspadar z pad Wilni. Tačiau tik 1906 metais pasirodė pirmu baltarusišku laikraščiu laikomas leidinys „Nasza dola“, redaguojamas ir leidžiamas I. Tukierkieso. Patys leidėjai ir antraštę jam parinko – pirmasis baltarusių laikraštis kaimo ir miesto darbininkams. Šis laikraštis buvo spausdinamas M. Rommo spaustuvėje, buvo du jo leidimai – lotyniškais rašmenimis ir kirilica. Beje, dalis leidinių buvo spausdinami ne tik dviem laidom, bet ir viename laikraštyje būdavo tekstų ir kirilica, ir „polskomis literomis“. Leidinys nustojo eiti 1906 metais, iš viso pasirodžius 6 numeriams.

Tais pačiais 1906 metais pasirodė ir pirmasis baltarusiškas iliustruotas laikraštis „Nasza niwa“. Šis laikraštis irgi turėjo dvi versijas: lotyniškais rašmenimis ir kirilica. Nuo 1912 metų leidžiamas jau tik kirilica, o 1915 metais nustojo eiti. 1912 metais dar buvo leidžiamas leidinys „Zbornik Našaj niwy“, taip pat dviem versijomis.

1912 metais pasirodė pirmasis baltarusiškas humoro laikraštis „Krapiva“, redaguojamas S. Plauniko, tais pat metais Vilniuje išleistas ir pirmasis laikraštis ūkio klausimais „Sacha“, kuris nuo 1913 metų perkeltas į Minską. 1914 metais išleidžiamas pirmas meno laikraštis „Dzen štukarstva“. Tai buvo vienkartinis leidinys, kurio tekstas buvo net 5 kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių ir žydų.

1906–1918 metai baltarusių periodinei spaudai buvo reikšmingi – tuo metu pasirodė daugelio temų laikraščių pirmtakai, nors patys laikraščiai ilgai neišsilaikė. Paminėtina ir tai, kad baltarusiškos spaudos centras buvo Vilniuje – iš viso čia 1906–1918 metais ėjo 14 baltarusiškų laikraščių.

Vilnius kaip baltarusiškos periodinės spaudos leidybos centras išliko ir nepriklausomos Lietuvos metais, neskaitant Minsko, nes buvo sukurta ir tarybinė Baltarusija. Kadangi Vilniuje viešpatavo Lenkijos cenzūra, kai kurie baltarusių periodikos istorijos momentai labai panašūs į lietuvių. Uždarinėjant leidinius, madingi buvo vienkartiniai arba vieno, kelių numerių leidiniai. Apipavidalinimas tas pats, tik pavadinimas kitas. Tokie buvo „Bielaruski zvon“ (1921), „Dolia pracy“ (1928), „Dumka pracy“ (1928), „Narodny zvon“ (1930), „Sila pracy“ (1928), „Slova pracy“ (1928) ir kiti. Pastebėsiu, kad jų pavadinimuose dažnai kartodavosi žodis „darbas“: „Da pracy“ (1928), „Dolia pracy“ (1928), „Dumka pracy“ (1928), „Golas pracy“ (1928), „Naša praca“ (1927), „Praca“ (1927), „Prava pracy“ (1927), „Reha pracy“ (1928), „Sciag pracy“ (1928), „Sila pracy“ (1928), „Slova pracy“ (1928), „Volia pracy“ (1928), „Za pracu“ (1928), „Zara pracy“ (1928). Dalį tokių leidinių finansuodavo komunistų partija. Svarbesnis nelegalus komunistinis laikraštis buvo „Červony sciag“. Prie tokių priskirtini ir „Bašavik“, „Maladi komunist“, „Partijnik“, „Partrabotnik“, „Vestki SSSR“.

Aišku, leidinių pavadinimuose populiarius buvo ir žodis „baltarusiškas“ – Vilniuje ėjo „Bielaruskaja dumka“, „Bielaruskaja gazeta“, „Bielaruskaja krinica“, „Bielaruski radni“, „Bielaruskija vedomasti“, „Bielaruski zvon“, „Bielaruskaja žizn“, „Golas belarusa“, „Sin belarusa“.

Reikšmingesnis Vilniaus baltarusių leidinys buvo „Krynica“. Su šiuo pavadinimu susijusi ir pirmo mano baltarusiško leidinio įsigijimo istorija. Nors periodinę spaudą renku nuo 1983 metų, bet pirmą leidinį man pavyko įsigyti tik 1992 metais. Tai net nebuvo pats laikraštis, bet tik jo leidinys, nes laikraščiai leisdavo ir knygas, atspaudus. „Krynica“ leidinukas buvo apie žymų baltarusių spaustuvininką P. Skoriną. Kainos, kurios užsiprašė savininkas, negalėjau sumokėti, bet turėjau šį tą mainais. Tai liudija, kokia reta yra senoji baltarusių periodinė spauda. Beje, tais pačiais metais

mainais įsigijau ir savo pirmą baltarusišką laikraštį. Jų būtų dar mažiau, jei senų Vilniaus namų slėptuvėse nebūtų surasti paslėptų nuo lenkų policijos baltarusiškų leidinių ryšuliai. Vienas mano turimas leidinys tiktų ir muziejinei ekspozicijai, nes ant jo atsispaudęs keptuvės atspaudas. Tarpukariu Vilniuje ėjo ir „Bielaruskaj krynica“.

Baltarusiški leidiniai Ėjo ir nepriklausomoje Lietuvoje Kaune: 1919 m. „Časopis ministerstva bielaruskich sprau“ ir K. Duš-Dušauso leidžiamas ir redaguojamas kultūros žurnalas „Kryvič“. Šiame mieste leistas ir „Poklič“.

Karo metais Vilniuje ėjo „Bielaruski holas“, leistas nuo 1942 metų.

Andrejus Chadanovičius, Šiuolaikinė baltarusių literatūra kaip vertimo objektas: knygų naujienos ir literatūriniai apdovanojimai, vertė Alma Lapinskienė, Šiaurės Atėnai, 2015 01 15, Nr. 5.

Andrejus Chadanovičius gimė 1973 m. Minske. Baltarusijos valstybiniame universitete baigė literatūros studijas ir aspirantūrą, dėsto prancūzų literatūrą. Devynių poezijos rinkinių autorius. Verčia prancūzų, lenkų, ukrainiečių, amerikiečių, rusų poeziją ir prozą. Jo eilėraščių ir esė išversta į daugelį Europos kalbų.

Ėmus kalbėti šia tema, sunku išvengti subjektyvumo ir nepaklusti gausybės literatūrinių ir šalia literatūros vykstančių įvykių, autorių ir knygų, žanrų ir poetikų „išsišakojusių takelių sode“. Todėl mano pranešimas, viena vertus, bus iš esmės fragmentiškas – visko nenupasakosi. Kita vertus, kad būtų objektyviau, mėginsiu pasinaudoti tokia koordinacinių ašimi kaip literatūriniai apdovanojimai. Pateiksiu jūsų dėmesiui tris pastaraisiais metais Baltarusijoje atsiradusias nepriklausomas literatūros premijas (viena jų įsteigta mažiau nei prieš metus), kad, aptardamas laureatus, išskirčiau – pirmiausia būsimiems lietuvių vertėjams – keletą mūsų autorių, prozininkų ir poetų, kurie (dabar jau ne tik mano subjektyviu skoniu) verti to, kad būtų išversti, išleisti ir pateikti lietuvių skaitytojams. Dėl apvalių skaičių magijos apsiribosiu dešimčia įvairaus amžiaus ir estetikos baltarusių autorių: šešiais prozininkais ir keturiais poetais. O pradėti verta, be jokios abejonės, nuo šiandieną autoritetingiausio mūsųose prozininkų apdovanojimo laureatų ir prizininkų.

Giedroyco premija. Literatūrinė Baltarusijos premija. Didžiausia nepriklausoma literatūrinė Baltarusijos premija, teikiama kasmet nuo 2012 metų už geriausią praėjusių metų prozos knygą baltarusių kalba. Premijos steigėjai – Lenkijos Respublikos ambasada Baltarusijos Respublikoje, Lenkijos institutas Minske, Baltarusių PEN centras ir Baltarusių rašytojų sąjunga. Premijos tikslai:

- pagerbti Jerzio Giedroyco (1906–2000) – publicisto, politiko, Paryžiuje leisto visuomenės ir politikos žurnalo „Kultura“ steigėjo ir redaktoriaus – atminimą. Jerzis Giedroycas gimė 1906 metais Minske ir visa kultūrinė veikla nuosekliai gynė Lenkijos ir Baltarusijos, Lietuvos ir Ukrainos kaimyniškus santykius;

- prisidėti prie lenkų ir baltarusių kultūrinių ryšių stiprinimo;
- populiarinti Baltarusijoje ir Lenkijoje šiuolaikinę baltarusių literatūrą;
- palaikyti aktualius baltarusių rašytojus, padėti jų kūrybai išeiti į tarptautinį lygį.

Literatūrinė Giedroyco premija skiriama kasmet už geriausią grožinės prozos arba eseistikos knygą, išleistą (popieriniu arba elektroniniu variantu) baltarusių kalba (premijos žiuri pasilieka sau teisę ginčytinu atveju nustatyti kūrinio žanrą). Nominavimas vyksta trimis etapais. Iš pradžių paskelbiamas ilgasios premijos sąrašas (12 knygų), vėliau – trumpasis (6 knygos). Nugalėtojas paskelbiamas ir pagerbiamas kiekvienų metų birželį. Tarp apdovanojimų – galimybė išleisti knygą Lenkijoje, literatūrinės stipendijos ir kvietimai į kūrybos namus Europoje. Teisė nominuoti pri-

klauso: žiuri nariams, leidyklų direktoriams, kūrybinių draugijų ir rašytojų organizacijų vadovams, ankstesnių metų premijos laureatams.

Leisiu sau pristatyti šių metų Giedroyco premijos prizininkus. Pirmąjį apdovanojimą pelnė Iharis Babkovas, antrąjį – Arturas Klinavas, o trečiąjį – Vincesis Mudrovos. Verta stabtelėti ties kiekvienu iš trijų autorių ir jų knygomis.

Ihar Babkov, „Minutėlė. Trys istorijos“ (Minskas: Lohvinau, 2013)

Tai istorija apie vieną Minsko kavinę. Pasakojama apie tris veikėjus, kurie, devintojo dešimtmečio pabaigoje pakliuvę į ją, nebeišeina. Tai trys draugai: poetas, kovotojas, dainininkė. Kiekvienas, nugyvendamas epochas, laikosi savo pasirinkimo. Poetas lieka veikiamas šamaniškų žodžių kerų. Kovotojas eina iki pat galo, nors ir supranta, kad šiame spektaklyje nebėra už ką kovoti. Dainininkė trokšta atrasti lemties muziką ir su ja susiliesti. Antra vertus, yra ir kitas planas – metafizinis. Šiuo požiūriu prieš mus – alcheminė istorija apie *mysterium coniunctionis*, magiškas sielos teatras, kurio personažai dėvi laiko rūbus. Romanas apie vietas, į kurias pakliūvame, ir apie vietas, kuriose pasiliegame.

Iharis Babkovas – poetas, filosofas, vertėjas. Baltarusių rašytojų sąjungos ir Baltarusijos PEN centro narys. Gimė 1964 metais Gomelyje (Baltarusija). Pabaigė Baltarusijos valstybinio universiteto Filosofijos fakultetą (Minskas, 1986). Stažavosi Londone (1992), Varšuvoje (1995), Paryžiuje (1999, Giedroyco stipendija) ir Berlyne (Berlyno literatūros kolokviumo stipendija, 2008). Literatūros premijų „Molinis Vialesas“ (1992), „Auksinė raidė“ (2005), „Auksinė apostrofa“ (2012) laureatas. Vidurio Europos literatūros premijos „Angelus 2009“ (Vroclavas) finalininkas. Trijų poezijos knygų „Solus Rex“ (1991), „Karo už skaidrumą didvyris“ (1998), „Migti, busti, klausytis žuvų balsų“ (2009), romanų „Adamas Klakockis ir jo šešėliai“ (2001) ir „Menininko portretas, nematomas prieblandoje“ (2011), esė knygos „Karalystė Baltarusija: runų / griuvėsių šifravimas“ ir filosofijos istorijos studijos „Jono Sniadeckio filosofija“ autorius. Vertė Joyce'ą, Salingerį, Yeatsą, Celaną.

Artur Klinav, „Stiklo tara“ (Minskas: Lohvinau, 2013)

„Stiklo tara“ – realus taškas realiame mieste realiu laiku. Veiksmo vieta: Minskas, Nepriklausomybės prospektas 37A, buvusi stiklo taros supirktuvė, o dabar – nekonformistinė galerija, leidykla ir knygynas. Veiksmo laikas: 2010 metų pabaiga. Veikėjai – realūs pagrindžio žmonės: postmodernistinio pagrindžio postmodernistinės diktatūros šalyje. Tikrovė veikėjams virto citatomis. Demokratijos citata, diktatūros citata, neapykantos citata, meilės citata. Visa, kas vyksta, – tik žaidimas. Tačiau šis žaidimas neišvengiamai veda visus į katastrofą. Gruodžio 19-ąją jai įvykus, veikėjai nebesugrįš į tikrovę. Žaidimas atsidurs tarp tikrovės ir slogaus sapno. Jis virs prakeiksmu.

Arturas Klinavas gimė 1965 metais Minske. Menininkas konceptualistas, fotografas, romanų ir scenarijų autorius. 1987-aisiais baigė Baltarusijos technikos akademijos Architektūros fakultetą. Surengė daug dailės parodų Baltarusijoje ir užsienyje. Žurnalo „pARTisan“ vyriausiasis redaktorius. 2007 metų lapkritį baltarusių kultūros mėnesio Paryžiuje metu centre „Maison d'Europe et d'Orient“ atidaryta jo fotografijos paroda. 2012 metais pristatytas projektas „pARTizano kolekcija“, kurį sudaro aktualaus baltarusių meno albumų serija. Pirmas šioje serijoje išėjo Klinavo albumas „Dvylika“. 2010-aisiais pradėjo rašyti scenarijų Jano Barščeuskio knygos „Šlėkta Zavalnia“ ekranizacijai. Klinavo romanai „Mažoji kelionių knygelė po Saulės Miestą“ išverstas į vokiečių, švedų, rusų, lenkų ir prancūzų kalbas.

Vinces Mudrov, „Gailis“ (Polackas: Polackaja liada, 2013)

Svarbiausias Polacko mokyklos ironiškosios prozos atstovas Vincesis Mudrovas pagaliau nu-džiugino savo gerbėjus nauja knyga. Į rinktinę „Gailis“ sudėta 14 apsakymų, parašytų XX amžiaus pabaigoje ir XXI amžiaus pradžioje. Surinktieji tekstai dar kartą įtikinamai paliudijo literatūrinį Mudrovo – virtuoziško stilisto ir sąmojingo pasakotojo – talentą. Knyga sujungė, viena vertus, tokius rimtus pasakojimus kaip „Šulinys“, kurių dramaturgija tarsi iš Vasilio Bykavo kūrinų, kita vertus – praėjusią sovietinę epochą pajuokiančius sarkastiškus pamfletus ir šaržus. Skaitytojas čia ras ir garsųjį apsakymą „Taranuoju!“, jau tapusį Mudrovo prozos vizitine kortele.

Vincesis Mudrovas gimė 1953 metais Polacke kariškio šeimoje. Baigė Novapolacko politechnikos institutą. Dirbo inžinieriumi Baltarusijoje ir Sibire, Laisvės radijo korespondentu. Baltarusių rašytojų sąjungos ir Laisvųjų literatų draugijos narys. Prozos knygų „Moterys prie baseino“ (1992), „Vienos piktadarystės istorija“ (1993), „Žiemos sapnai“ (1999), „Paversti pelenais“ (2005), „Šeimos albumas“ (2007), „Gailis“ (2013) autorius. 1971–1974 metais Novapolacke leido pagrindinį rankraštinį literatūros almanachą „Žydrasis žibintas“. 1993 metais su draugais įkūrė Laisvųjų literatų draugiją, buvo visų draugijos leidinių redaktorius. Gyvena Novapolacke.

Šiomet Giedroyco premija įteikta trečią kartą. Verta pakalbėti ir apie pirmuosius, pernykštį ir užpernykštį, jos laimėtojus. 2012 metais pirmąją Giedroyco premiją pelnė jaunas prozininkas Pavelas Kasciukevičius už antrąjį apsakymų rinkinį, o 2013 metais – poetas ir politikas Vladzimiras Niakliajevas, kurio romanas tapo svarbiausiu maloniu premijos konkurso netikėtumu.

Vladzimir Niakliajev, „Gazuoto vandens automatas su sirupu ir be sirupo. Mensko romanas“ (Minskas: leidėjas Kaloša A. A., 2012)

Naujasis Vladzimiro Niakliajevo (g. 1946) romanas, jo paties prisipažinimu, – padėka Menskui ir visiems kartu su miestu atėjusiems į autoriaus gyvenimą. Ši knyga, daugeliu požiūrių autobiografinė, – apie Niakliajevo kartos idealų formavimąsi chruščiovinio atlydžio metais. Jos pagrindą sudaro realūs 1960 ir 2010 metų įvykiai: Menske veikę stiliagos – Okudžavos klausėsi ir draugovininkų persekiojami aistringi radijo mėgėjai; KGB „atskleistas“ filosofo disidentas Kimos Chadzejevo „antitarybinės grupuotės sąmokslas“; Nikitos Chruščiovo apsilankymas Menske ir kiti. Greta išgalvotų herojų čia veikia realios istorinės asmenybės savo ir ne savo vardais: Lee Harvey Oswaldas, Vladzimiras Karatkevičius, Ryhoras Baradulinas, Anatolis Viarcinskis, Barysas Lucenka. Vienas iš veikėjų – pats Menskas, kurio dekoracijų fone rutuliojasi pusiau detektyvinis siužetas. Knyga susideda iš trijų viena kitą papildančių dalių: paties grožinio kūrinio, dokumentinio skyriaus ir vieno iš romano herojų – Viktoro Ledzenevo – baigiamosios kalbos. Tokiu būdu tarsi sąmoningai pabrėžiamas tam tikras knygos dokumentiškumas, nors pats Niakliajevas, ištis pasistengęs suteikti jai šio dokumentiškumo, griežtai teigia, kad „Gazuoto vandens automatas su sirupu ir be sirupo“ – vien grožinis kūrinys.

Pavel Kasciukevič, „Nepagrindinių sporto šakų BR rinktinė“, apsakymai (Minskas: Lohvinau, 2011)

Pavelo Kasciukevičiaus (g. 1979) knygon sudėti apsakymai, nušviečiantys oficialioje žiniasklaidoje neatspindimą eilinių baltarusių – minskiečių virėjų-pranašautojų, smurgainiškių kontrabandininkų ir gardiniškių alkoholikų – gyvenimą. Kartais tikrovė atsisuka liūdnąja, kartais – absurdiškąja, o dažniausiai komiškąja puse. Knyga pavadinta pagal apsakymą, kuriame veikia pusiau mitinė komanda, žaidžianti povandeninį ledo ritulį, dramblių polą ir raita ant kupranugarių šokinėjanti nuo Raubičių tramplinų.

Dvejus metus iš eilės, 2012 ir 2013 metais, antrąją Giedroyco premiją pelnė Alherdas Bacharevičius (g. 1975) už eseistikos knygas. Trumpai apie jas abi:

Alherd Bacharevič, „Mažoji Bacharevičiaus medicinos enciklopedija“, Laisvės radijas, 2011 (Laisvės biblioteka. XXI amžius)

„Mažoji Bacharevičiaus medicinos enciklopedija“ (MBME) – antimokslinis leidinys plačiam savamokslių gydytojų ratui. Nuo kitų panašių enciklopedijų MBME skiriasi tuo, kad svarbiausios medicinos, biologijos, klinikinės ir socialinės medicinos problemos joje nagrinėjamos žmogaus, kuriam skubiai reikalinga medicinos pagalba ir kuris tos pagalbos kategoriškai atsisako, požiūriu.

Alherd Bacharevič, „Bacharevičiaus Hamburgo sąskaita“, Laisvės radijas, 2012 (Laisvės biblioteka. XXI amžius)

„Bacharevičiaus Hamburgo sąskaita“ vadinama pirmuoju baltarusišku alternatyvios literatūrologijos vadovėliu. Į knygą sudėta daugiau kaip pusė šimto esė, skirtų žymiausioms baltarusių literatūros figūroms: nuo Husoviano ir Bahuševičiaus iki Šamiakino ir Bykavo. Tai ne tik bandymas pažvelgti į kanoninę baltarusių literatūrą šiuolaikinio rašytojo akimis, bet ir asmeninis skaitytojo dienoraštis, kurio puslapiuose Bacharevičius, nepaisydamas autoritetų, jam būdinga ironiška, atsainia maniera perkainoja vardus ir tekstus ir iš naujo atveria ištisą pasaulį – sau ir tiems, kuriuos kviečia į pavojų ir vilties, nusivylimų ir atradimų kupiną kelionę. „Alherdas Bacharevičius išveda savo herojus į fantastišką, pilną muzikos ir akinančios šviesos pasaulinės literatūros pokylį-maskaradą...“ (Aliaksandar Lukašuk)

Baltarusių poetai kol kas neturi tokio autoritetingo apdovanojimo kaip Giedroyco premija. Šiek tiek geresnė pastaruosius ketverius metus debiutuojančių jaunų poetų padėtis, nes literatūrinis apdovanojimas „Debiutas“ turi poezijos nominaciją. Tiesą sakant, keturios jos teikimo ceremonijos nepateikė ypatingų staigmenų, o tik patvirtino keturių ryškių autorių – Vitalio Ryžkovo, Antono Francišako Brylio, Andrejaus Adamovičiaus ir Vladzio Liankevičiaus – žinomumą ir reputaciją šiuolaikinėje baltarusių lyrikoje.

Maksimo Bahdanovičiaus premija „Debiutas“. Kasmetinė literatūros premija, teikiama už debiutinį kūrinį. Amžiaus apribojimas: nominuojamų kūrinių autoriams turi būti ne daugiau kaip 35 metai. Teikiama už kūrinius tų žanrų, kuriuos kultivavo Maksimas Bahdanovičius: poezija, proza, meninis vertimas. Įsteigta 2010 metų gruodį Baltarusių PEN centro ir Baltarusių rašytojų sąjungos kartu su baltarusių kilmės rusų verslininku Paulu Beragovičiumi.

Pirmųjų ketverių metų premijos laureatai:

Vital Ryžkov, „Užrakintos durys“ (Minskas: Lohvinau, 2010)

Pirmoji Vitalio Ryžkovo eilėraščių knyga – rinktiniai tekstai, parašyti Mogiliave ir Minske nuo 2002 iki 2010 metų, atskirą skyrių sudaro poezijos vertimai. Kompaktinėje plokštelėje sudėti autoriaus ir vertėjo skaitomi eilėraščiai ir vertimai.

Vitalis Ryžkovas (g. 1986) – baltarusių poetas, vertėjas. Žurnalo „Dzejaslou“ premijos „Aukštinė apostrofa“ laureatas (2008), laikraščio „Naša Niva“ šimtmečiui skirto Baltarusių PEN centro (2006), K. Šermano (2009) konkursų finalininkas, festivalio „Bereznevi Koty-4“ (Užhorodas, Ukraina) *slam* poezijos konkurso nugalėtojas. Eilėraščiai publikuoti žurnaluose „Maladosc“, „Dzejaslou“, savaitraščiuose „Naša Niva“, „Novy čas“ ir kt. Literatūros festivalių „Poriadok slov“ (Minskas, 2006–2010), „Kyjivski Lavry“ (Kijevas, 2008) ir kitų literatūrinių renginių Baltarusijoje, Ukrainoje, Rusijoje dalyvis. Verčia iš anglų ir ukrainiečių kalbų.

Anton Francišak Bryl, „Nenukrito gilė“ (Minskas: Lohvinau, 2011)

Knygoje – 2003–2011 metais sukurti eilėraščiai ir trumposios poemos. Daugiausia – tiesioginiai ir netiesioginiai mitų poetikos eksperimentai, paties sukurtos legendos, paties surašytos sakinės ir paties nujaučiamos sąsajos, mėginimai prijaukinti šalia žmogaus būsto tvyrančią prieblandą – pagal savo skonį.

Antonas Francišakas Brylis (g. 1982) – baltarusių vertėjas ir poetas. Jankos Brylio vaikaitis. Vertė Yeatso, Katulo, Tolkienu, Clarke'o ir kitų autorių kūrybą. Tarp svarbiausių vertimų – senovės anglų poema „Beovulfas“.

Andrej Adamovič, „Poezijos diena mirties diena“ (Minskas: Lohvinau, 2012)

Debiutinė Andrejaus Adamovičiaus (g. 1984) knyga „Poezijos diena mirties diena“ nustebins visus, kurie iš autoriaus, kartais net kaltinamo šventvagijavimu, laukia vien brutalumo ir provokacijų. Pasirodo, rinkinyje nelauktai daug rimtos, gražios, subtilios lyrikos. Ir nors žodis „meilė“ čia išties aptinkamas rečiau nei „skriestuvai“ ar „astroliabija“, pačios meilės Adamovičiaus poezijoje dėl to nė kiek ne mažiau.

Vladz Liankevič, „70 % vandens“, Baltarusių rašytojų sąjungos bibliotekos serija „Atskaitos taškas“ (Minskas: Knihazbor, 2013)

Filologas, dėstytojas, vertėjas, roko muzikantas... Vladzis Liankevičius (g. 1987) pagaliau pradžugino savo gerbėjus eilėraščių knyga „70 % vandens“. Rinkinys išėjo Baltarusių rašytojų sąjungos bibliotekos serijoje „Atskaitos taškas“. Kaip lakoniškai pažymėta anotacijoje, knygą „sudaro vienas vogtas ir kelios dešimtys savų eilėraščių su muzika ir be jos“. Kai kurie rinkinio eilėraščiai pažymėti ne tradicinėmis „žvaigždutėmis“, o natos ženklais: šitie tekstai tapo artroko ir psichodelinės muzikos grupės „TonqiXod“, kurioje Liankevičius dainuoja ir groja gitara, dainomis. Liankevičius, be abejo, vienas perspektyviausių savo kartos autorių, vienu metu dirbantis keliose meno srityse ir kuriantis įvairius literatūros žanrus.

Dera pasakyti bent keletą žodžių apie literatūrinį apdovanojimą, kurio atsiradimas iškalbingai apibūdina ne tiek literatūrinę, kiek politinę situaciją šiandieninėje Baltarusijoje, – **Franciško Aliachnovičiaus premiją**. 2013 metais Baltarusių PEN centras kartu su Laisvės radiju įsteigė Franciško Aliachnovičiaus premiją už geriausią nelaisvėje parašytą kūrinį. Kūrinių, galinčių pretenduoti į premiją, tematika neribojama. Priimami svarstyti dokumentiniai ir grožiniai kūriniai baltarusių ir rusų kalbomis – ir publikuoti, ir rankraščių pavidalu, sukurti nelaisvėje ir atsiųsti per praėjusius metus. Teisę nominuoti kūrinius turi ir visi Baltarusių PEN centro nariai. Nugalėtoją ir rezultatus vertinimo komisija skelbia gruodžio 10-ąją, Tarptautinę žmogaus teisių dieną. Franciško Aliachnovičiaus premiją organizatoriai ketina skirti, kol situacija šalyje teiks tam dingstį, bet ir viliasi, kad ji veikiai praras aktualumą. Pirmasis premijos laureatas – Iharis Alinevičius („Važiuoju į Magadaną“, 2013). [...]

Viktoras Kaributas, Lietuviškosios baltarusių liaudies kostiumo šaknys, iš rusų kalbos vertė Dainius Razauskas, *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 6, p. 73–74.

Iki šiol nesama baltarusių liaudies apdaro komparatyvinio tyrinėjimo. Publikuoti darbai šia tema neduoda išsamaus atsakymo į daugelį klausimų, visų pirma dėl baltarusių liaudies kostiumo, jo archajiškųjų elementų kilmės ir sąsajų su kaimynų tradicijomis. Ypač tai pasakytina apie baltarusių, lietuvių ir latvių apdarus, savo šaknimis siekiančius epochą, kai mūsiškėje Rytų Europos dalyje tebegyveno giminingos baltų gentys. Minėtų teritorijų liaudies kostiumo istorijai išskirtinę reikšmę turi medžiaga, surinkta profesoriaus Michasio Ramaniuko, o pirmiausia – du jo albumai, išvydę pasaulį 1981 ir 2003 metais (M. Раманюк, Беларускае народнае адзенне, Мінск, 1981; M. Раманюк, Беларускія народныя строі, Мінск, 2003)

Abu rinkiniai – daugiau ne istoriko, bet modeliotojo darbo rezultatas, o pagal išsilavinimą M. Ramaniukas toks ir yra. Antrasis grafinių rekonstrukcijų albumas papildė pirmąjį, sudarytą iš 473 kostiumų bei jų elementų (audinių, pavienių apdaro dalių, papuošimų) paveikslėlių, tarp jų – archyvinį nuotraukų. Ir visa tai tėra fragmentas iš milžiniškos Ramaniuko kolekcijos, kurioje vien tik nuotraukų – iki šimto tūkstančių.

Abi šios knygos negali nesudominti ir lietuvių skaitytojo, nes jose sudėta medžiaga yra tiesiogiai susijusi su lietuvių ir baltų (plačiausia prasme) etnografija.

Baltarusių liaudies kostiumus Ramaniukas klasifikuoja remdamasis išskirtais atskirais kompleksais, vyraujančiais šešiuose etnografiniuose regionuose – pagal šiuolaikinėje baltarusių etnografijoje priimtą schemą. Šioje schemoje esama daug netikslumų, ji remiasi ne realiu, istoriniu etnografiniu Baltarusijos teritorijos (juoba ne etninės, o šiuolaikinės, valstybinės) skirstymu į rajonus, bet susieta su paskutiniu administraciniu Baltarusijos TSR padalijimu į šešias sritis. „Etnografiniai regionai“ faktiškai sutapatinti su atitinkamomis respublikos sritimis: Vakarų Polesė – su Bresto, Rytų Polesė – su Gomelio, Padnieprė – su Mogiliovo, Centrinė Baltarusija – su Minsko, Panemunė – su Gardino, o Padauguvė – su Vitebsko. Be to, ši schema nesiderina nė su vienos iš kaimyninių šalių etnografiniais regionais.

Bet svarbiausia – Ramaniukas neatsižvelgė į baltarusių liaudies kostiumo ryšius su lietuviškuoju ir latviškuoju. Pamėginęs suklasifikuoti Šiaurės Vakarų Baltarusijos liaudies apdarus, Ramaniukas, likdamas tarybinės etnografinių regionų schemos belaisviu, pasidavė kai kurioms romantinėms baltarusiškojo nacionalizmo idėjoms. Kaip kitaip paaiškinti 2003 metų albume atsiradusį tokį didžiai ginčytiną Baltarusijos regioną kaip *Vilenščyna* „Vilnija“? Kaip žinoma, *Wileńszczyzna* – tai visų pirma lenkų politinis terminas, baltarusių perimtas dėl atitinkamų ypatingų jų pretenzijų į šią Rytų Lietuvos teritoriją.

Nepaisant skambaus pareiškimo, Ramaniukas nepateikė iš Vilniaus apylinkių nė vieno liaudies kostiumo pavyzdžio. Jei jau vietinius gyventojus (vadinamuosius tuteišius) vadinti baltarusiais (nors šių žmonių protėviai praeityje kalbėjo lietuviškai), tai derėjo pilnesnio vaizdo dėlei pateikti ir jų apdaro pavyzdžių. Ramaniukas už „vilnietišką“ nurodė... Vileikos, nutolusios maždaug vienodai nuo Minsko ir Vilniaus, apylinkių liaudies kostiumą!

Autorius nepagrįstai išskirstė po skirtingus etnografinius regionus kostiumus iš Vileikos, Minsko, Naugarduko ir Mastų (čia pridursime ir Valkaviską). Visų jų, priklausančių Gardino sričiai ir Minsko srities šiaurės vakarams, pagrindas, kaip yra parodysi Liudmila Dučyc, lietuviškas. Šių kostiumų ypatybė yra ta, kad, be pečius ir galvą dengiančių skarų (latvių vilainės tipo), jiems (būtent Vileikos, Minsko ir Mastų kostiumams) dar priklauso *kapary* – kepurės, kepuraitės su ilgom ausim.

L. Dučyc apibrėžtas šiaurės vakarų baltarusių kostiumo arealas pietuose ir rytuose sutampa su lietuvių kalbos paplitimo riba maždaug iki XVI a. (su kraštiniais taškais ties Naugarduku, Minsku ir Lagoisku – paminėsime čia Ainos parapiją, vieną iš pirmųjų, kur 1387 m. buvo pakrikštyti lietuviai pagonys). Visa tai neatsitiktinai. Būtent iš Lagoisko apylinkių, Dzianiso Ramaniuko (Michasio Ramaniuko sūnaus) žodiniu liudijimu, imtas „Minsko kostiumo“ 2003 m. albume prototipas. Archeologijos, lingvistikos bei etnografijos duomenys puikiai koreliuoja, ir jų pagrindu galima išskirti vientisą etnografinį regioną maždaug nuo Kauno iki Minsko, juo kultūros ribomis.

Perspektyvūs yra bandymai apibrėžtam areale išskirti jotvingišką pagrindą. Naugarduko kostiumas, dėvėtas, pagal Ramaniuką, ne tik Naugarduko, bet ir Karelių, Slanimo bei Lydos rajonuose, taip pat Gardino apylinkėse, šiuo atžvilgiu gali būti laikomas baziniu. Jis sutampa su Lietuvos kaimyninių sričių kostiumu; pavyzdžiui, vientisą kompleksą sudaro Lydos rajono Baltarusijoje ir Varėnos rajono Lietuvoje apdarai. Šio komplekso tęsinio, galimas daiktas, dera ieškoti Šiaurės Vakarų Lietuvoje, kuršių žemėse. Visa tai yra dėsninga, turint galvoje jotvingiškos kilmės vietovardžius, aptinkamus į pietus nuo Kauno–Žiežmarių–Vievio–Šalčininkų linijos, šiaurės ir pietų aukštaičių tarmių Kauno grupės areale, o Baltarusijoje – pietvakarių tarmės šiaurės vakarų pogrupio teritorijoje. Tai duoda pagrindą įtarti, kad minėtasis apdaro tipas susidarė ant vakarų baltų substrato.

Dabar kaip tik būtina grįžti prie Vilniaus apylinkių kostiumo. Šis anksti urbanizuotas rajonas, kur vietinių gyventojų lietuvių slavėjimo procesai vyko itin intensyviai, etnografinės archaikos išlaikė palyginti nedaug. Vis dėlto turime kostiumo pavyzdį iš rajono tarp Vilniaus ir Trakų – iš pietų ir rytų aukštaičių tarmių paribio. Tai tarpinis apdaro tipas tarp aukštaičių (Baltarusijoje – Paežerės) ir „jotvingių“ (Naugarduko) su tokiu tipišku Gardino, Vileikos, Mastų bei Minsko kostiumų elementu kaip *kapary*.

Vientisas lietuvių–baltarusių kompleksas išsiskiria ir pasienyje tarp Aukštaitijos ir Paežerės (žr. kostiumo iš Dysnos apylinkių rekonstrukciją 2003 m. albume) – tai „klasikinis“ kostiumas tiek baltarusiams, tiek lietuviams: *namitka*, languotas sijonas, vyraujanti spalvų gamoje balta spalva (marškinuose, prijuostėje). Šio tipo su nežymiais nukrypimais arealas tęsiasi iki Gomelio ir Šiaurės Ukrainos (Žitomiro kostiumas), ir jį galima palyginti su atitinkama juosta nuo Vilniaus iki Černigovo, kurioje aptinkami tam tikri baltarusių kalbos reiškiniai, siejami su baltišku substratu. Įdomu, kad ir „jotvingiškoji“ tradicija turi paralelių pietinėse teritorijose, siekdama Ukrainą (plg. Motolės bei Rovno kostiumus). Jeigu Ramaniuko albume būtų atitinkamos rekonstrukcijos iš kaimyninių Baltarusijai teritorijų, galėtume susidaryti pilnesnį vaizdą.

Tačiau šiandien, deja, baltarusių etnografija, matyt, kol kas nėra pajėgi imtis šios etninės tradicijos tyrimo plačiame kontekste, atsižvelgiant į šalies priešistorę, apimant duomenis iš visos baltarusių etnografinės teritorijos (kuri savo ruožtu užima centrinį baltų etnokultūrinės zonos masyvą): nuo Baltstogės ligi Smolensko tik, ko gero, be Vakarų Polesės. Pastarosios atžvilgiu pažymėtina, kad dabartinėmis sąlygomis, kai daugelį problemų įmanoma aptarti demokratiškoje atmosferoje, būtinas blaivus žvilgsnis ir į šio regiono praeitį. Kalbos požiūriu, ši Baltarusijos respublikos dalis glaudžiau syja su kaimyninėmis Volyne Ukrainoje ir pietine Palenke. Vakarų Polesė nuo seniausių laikų, kiek tik atsekama pagal archeologinę medžiagą, priklausė Vidurio Europos etnokultūrinei zonai (su trakų–ilirų–keltų substratu). Šio regiono kultūroje baltiško substrato begirdėti vos atgarsiai, išlikę vietiniame liaudies apdare.

Tad išskirtinė Ramaniuko albumų ypatybė ta, kad išsamiausiai pristatytos juose yra kaip tik mažiausiai baltarusiškos sritys.

Olga Kniazeva, Baltarusijos miestai ir miesteliai palei Senąjį Vilniaus traktą XVI–XX a. pr., *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos–Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas. Sudarytoja Basia Nikifirova, Vilnius, 2014, p. 16–27.*

Įvadas

Valdant didžiajam kunigaikščiui Gediminui, kai Vilniaus kunigaikštystės centras – Vilniaus miestas – tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostine, pradėjo formuotis sausumos kelių sistema, jungusi valstybės administracinius ir prekybinius centrus su sostine. Šie politinei bei ekonominei šalies konsolidacijai ypatingos reikšmės turėję keliai buvo vadinami „didžiosiomis lauktuviomis“, traktais, Vilniaus keliais. Vienas iš jų vedė iš Vilniaus per Maladečiną į Minską, kur kirtosi svarbūs rytų–vakarų bei šiaurės–pietų sausumos prekybiniai keliai.

Remiantis Baltarusijos istorikų XXI a. sudarytais istoriniais žemėlapiais, XV–XVI a. susiformavo du į Vilnių iš Minsko, XVI a. II p. tapusio Minsko vaivadijos centru, vedę Vilniaus traktai. Pirmasis, vėliau pavadintas Senuoju Vilniaus traktu, ėjo iš Minsko per senąjį Zaslavlį, Radaškonis, Krasnoje Selo, Miasotą, Maladečiną, Lebedevą, Markovą, Smurgainius, Žiuprėnus, Ašmeną, Medininkus. Antrasis traktas ėjo per Zaslavlį, Rakovą, Peršo jį, Valažiną, Sakovščiną, Vyšniavą, Bagdonavą, Gaišią, Ašmeną, Medininkus. Senąjį Vilniaus traktą kontroliavo ir saugojo Zaslavlio, Maladečinos, Radaškonių, Gaišios, Krėvos pilys.

Iš pradžių, iki XVI a. vidurio, Vilniaus traktas (Minske iki šių dienų išliko gatvė pavadinimu Senasis Vilniaus traktas) ėjo tiesiogiai per senąjį Zaslavlio (Iziaslavlio, Žeslavlio) miestą, kuris, remiantis metraščių legendomis, buvo įkurtas X a. pabaigoje. XVI a. pabaigoje Senasis Vilniaus traktas iš Minsko suko jau tiesiai į Radaškonis, palikdamas Zaslavlį nuošalyje.

Šio straipsnio tikslas – apibrėžti Senojo Vilniaus trakto vaidmenį išilgai jo iškilusių ir išsiplėtojusių Baltarusijos miestų ir miestelių ekonominėje ir kultūrinėje raidoje. Tyrimo objektas – Baltarusijos miestai ir miesteliai, išsidėstę palei Senąjį Vilniaus traktą XVI a. II p.–XX a. pr.

XVI–XX a. pr. Baltarusijos miestų ir miestelių, įsikūrusių palei Senąjį Vilniaus traktą, plėtra

Tarsi karoliukai vėrinyje išsidėstę palei Senąjį Vilniaus traktą Radaškonys, Maladečina ir Ašmena XVI a. buvo miestai, o Krasnoje Selo, Lebedevas, Markovas, Smurgainys ir Žiuprėnai vystėsi kaip prekybos ir amatų miesteliai. Pirmieji duomenys apie šias gyvenvietes rašytiniuose šaltiniuose pasirodo jau XIV a. II p. Pavyzdžiui, pirmasis Ašmenos paminėjimas datuojamas 1385 m., Lebedevas ir Lebedevo valsčius bei Krasnoje Selo (dabar vadinamas Krasnoje) žinomi nuo 1387 m., Maladečina – nuo 1388 m. Vėliau, XV a.–XVI a. pr., istoriniuose šaltiniuose minimi Žiuprėnai, Markovas ir Markovo dvaras, Radaškonys, Smurgainys.

XVI–XVIII a. Radaškonys, Krasnoje Selo, Markovas ir Ašmena priklausė LDK valstybinėms valdoms ir buvo administraciniai bei prekybiniai krašto centrai. Radaškonių miestas nuo XVI a. vidurio buvo to paties pavadinimo seniūnijos, vienos iš vadinamųjų LDK „stalo“ dvarų, centras. XVI–XVIII a. Radaškonių seniūnais tapdavo žymių bajorų giminių atstovai: Glebovičiai, Tiškevičiai, Oginskiai, Masalskiai, Bžostovskiai, Radvilos. Didžiosios Kunigaikštystės dvaras ir valsčiaus centras Krasnoje Selo nuo 1486 m. dokumentuose buvo apibrėžiamas kaip „miestelis“. XVI a. I p. valstybei priklausiusi gyvenvietė Krasnoje Selo buvo valdoma vietininkų. XVI a. pab.–XVIII a. miestelis buvo Krasnoje Selo seniūnijos centras. Markovas dokumentuose taip pat minimas kaip „miestelis“ nuo 1486 m. XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje jis buvo to paties pavadinimo valsčiaus centras, o vėliau, iki XVIII a. pabaigos – seniūnijos centras. Markovo valsčius priklausė toms Di-

džiosios Kunigaikštystės valdoms, kurios dalimis arba visos buvo perduodamos magnatams laikyti arba turėti. Kartais jis buvo perduodamas laikyti tam tikram asmeniui kartu su gretimais Kureneco ir Medilo valsčiais. Pavyzdžiui, 1558–1566 m. trys valsčiai buvo perduoti laikyti Mikalojui Jonui Naruševičiui, LDK raštvedžiui. Nuo 1588 m. Slanimo, Markovo ir Medilo seniūnas buvo LDK kancleris Leonas Sapiega, vėliau – jo sūnūs Jonas ir Kristoforas. Markovo tijūnai bei seniūnai taip pat buvo Zaberezinskių, Naruševičių, Radvilų, Kocielų giminių atstovai.

Reikšmingiausia valstybinė valda palei Seną Vilniaus traktą buvo Ašmenos miestas, valsčiaus centras, nuo XVI a. vidurio – Ašmenos seniūnijos centras. Nuo XVI a. 3 dešimtmečio Ašmenos valsčiaus (vėliau seniūnijos), kaip ir kaimyninių Didžiosios Kunigaikštystės valsčių (Markovo, Krėvos, Krasnoje Selo), laikymo ir priežiūros teisė buvo suteikiama bajorams. Ašmenos tijūnai ir seniūnai XVI–XVIII a. būdavo Zaberezinskių, Radvilų, Chodkevičių, Sapiegu, Zenovičių, Oginskių ir kitų bajorų giminių atstovai. Po 1565–1566 m. administracinės reformos Ašmena tapo vieno didžiausių LDK Vilniaus vaivadijos pavietų centru. Mieste rinkdavosi pavieto seimeliai, veikė pilies bei žemės teismai. Tarp miestų ir miestelių, išsidėsčiusių palei Seną Vilniaus traktą, į Vilniaus vaivadijos Ašmenos pavieto sudėtį įėjo Žiuprėnai, Markovas ir Lebedevas. Maladečina, Krasnoje Selo, Radaškonys ir Zaslavlis priklausė Minsko vaivadijoje įkurto Minsko pavieto teritorijai.

Maladečinos miestą bei Lebedevo, Smurgainių ir Žiuprėnų miestelius XVI–XIX a. sudarė privačios valdos. Maladečina su pilimi nuo XVI a. priklausė kunigaikščiams Mstislavskiems, vėliau – Zbarskiams, Ragožiams, Sanguškom, Leonui Sapiegai, Semetoms, Gosievskiems, Kocieloms, Oginskiams, Tiškevičiams ir kitiems. Lebedevas, XVI a. tapęs miesteliu, priklausė Radviloms, nuo 1588 m. – Juzefui Golovniai, vėliau ir vėl Radviloms, nuo 1827 m. – Radziševskiems, Civinskiams. Smurgainių miestelis nuo XV a. buvo valdomas Zenovičių, nuo 1628 m. priklausė Radviloms, nuo 1805 m. – Bogdanui Oginskiui, nuo 1808 iki 1831 m. – Pšezdeckiams. Žiuprėnai nuo XVI a. pradžios priklausė Radvilų giminės atstovams, o nuo 1811 m. – Čapskiams.

Senasis Vilniaus traktas ir kiti jį kertantys sausumos keliai turėjo reikšmingos įtakos gyvenviečių struktūrai ir planavimui, prekybos bei amatų plėtrai jose. Užstatymas buvo atliekamas palei svarbiausius kelius, vedančius iš gyvenvietės, atsižvelgiant į vietovės kraštovaizdžio ypatybes. Gatvės, peraugančios į kelius, paprastai gaudavo pavadinimą tos gyvenvietės, į kurią jos vedė. Pavyzdžiui, Maladečinoje Senasis Vilniaus traktas kirtosi su keliais, vedančiais į Vileiką ir Smurgainis (per Užumedžio dvarą). 1623 m. čia buvo medinė pilis (Ušos upės dešiniajame krante), turgaus aikštė su prekystaliais, septynios gatvės: Velikaja Zamkovaja (*Pilies Didžioji*), Malaja Zamkovaja (*Pilies Mažoji*), Minskaja (*Minsko*), Ogorodnickaja (*Aptvaros*), Rynkovaja (*Turgaus*), Lebedevskaja (*Lebedevo*), Tiukomskaja (*Tiukomsko*), 150 dvarų, dvaras palivarkas, malūnai, lentpjūvė, spirito varykla.

Radaškonių, įsikūrusių palei traktą prie Viazynkos, Guikos ir Rybčiankos upių santakos, 1549 m. miesto plane buvo skiriami Senasis ir Naujasis miestas; čia buvo bažnyčia (žinoma nuo 1447 m.), smuklės, dvaras su gyvenamuoju namu, ūkiniais pastatais ir spirito varykla, malūnai. Dirbtinėje saloje, kurią suformavo Guikos ir Viazynkos upių užtvankos, stovėjo medinė Radaškonių pilis. XVI a. pab. mieste buvo 96 miestiečių sodybos, taip pat užėigos ir smuklės, kiekvienais metais vyko mugės. 1569 m. karaliaus privilegija (liudijimu) miestiečių luomas gavo Magdeburgo teisę, o 1792 m. – herbą.

Lebedevo miestelis, į kurį iš Maladečinos miesto įvažiuodavo vykstantys į Vilnių pirkliai ir keliauninkai, buvo įsikūręs Nevežos upelio (Ušos upės intako) krante. 1579 m. miestelyje buvo 134 „dūmai“, keturios gatvės: Vilenskaja (*Vilniaus*), Chožovskaja (*Hožos*), Velikaja (*didžioji*) ir Vėlikosadskaja (*Sodo Didžioji*). Radvilų, tuo metu valdžiusių Lebedevą, dvare buvo ūkinis kiemas su 14 pastatų, tarp jų ir alaus darykla, salyklinė ir t. t. XVII a. pr. Lebedevo miestelis tapo svarbiu kraš-

to prekybos ir amatų centru. 1638 m. čia jau buvo 6 gatvės, 119 dvarų, turgaus aikštė su 14 krautuvių, smukle, smuklės nuomininko namu ir 22 miestiečių dvarais, sodybos kompleksas.

Remiantis 1622 m. inventoriaus aprašo duomenimis, Smurgainyse buvo turgaus aikštė su smukle ir 25 dvarais, 5 gatvės: Vilenskaja (*Vilniaus*), Skomorošja (*Juokdarių*), Kostiolnaja (*Bažnyčios*), Dvornaja (*Dvaro*) ir Krevskaja (*Krėvos*). 1622 m. šiame miestelyje buvo 109 gyvenamieji dvarai ir 18 sklypų, paruoštų statyboms. Be smuklės turgaus aikštėje, miestelyje jų buvo dar keturios. Iki 1629 m. čia veikė popieriaus manufaktūra, įkurta Kristupo Zenovičiaus apie 1590 m. Netoli miestelio tekėjo Neries upė – senoji regiono vandens prekybos magistralė. Nuo senų laikų Oksnos ir Neries upių santakoje buvo perkėla, prie kurios XVII a. pr. iškilo kaimas, dabar vadinamas Perevozy.

XVI a. II p.–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje paplitus Reformacijos idėjoms, Radvilų, Glebovičių ir Zenovičių bajorų giminių atstovų lėšomis ir pastangomis Zaslavyje, Lebedeve, Smurgainyse, Žiuprėnuose ir Ašmenoje pastatytos kalvinistų bažnyčios. Vertėtų pažymėti, kad visi išvardyti miestai ir miesteliai buvo gana reikšmingi religiniai krašto centrai, kuriuose buvo statomos ir veikė įvairių konfesijų šventyklos. Pavyzdžiui, XVI–XVIII a. Ašmenoje veikė Šv. Dvasios bažnyčia (XIV a.), pranciškonų (1505 m.) ir dominikonų (1667 m.) bažnyčios bei vienuolynai; Maladečinoje – trinitorių (XVIII a. vid.) bažnyčia ir vienuolynas ir t. t.

Miestų ir miestelių, besivystančių palei Senąją Vilniaus traktą, ūkiui ir gyventojams didžiulę žalą padarė XVII–XVIII a. karai. 1655 m. per Rusijos caro Aleksejaus Michailovičiaus karo kampaniją į Vilnių buvo sugriauti ir apiplėšti Radaškonys, Maladečina, Markovas, Lebedevas, Smurgainys, Ašmena ir kitos gyvenvietės, patekusios į kovos zoną. Siaurės karo laikotarpiu, 1708 m., regiono miestai ir miesteliai (Maladečina, Markovas, Lebedevas, Smurgainys, Ašmena), nespėję iki galo atsikurti po karo su Rusija, nukentėjo nuo Karolio XII vadovaujamų švedų armijos. 1648–1667 m. vien tik Ašmenos pavietas neteko 114 760 žmonių, arba 53,7 % gyventojų. Nuo 1648 iki 1673 m. Ašmenos seniūnija iš 247 „dūmų“ prarado 196 (79, 3%). 1655, 1661 ir 1677 m. Varšuvos seimų sprendimais Ašmenos gyventojai buvo atleidžiami nuo mokesčių mokėjimo dėl patirtos žalos ir liaudies nuskurdimo. Remiantis 1672 m. Smurgainių inventoriaus aprašais, turgaus aikštėje vis dar stovėjo sugriauta bažnyčia, Vilniaus trakto perkėlai reikėjo remonto, 1689 m. iš 145 miesto sklypų 61 liko neužstatytas, 9 iš jų tušti. Tik XVIII a. 9 dešimtmčio pab. Radvilų valdos Smurgainyse peržengė XVII a. I pusės išsivystymo lygį. 1755 m. Smurgainyse buvo 155 „dūmai“ (pasitraukus švedų armijai liko 81 „dūmas“), turgus, 6 gatvės, 2 cerkvės, bažnyčia, sinagogą, spirito varykla, 3 smuklės, malūnas, 25 krautuvės, 7 klėtys, 17 sandėlių. 1788 m. Smurgainyse buvo jau 224 „dūmai“, 30 krautuvių, 22 klėčiai, 2 spirito varyklos, 4 smuklės, 3 malūnai, plytų ir odos apdorojimo įmonės. Tris kartus per metus miestelyje buvo rengiamos mugės, du kartus per savaitę – turgūs, į kuriuos atvykdavo valstiečiai iš aplinkinių kaimų bei prekeiviai iš šalia esančių miestelių. Perkėloje per Nerį veikė keltas, valdomas lynu.

1740 m. atkurtoje Ašmenoje buvo turgaus aikštė, Golšanskaja (*Alšėnų*), Poperečnaja (*Skersinė*), Sviatogo Ducha (*Šventosios Dvasios*) ir Zupranskaja (*Ziuprėnų*) gatvės, malūnas prie Ašmenos upės. Aikštėje, susiformavusioje dar XVI a. prie keturių pagrindinių Ašmenos kelių: į Vilnių, Lydą, Alšėnus ir Žiuprėnus-Smurgainis, buvo 10 miestiečių namų, smuklė ir seniūno dvaras, dominikonų bažnyčia ir vienuolynas, parapijos bažnyčia kartu su klebonija ir ligonine. Pagrindinė miesto architektūros ir planavimo ašis buvo nubrėžta palei kelią iš Smurgainių į Vilnių lygiagrečiai Ašmenos upeliui – iš rytų į vakarus. 1772 m. turgaus aikštėje buvo medinė rotušė su parduotuvėmis. Miestiečiai, kurie naudojo Magdeburgo teise nuo XVI a., 1792 m. gegužę karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio įsakymu gavo teisių ir herbo patvirtinimą. 1791 m. Ašmenoje buvo 142 namai, maždaug 850 gyventojų, 1798 m. – 8 gatvės, 2 aikštės.

1740 ir 1757 m., padedant kunigaikščiams Oginskiams, karaliaus privilegiją, leidžiančią kas savaitę rengti varžytynes ir organizuoti kasmetines muges, gaudavo ir Maladečinos gyventojai. 1750 m. čia dirbo daugiau kaip 20 skirtingų specialybių amatininkų, 1784 m. jų buvo jau 26. Šalia trinitorių bažnyčios ir vienuolyno (įkurtas 1762 m., uždarytas 1832 m.) veikė bajorų vaikų mokykla, biblioteka.

XVIII a. 9 dešimtmetyje Radaškonyse buvo 167 dvarai, daugiau kaip 1200 gyventojų, 5 gatvės – Dubrovskaja (*Dubrovsko*), Vilenskaja (*Vilniaus*), Minskaja (*Minsko*), Zaslavskaja (*Zaslavljo*), Ostrog (*Kalėjimo*) – turgaus aikštė, bažnyčia (medinė, 1740 m. pastatyta XV a. bažnyčios vietoje), cerkvė (XVII a.), lentpjūvė, 3 malūnai, spirito varykla.

Po antrojo ir trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimų visos gyvenvietės, išsidėsčiusios palei Senąją Vilniaus traktą, buvo įtrauktos į Rusijos imperijos sudėtį. Radaškonys, Krasnoje Selo, Maladečina, Lebedevas ir Markovas atiteko naujai suformuotai Vileikos apskrčiai, kuri pradžioje priklausė Minsko, o nuo 1842 m. – Vilniaus gubernijai. Smurgainys, Žiuprėnai ir Ašmena buvo priskirti Ašmenos apskrčiai, kuri priklausė Vilniaus gubernijai. Senasis Vilniaus traktas, kuris nuo šiol jungė Vilniaus ir Minsko gubernijų centrus, liko vienas svarbiausių imperijos sausumos susiekimo kelių, buvo priskirtas pirmojo laipsnio keliams. XIX a. vid. Vilniaus gubernijos teritorijos ribose kelias apytiksliai tęsėsi 161 km. Jame buvo 1 akmeninis ir 143 mediniai tiltai, 54 pylimai, 2 užtvankos, 2 malūnai, 9 pašto stotys (Ašmenos, Smurgainių, Maladečinos, Krasnoje Selo, Radaškonų ir kitos). Minsko gubernijos ribose trakto ilgis buvo apie 32 km.

Rusijos imperijos sudėtyje Radaškonys vystėsi kaip mažesnės administracinės svarbos miestas (1829 m. jame buvo 183 namai, 1233 gyventojai), Maladečina buvo priskirta miestelių kategorijai. Krasnoje Selo, Lebedevas, Markovas, Smurgainys, Žiuprėnai išlaikė buvusį miestelio statusą. Ašmenos miestas išliko to paties pavadinimo Vilniaus gubernijos apskrities administraciniu centru. 1811 m. ten gyveno 1850 žmonių. Nepaisant 1812 m. karo su Napoleonu metu patirtų nuniokojimų, palietusių daugelį gyvenviečių tarp Vilniaus ir Minsko, 1848 m. Ašmena turėjo 4115 gyventojų (1825 m. – 1022 žmonės), 346 namus, 35 parduotuves, apskrities mokyklą, nedidelių odos dirbimo įmonių.

Po XIX a. 7 dešimtmečio vietos savivaldybės reformos iki tol buvęs mažesnės administracinės reikšmės Radaškonų miestas, miesteliai Krasnoje Selo, Lebedevas, Maladečina, Smurgainys tapo valsčių administraciniais centrais. Markovo miestelis tapo Lebedevo valsčiaus dalimi, o Žiuprėnai buvo priskirti Salų valsčiui. Remiantis 1897 m. pirmojo visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, pagal gyventojų skaičių mažiausi buvo Žiuprėnų (380 gyventojų) ir Markovo (765 gyventojai) miesteliai, didžiausi – Ašmenos (7214 gyventojų) ir Radaškonų (2294 gyventojai) miestai, Smurgainių (apie 7500 gyventojų, 1426 namai), Maladečinos (2393 gyventojai), Lebedevo (2137 gyventojai), Krasnoje Selo (daugiau kaip 1000 gyventojų) miesteliai. Visose minėtose gyvenvietėse vyko kasmetiniai prekybos jomarkai ir savaitiniai turgūs. Pavyzdžiui, XIX a. pab. Lebedevo miestelyje vykdavo septynios mugės per metus, Radaškonyse ir Krasnoje Selo – po vieną.

1873 m. per Vilniaus ir Minsko gubernijų teritorijas buvo nutiestas Liepojos-Romnų geležinkelis, kuris naująja transporto rūšimi susiejo Baltarusijos gubernijas su Baltijos jūros uostais ir Ukraina. Geležinkelio stotys buvo pastatytos Zaslavlyje, Radaškonyse (už 10 km nuo miesto), Maladečinoje, Krasnoje Selo, Smurgainyse, Salose, prie Ašmenos (17 km atstumu). Smurgainys, įsikūrę geležinkelio, sausumos kelių ir Neries vandens kelio sankirtoje, gavo naują postūmį ekonominei plėtrai. XIX a. pab. čia veikė Smurgainių valsčiaus valdyba, 2 cerkvės, sinagoga, 2 prieglaudos, 6 mokyklos, liaudies mokykla, pakelės užėiga, 50 parduotuvių (1886 m.), spirito varykla, 6 alaus daryklos ir 8 odos apdirbimo įmonės, dirbo apie 650 įvairių specialybių amatininkų. Smurgainyse kasmet vykdavo jomarkai (1886 m. – iš viso 5), kas savaitę – turgūs. XIX a. pab.–XX a. pr. Smurgai-

nys buvo vienas iš apskrities odos apdirbimo (1904 m. ten buvo 16 nedidelių gamyklų) ir siuvimo pramonės centrų. 1904 m. birželį Smurgainims buvo suteiktas Ašmenos apskrities miesto statusas. 1905 m. ten buvo 10200 gyventojų. 1907 m., kai buvo pradėtas traukinių eismas geležinkeliu Nevelis-Polockas-Maladečina-Lyda-Valkaviskas, Maladečinos miestelis virto svarbiu geležinkelio mazgu. Nuo 1864 m. Maladečinoje veikė garsioji mokytojų seminarija, kurioje išsilavinimą įgijo daugelis žymių Baltarusijos rašytojų ir visuomenės veikėjų (tarp jų – S. Rak-Michailovskis, P. Volynecas, J. Liosikas, M. Carotas).

Išvados

Senasis Vilniaus traktas XVI–XX a. pr. buvo reikšmingas ne tik prie jo įsikūrusių miestų ir miestelių, bet ir visų regiono gyvenviečių ekonominėje ir kultūrinėje plėtroje. Daugybė palei traktą išsidėsčiusių dvarų taip pat buvo savitiški krašto kultūrinio gyvenimo centrai. Tarp jų – Užumedis, siejamas su kompozitoriaus Mykolo Kleopo Oginskio vardu, ir baltarusių poeto Pranciškaus Boguševičiaus sodyba Kušlėnuose. Šiuo garsiu keliu kadaise ėjo ir važiovo daugybė visuomenės veikėjų, mokslininkų, rašytojų, dailininkų, palikusių ryškų pėdsaką Baltarusijos bei Lietuvos kultūroje. Tai – Simonas Budnas, Vladislovas Sirokomlė, Vincentas Duninas-Marcinkevičius, Pranciškus Boguševičius, Jazepas Drazdovičius, Janka Kupala ir daugelis kitų. Nepaisant Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais patirtos žalos, miestuose ir miesteliuose palei Senąjį Vilniaus traktą iki šių dienų išliko architektūros ir istorijos paminklų. Daugelis jų įtraukti į turistinius maršrutus. Senasis Vilniaus traktas – vienintelis senovės Baltarusijos kelias, kuriam 1979 m. prie Miasotos kaimo Maladečinos rajone buvo pastatytas paminklas.

Jelena Alfiorova, Minskas ir Vilnius mitopoetinėje erdvėje, *Tarp Vilniaus ir Minsko: Lietuvos–Baltarusijos pasienio istorinis-kultūrinis paveldas. Sudarytoja Basia Nikifirova, Vilnius, 2014, p. 76–87.*

Įvadas

Miestas – tai daugiaplanis reiškiny, galintis tapti įvairių mokslo sričių (ne tik architektūros ar miestų statybos) tyrimo objektu. Kaip pastebėjo Dmitrijus Lichačiovas, „tik miestų istorija, o tiksliau jos kraštotyros aspektas, gali padėti miestų statytojams išsaugoti ar net praturtinti „miesto įvaizdį“ – jo „sielą“, sustiprinti emocinį miesto architektūros aspektą, tokį svarbų senovėje ir tokį nepamainomą ateityje“. Siekiant visapusiškai suprasti ir atskleisti termino „kraštotyra“ prasmę, į ją galima įtraukti ir mitopoetinius miesto kaip gyvo organizmo, kaip „vardo“ (pagal Jurijaus Lotmano terminologiją) vaizdinius. Dvasiniam miesto, kaip savarankiškai, pagal savitus dėsnius besivystančio organizmo, komponentui taip pat būtina skirti deramą dėmesį ir jį ištirti.

Kitaip tariant, miestą, kaip savarankišką ir išbaigtą „personažą“, dvasinėje kultūroje galima nagrinėti keliais lygmenimis. Pirma, kaip su jo atsiradimu, pavadinimo kilme, sakraline topografija susijusių padavimų objektą; antra, kaip tradicinio folkloro (kalendorinių, šeimyninių, neapeiginių giesmių, pasakų, paremių, kitų žanrų) elementą; trečia, kaip palankią terpę naujiems dvasinės kultūros žanrams, atspindintiems tam tikros socialinės grupės gyvenimo būdą (kareivių, studentų, darbininkų folkloras, „žiaurus romansas“ ir t. t.).

Straipsnio tikslas – išanalizuoti dvasinius vaizdinius, susijusius su miesto erdvės mitopoetika (remiantis Vilniaus ir Minsko pavyzdžiais). Tyrimo objektas – dvasinės kultūros paminklai, atskleidžiantys miesto įkūrimo istoriją.

Padavimų apie Vilniaus ir Minsko atsiradimą personažai ir poetika

Visi dideli miestai turi ilgą istoriją, ženklina tragišką ir epochinės reikšmės įvykių. Šios aplinkybės atsispindi ne tik architektūriniuose Vilniaus, Minsko, Maladečinos, Ašmenos ir kitų miestų veiduose, jų nulemtos skirtybės išliko ir dvasinėje tautos atmintyje – poezijoje, mituose, padavimuose. Pavyzdžiui, pirmasis mitas, būtinas kiekvienam miestui, reikalingas jam kaip savotiška vizitinė kortelė (jis pasitelkiamas rengiant turistines ekskursijas, žmogui susipažįstant su nauja erdve apskritai), – tai padavimas apie miesto ir jo pavadinimo atsiradimą.

Šio žanro taisyklės jau šimtmečius išlieka nekintančios: miesto įkūrimas tiesiogiai susijęs su legendine (mitologine arba istorine) asmenybe ir nulemtas kelių mistinių įvykių, ženklinių situacijų. Klasikinis pavyzdys – Romos įkūrimas ant septynių kalvų, nuodugniai išnagrinėtas mokslininkų, tyrusių šio fakto santykį su mitu apie dvynius ir brėžusių paraleles su kitų didelių miestų (tarp jų Vilniaus, Konstantinopolio ir Maskvos) kilme.

Socialine, istorine ir edukacine prasme reikšmingiausias miestas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, apskritai Abiejų Tautų Respublikoje ir konkrečiai Baltarusijoje (iki 1939 m.) buvo Vilnius. Jame veikė vienas didžiausių to meto universitetų, atitinkantis Europos švietimo standartus. Šis miestas susijęs su daugybės baltarusių menininkų, rašytojų, poetų, etnografų ir tautosakininkų gyvenimu ir veikla (tyrėjai netgi išskiria Adomo Mickevičiaus kūryboje „Vilniaus laikotarpį“). Ne veltui klestėjimo metu miestas buvo pakrikštytas iškalbingu epitetu „Naujieji Atėnai“. Padavimas apie Vilniaus atsiradimą užfiksuotas dar Lietuvos ir Žemaitijos kronikoje, Bychovco kronikoje, įtrauktas į knygą „Gražioji Rusija“. Vladimiras Toporovas jį išsamiai išgvildeno straipsnyje „Vilnius, Wilno, Вильна: miestas ir mitas“. Mokslininkas pateikia įvairių padavimo interpretacijų, detalai nagrinėja jo motyvus, jų sąsajas su mitologinėmis, archajinėmis sąvokomis, nurodo daugybę kontekstinių paralelių su kitais panašiais padavimais, susiedamas Vilniaus atsiradimą ir su „pagrindiniu“ Griausmavaldžio mitu. Kai kurios tyrėjo išvados ginčytinos, be to, didžioji jo samprotavimų dalis plėtojama kalbotyros srityje, todėl kartais gali susidaryti įspūdis, kad autorius nukrypsta nuo pagrindinės temos. Vis dėlto šis straipsnis – vienas nuodugniausių konkretaus miesto mitologijos tyrimų.

Padavimas, užfiksuotas Lietuvos ir Žemaitijos kronikoje, turi konkrečius chronologinius rėmus ir centrinę istorinę figūrą – didįjį kunigaikštį Gediminą: „1323 metais... Tuomet Gediminas, išvykęs į medžioklę... atvyko su visu savo dvaru į vietą, skirtą jo protėviams, kur Vilnelė įteka į Nerį, apie keturias mylias nuo Senųjų Trakų. Ten pašovė taurą didelį, pats ir nudobė jį ant to kalno, ant kurio dabar stovi Aukštoji Vilniaus pilis. Ir pavargęs nuo medžioklės, ten pat su savo dvariškiais ir apsinakvojo... O kietai užmigęs sapnavo, kad ant to kalno ir toje vietoje, kur buvo taurą nukovęs, pamatė jis didelį vilką, tarsi geležinį, o vilke tame, rodos, girdėjo šimtą vilkų garsiai staugiančių, ir balsas jų į visas puses sklido. Toje vietoje jis ir pabudo, ir sapnas įstrigo jam į atmintį, ir ilgai jis mąstė, ką šis galėtų reikšti. Kitą dieną Gediminas sukvieta visą savo svitą ir papasakojo jiems sapną klausdamas, kokia reikšmė jo... bet tas sapnas kiekvienam pasirodė esąs sudėtingas, ir niekas jo įminti nepajėgė. Tuomet pasikvietė jis savo žynį pagonį vardu Lizdeika... o kai Gediminas sapną savo Lizdeikai papasakojo, šis jam taip viską išaiškino: „Kunigaikšti didis Gediminai ir valdove mano! Vilkas tasai, kurį tu matei lyg iš geležies nukaltą, reiškė, kad toje vietoje bus pagrindinė pilis ir kunigaikštystės sostinė, o kaukiančių tame vilke šimto vilkų balsas, į visas puses sklindantis, reiškia, kad pilis ir miestas tie gyventojų savo darbais ir didžiais tavo palikuonių didžiųjų Lietuvos kunigaikščių žygiais... bus žinomi savo šlove visose pasaulio pusėse.“ Taip išmintingąjį sapną įminė Lizdeika, o Gediminas, pagyręs aiškinimą šį, dievams savo auką atnašavo ir tuoj pat, nedelsdamas, ėmė statyti... pabaigęs abiejų pilių statybą, pavadino vietą Vilnium, kaip kad upė Vilnia vadinasi. Ir

greitai įkūrė miestą prie pilių virš Vilnios ir Neries ir tais pačiais metais perkėlė į Vilnių Lietuvos Kunigaikštystės sostinę.“

Pateiktas kūrinys yra įdomus tiek istorikams, tiek literatams, tiek tautosakininkams. Pirma, tai ryškus savarankiškos miesto mitologijos formavimosi pagal visus kanonus pavyzdys. Antra, padavimas persmelktas simbolių, mitologinių aliuzijų ir istorinių asociacijų. Iš zoomorfinių tauro ir vilko vaidmenų ypač įdomus pastarasis, nes paaiškinus sapną vilkas sutapatinamas su tokiau pat galingu ir didingu miestu. V. Toporovas pastebi, kad esama „labai daug tipologinių ryšio tarp dievybės ar kokio nors mitologinio personažo ir vilko (1) bei kunigaikščio, kariuomenės vado ir vilko (2) paralelių. Čia galima paminėti Odino arba Šv. Jegerijaus vilkus (vilkas buvo šventas Marso, karo dievo, gyvūnas) ir tokius kunigaikščio-vilko vaizdinius kaip garsusis Vseslavas iš Polocko, esančio Lietuvos kaimynystėje...“

Matyti, kad pateiktame padavime vilko įvaizdis neatsitiktinis. Šiuo atveju jis tampa miesto įkūnijimu arba, pasitelkus pasaulinį kontekstą, padeda jo įkūrėjams (plg. Kapitolijaus vilkė, išmailtinusi ir užauginusi Romulą ir Rėmą). Be to, Viačeslavas Ivanovas mini „senovės Irano legendą apie vilkė, užauginusią Kyrą, VII a. kinų kronikos pasakojimą apie priešų sunaikintus tiurkų protėvius ir išgyvenusį berniuką, užaugintą vilkės... analogišką padavimą apie protėvį vilką turėjo ir mongolai“. Taigi nelieta abejonių dėl visapusiško metraštininko išmanymo ir jo siekio nubrėžti istorines paraleles, kad Vilniaus įkūrimas būtų įtrauktas į pasaulinį istorinį kontekstą.

Dar vienas neįprastas šio toponiminio padavimo antropomorfinis personažas – „pagonių šventikas“ Lizdeika. Jo antgamtiniai sugebėjimai (aiškinti sapnus, pranašauti, kurti astrologines prognozes) yra tiesiogiai susiję su ne ką mažiau fantastine kilme (jis rastas erelio lizde). Siekdamas patvirtinti šio personažo mitologinę, paprastais žmonėms nebūdingą genealogiją, autorius dar kartą pasitelkia daugybę istorinių-mitologinių paralelių su kitomis tautomis (tarp jų – padavimą apie Romulą ir Rėmą, ispanų valdovą Gabį, Pari, Jovišą ir kt.). Mistiniu būdu atsidūręs kunigaikščių aplinkoje, turintis ypatingą ryšį ir su gamtos (neregimuoju) pasauliu, ir su žmonių pasauliu, civilizacija, Lizdeika virsta savotišku mediatoriumi, galinčiu išaiškinti, interpretuoti net ir paslaptinius, metaforiškus sapnus. Minėto „romėniškojo“ siužeto elementai aptinkami ir Lietuvos metraščiuose. Tad, kaip pastebėjo V. Toporovas, „be abejonės, mitologiniu požiūriu Vilniaus įkūrimas ir yra tas perėjimas nuo ano, svetimo pasaulio prie šio, savo, kuris suponuoja du polius: **ner-* ir **vel-* ‘apačia’, ‘chtoniškumas’, ‘mirtis’ - **ner-* ir **vel-* ‘gyvybinė galia’, ‘vaisingumas’, ‘turtas’, ‘didvyriškumas’, ‘valdžia’

Šį metraštinį padavimą poemoje „Ponas Tadas“ pakiliu tonu vaizdžiai interpretavo Adomas Mickevičius:

*Miškai, kurių ūksmė ir šlamesys ramino
Vytenį, Mindaugą ir didį Gediminą,
Kai šis, medžioklėję taurą Paneriuos nudėjęs,
Ant kalno, degant laužui, prietemoj ilsėjos
Ir senojo Lizdeikos klausės padavimų,
Liūliuojamas Vilnelės ir Neries ošimo,
Čia geležinį vilką jis sapne regėjo.
Ir kai dievų valia sapnu tuo paaiškėjo,
Pastatė Vilniaus miestą; giriom apsisupęs,
Kaip vilkas tarp žvėrių tūnojo jis prie upės.
Jisai kaip Romos vilkė glaudė ir maitino
Kęstutį ir narsius vaikaičius Gedimino.*

Pateiktoje ištraukoje prieš mus iškyla jau nebe schematiškas personažas, o gyvas žmogus, mąslus, protingas kunigaikštis, apžavėtas jį supančios gamtos ir gebantis suvokti jos grožį.

Vaizdinga poetinė kalba („*Liūliuojamas Vilnelės ir Nerios ošimo*“) suteikia galimybę pajusti tolimos praeities atmosferą, nepakartojamą ir kerinčią gamtą, dar nepaliestą civilizacijos. Čia taipogi galima įžvelgti ir miesto erdvės priešinimą tradicinei erdvei, jų mitopoetinių suvokimą ir charakteristiką.

Daugybei senovės metraštininkams svarbių detalių poetas neskiria visiškai jokio dėmesio. Kita vertus, jis pabrėžtinai išskiria jo koncepcijai svarbius elementus. Pavyzdžiui, Lizdeikos personažas tarsi pasitraukia į antrą planą, ir Gediminas savarankiškai padeda pirmąjį akmenį į busimojo miesto pamatus. Lemtingą sapną didysis kunigaikštis išvydo vidurnaktį – nepaprastu, stebuklingu paros metu, „kai atsiveria siena tarp žemiškojo ir anapusinio pasaulio, kuris nėra pasiekiamas žmogui paprastu metu, tai laikas, kai paslaptingos jėgos pasireiškia ir yra labiausiai aktyvios“. Be to, pateiktoje ištraukoje, be išsamių metraštinio istorinių aliuzijų, Vilnius yra tapatinamas su Romos (Kapitolijaus) vilke, drauge ir su motina – ne tik didžiųjų kunigaikščių, bet ir visų jo gyventojų.

Padavimo apie Minsko įkūrimą centre taip pat atsiduria pusiau legendinė burtininko malūnininko Menesko asmenybė. Tačiau, skirtingai nuo metraštinio teksto apie Vilniaus įkūrimą, čia nėra tikslaus datavimo, gilių istorinių paralelių ar personažų. Mokslininkai ginčijasi net ir padavimo amžiaus bei autentiškumo klausimais, nepaisant to, kad jis atitinka visus toponiminių padavimų kanonus. Pirmą kartą padavimas išspausdintas 1853 m. Pavelo Špilevskio knygoje „*Kelionė po Polėsę ir Baltarusijos kraštą*“: „...tarp totorių galo ir Perespos tiltelio, prie pat dabartinio pašto kelio į Vilnių kadaise apsigyveno, kaip pasakoja liaudies padavimas, žymusis galiūnas žynys, pramintas Menesku, arba Menskiu, ir pastatė ant Svisločiaus didelį akmens malūną su septyniais ratais. Kalbama, kad niekas Menesko niekada nėra matęs, nors Svisločiaus žemės apylinkės knibždėte knibžda pačių fantastiškiausių pasakojimų apie jo jėgą ir karžygiškumą: kalbama, kad jo malūno miltai buvo malami ne iš grūdų, o iš akmenų; kad naktį ten girdėdavosi kažkokie keisti riksmi, klyksmai, dainos, muzika ir šokiai; kad naktį jis važinėdavo keliais savo malūnu ir rinkdavo kariauną iš stiprių žmonių, kurie vėliau sudarė visą tautą, ėmusią kurtis prie žynio malūno.“ Antrame variante, kuris užfiksuotas tome „*Legendos ir padavimai*“ („*Легенды и паданні*“) iš serijos „*Baltarusių liaudies kūryba*“, siužetas kiek modifikuotas: „...Jis susirinko kariauną ir naktimis važinėjo su ja per apylinkes, apiplėšinėjo kaimus ir kaimelius, keliautojus. Maža jam buvo įsigyto turto ir panoro jis turėti tiek pinigų, kad supirktų visas žemes aplink... Už tokį piktadarišką elgesį jo ėmė neapkęsti visi gyventojai. Rado jie burtininką, galingesnį už Meneską, ir prikalbino jį išvyti iš Svisločiaus plėšiką malūnininką.“

Kaip ir pirmajame padavime, Menesko įvaizdis nevienareikšmis. Jis pasižymi nepaprastais gabumais (burtininkas karžygys), kurie iš dalies nulemti ir jo darbo pobūdžio – jis malūnininkas. Tautos sąmonėje šios profesijos atstovai bendravo „su nelabuoju, ypač su vandens dvasia (*водяной*)“. Kai kurie tyrėjai laiko Menesko įvaizdį artimu perkūnijos dievo įvaizdžiui, kadangi „malimo procesas primena Griausmavaldžio žaibo skaldymą iš akmeninių girnų arba iš dviejų akmenų“. Pats malūnas taip pat buvo suvokiamas kaip velniška vieta, kurioje susijungia „gamtos ir kultūros pradai, viena medžiaga virsta kita, naudojamos stichijų (vandens, vėjo) jėgos ir sklinda nuolatinis triukšmas“. Padavime malūnas taip pat vaizduojamas nepaprastas: jis stovi ant septynių ratų ir akmenis paverčia miltais.

Pateiktuose variantuose Meneskas nėra pristatomas kaip miesto įkūrėjas. Pirmuoju atveju jis pasirenka stiprius žmones, iš kurių vėliau kilo miesto gyventojai (tai psichologiškai motyvuota – tam tikros erdvės gyventojai laiko save geriausiaisiais ir išskirtiniaisiais palyginti su kitų vietovių gyventojais). Antrajame padavime Menesko vaidmuo apribojamas jo vardo pritaikymu miesto pavadinimui. Kaip pažymi tyrėjai, tai „ryškus pavyzdys vėlyvojo padavimo atsiradimo pagal „liaudies etimologijos“ principą, t. y. kai miesto pavadinimo pagrindu kuriamas padavimas su legendine asmenybe“.

Greta pagrindinio padavimo, kuriame aiškinamas ir motyvuojamas miesto įkūrimas, vietos arba pavadinimo pasirinkimas, būtinai esama sakytinių liaudies pasakojimų, vaizduojančių įsimintiniausius ir originaliausius miesto erdvės kampelius. Šiuo atveju, kaip pastebi Irina Razumova, „tradicijos nešėjai – patys miestiečiai. Tekstai skirti veikti socialiniais adaptaciniais tikslais ir pakelti miesto statusą. Jie pasakojami siekiant išugdyti „meilę gimtam kraštui“ ir sąmoningą savęs priskyrimą prie žinomų kultūrinių vertybių. Per juos yra kuriamas miesto įvaizdis“. Tokių variantų gausus ir Minsko miestas, apie kurį dar 1900 m. buvo išleista atskira Dorofėjaus Bochano knyga „Minsko padavimai ir legendos“. 2012 m. atsirado išsamesnis Vladimiro Voložinskio leidinys „Minskas legendose, mituose ir padavimuose“, į kurį buvo įtraukti ne tik analizuojami D. Bochano knygoje, bet ir nauji, XX–XXI a. pr. atsiradę padavimai. Abiejose knygose esama padavimų, kurie greičiausiai buvo apdoroti autorių arba net jų sukurti, ir vis dėlto jie konstruoja dvasiškai turtingą, fantastinę, mitologinę-poetinę erdvę.

Įdomu tai, kad naujesniajame leidinyje atsirado savotiškas padavimo apie Meneską pratęsimas, kuris liudija tradicijų perimamumą ir dvasinės kultūros šablonų, leidžiančių rasti atitinkamiems kūriniams, išsaugojimą. Remiantis šiuo, veikiausiai šiuolaikiniu padavimu, Menesko žmona buvo Svisločė (kurios vardu pavadinta upė Svisločius) – nuostabi vandens dvasios (водяной) duktė, atstūmusi visus, kurie jai piršosi, net ir patį Peruną (Perkūną). Galų gale, „laikui bėgant ji iš tiesų ištekėjo... už kunigaikščio Menesko... Taip ir stovi nuo tų metų Minsko miestas ant Svisločiaus upės kranto“. Galima ginčytis dėl padavimo vertės ir reikšmingumo folkloro prasme, tačiau erdvės vystymosi ir mitologizacijos, savito *genius loci* kūrimo atžvilgiu tokia kūryba, mūsų nuomone, yra visiškai pagrįsta.

Išvados

Išanalizavus dviejų sostinių – Vilniaus ir Minsko – mitopoetines interpretacijas, galima padaryti keletą išvadų apie miesto erdvės mitologizaciją. Kosmologine prasme miestus, jų egzistavimo erdvę galima sulygtinti su dangumi ir žvaigždėmis. Kaip ir žvaigždės danguje, miestai koncentruoja laisvos erdvės, sujungtos vandens ir sausumos keliais bei gatvėmis, dvasinę energetiką. Keliai veda iš priemiesčio, virsta gatvėmis ir baigiasi aikštėje – prekybos ir mugių, glaudžios sąveikos tarp įvairių tradicijų, apeigų, kultūrų atstovų erdvėje.

Istorine prasme miesto metraščių kuria, tarsi medžio žiedai, pilis, apsupta sienų, aplinkinis miestas, už jo – priemiestis, toliau – gamtinės ribos ir, nelyginant palydovai, vienuolynai. Istoriją galima išskaityti iš pilies griuvėsių, didingų bažnyčių, miesto elito privačių namų ir rūmų, medienos, iš kurios pastatyti miestiečių namai su išdažytais langinėmis, alėjomis ir sodais.

Taigi akivaizdu, kad miestas turi didelį potencialą kaip įvairių mokslų – tiek tikslųjų, tiek humanitarinių – tyrimo objektas. Jis gali būti analizuojamas kaip tekstas, kuriame kiekvienas skyrius, pavadinimas ir raidė turi savo semantiką, turinį, ir kaip ypatingas organizmas, besivystantis savarankiškai ir taip kuriantis savo ženklus bei simbolius, pabrėžiančius jo nepriklausomumą ir reikšmingumą.

Andrej Chadanovič, Kai įsismarkaus, (vertė Vl. Braziūnas) in: *Šviesa language, baltarusių poezijos antologija*, Vilnius, 2008, p. 176.

Kai įsismarkaus...(1)
 Aš myliu tą audrą, kai, dirbantiems švenčiant,
 tai įsismarkaus perkūnėlis, tai lis,
 o žemėje – stichijoms lygus ir lemčiai –
 eilėraštį skelbia poetas plepys.
 Padangės žaibu sumirksės palaimingai,
 pavasario liūtis nuo jo tik smarkyn, –
 lig siūlo sumirks mergina tamsiagymė,
 mieloji, mieloji, o mano brangi!..
 Sugrįžta iš gudų mokyklų, darželių
 dėkingas jaunimas į savo namus,
 Žirovičiuos meldžia dangaus visagalio,
 kad laimė, ramybė klestėtų pas mus.
 Rytuos jau seniai nebebuvo taip gera,
 įteisins abortą jau greit vakaruos,
 laimingas poetas, kaip Tiutčevui dera,
 palauks įkvėpimo, kol kraunamas „word“.
 Jisai uždainuos siužetėlį senutį.
 O apie ką kita, brolau, patylėk!
 Dainuos, kaip kas metai prieš pirmą gegužio
 ta šventė prasideda iš po nakties.
 Praamžis kurganas beveik iškasiotas,
 ir greit neprotingių chazarų minia,
 vampyrai ir laumės, meilužiai, mergiotės
 kolonomis slavų turgun susimes.
 Draugužiai į galą kaip maistas į maišą, –
 be gulbių juodų ir be varnų baltų.
 Margaritai kiekvienai – po atskirą Meistrą,
 ir Faustui po patroną – bus juk dar tų...
 Šėtonai, dievai, angelai, demiurgai,
 į sakramentorių jau neškit aukas:
 dar žemė skaisčių ir bekraičių Valpurgijų
 belaukia jaunikių naktis ir dienas!
 Kai įsismarkaus... (2)
 nuo žodžių laikas pereit prie javų
 rūkalių motociklininkų triukas
 žavus ateina sapnas apžavių
 priplūsta žodžių rytmetinį rūką
 atplaukia lyg iš lauko iš kažkur
 kol nemingu ydingas ir išalkęs
 lietūs ir liūtis pradeda niur niur
 lašai palangėn pirmos stiklo valktys
 desantu šokti liūties vidurin
 žodžius sapnuotus žodžiais iškalbėti
 nutrenkti išorybę patvorin
 skėčiu parašiotu per parapetą
 kaip biržoj boksai krinta pasliki
 galuojąs bin ledena snukį šamas
 ir minsko liūty taksai ir taksi
 šlapi taksi
 taksistai
 triukas senas

*įjungsi elektroninį papirusą
ir paikas vėjas įsisuks ir fainas
it pasiučiausias tavo kompo virusas
nudžiaus ir suks virš miesto tavo failus
markučių veltui ir vokų beieškai
ir interneto paslaugų belauki
išdykę vėjai jo tinklus suplėšė
per sarpią bobų vasarą jie plaukia
žodžius tu it slyvas nusarpinai
kvėpuoji laisvė tau po širdžia duria
it liūtis laisvas vaikštai ir paikai
manai neišbyrėt dykaviduris
laiškai iš po antklodės
kerta langą mėnulio lynas
besileisdamas iš dausų
nematau jo
po antklode lįsdamas
lig ausų
ir pakimba žodžiai apkiautę
postai slapsto spąstus slidžius
o po antklode tyliai ir jaukiai
nebaisu rašyt laiškučius
pulkininkas markesas džiaugsis
ir kiti pajacai su juo
apdairiai liesas braižas šliaužia
šleivapėdis apgirtęs vos
ne kompiuterio keverzynės
parašyta gyva ranka
kad ir peršti ant pirštų trynės
ne bėda
nesgi kam elektroninis paštas
jei erdvė čia taip ne laiku
nebeaišku dėl ko ir ką čia
nebeaišku kam čia kalbu*